

Міністерство освіти і науки України
Житомирський державний університет імені Івана Франка

ХАДАДОВА М.

МЕТОДИКА ПОЛЬОВОЇ АРХЕОЛОГІЇ ТА КАМЕРАЛЬНОЇ ОБРОБКИ

Навчальний посібник для здобувачів ОПП «Історія та археологія»
першого (бакалаврського) рівня вищої освіти

Житомир

2026

УДК 902.3(075.8)
X 14

Рекомендовано до друку Вченою радою
Житомирського державного університету імені Івана Франка
(протокол № 12 від 26.06.2026 р.)

Рецензенти:

Євген СИНІЦЯ – кандидат історичних наук, доцент кафедри археології та музеєзнавства Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Андрій ПЕТРАУСКАС – кандидат історичних наук, старший науковий співробітник відділу давньоруської та середньовічної археології Інституту археології НАН України

Оксана МАРКЕВИЧ – кандидат історичних наук, доцентка кафедри всесвітньої історії Житомирського державного університету імені Івана Франка

Хададова М. Методика польової археології та камеральної обробки. Навчальний посібник для здобувачів ОПП "Історія та археологія" першого (бакалаврського) рівня вищої освіти. Житомир: Житомирський державний університет імені Івана Франка, 2026. 173 с.

Навчальний посібник являє собою базовий практичний курс з польової археології та первинної камеральної обробки археологічних матеріалів. В навчальний посібник також включені тестові завдання для засвоєння теоретичного матеріалу.

УДК 902.3(075.8)
X 14

© М. Хададова,
© Житомирський державний університет
Імені Івана Франка

ISBN 978-966-485-343-6

ЗМІСТ

Вступ.....	4
Структура освітньої компоненти.....	5
Тема 1. Вступ до польової археології.....	6
Тема 2. Археологічні пам'ятки та їх класифікація.....	14
Тема 3. Археологічні розвідки.....	21
Тема 4. Методика проведення розкопок поселень та городищ.....	30
Тема 5. Методика проведення розкопок ґрунтових і курганних могильників.....	41
Тема 6. Графічна фіксація стратиграфії та археологічних об'єктів.....	52
Тема 7. Польова археологічна документація.....	60
Тема 8. Камеральна обробка археологічних матеріалів.....	66
Тема 9. Польова антропологія.....	79
Тема 10. Експериментальна археологія.....	85
Література.....	89
Словник понять і термінів.....	92
Додатки.....	96

ВСТУП

Археологія як наука дотична до історії, спрямована на дослідження пам'яток віддалених періодів історії людства, сприяє її кращому розумінню, зокрема, у дописемний період. Тому дослідження археологічних пам'яток відіграє велику роль у отриманні нових історичних знань. Те, що процес розкопок часто має деструктивний характер, накладає велику відповідальність на учасників досліджень, потребує глибоких знань методичних прийомів розкриття різних видів пам'яток та камеральної обробки отриманих матеріалів. Перший досвід в галузі польової археології здобувачі отримують під час навчальної археологічної практики, теоретичною підготовкою до якої є вивчення освітньої компоненти «Методика польової археології та камеральної обробки». **Метою** освітньої компоненти є формування у здобувачів вищої освіти системи знань про особливості і хід польових археологічних досліджень та камеральну обробку отриманих в ході розкопок археологічних матеріалів. **Основними завданнями вивчення освітньої компоненти є:**

- формування знань про види археологічних пам'яток та їх основні характеристики;
- принципи проведення археологічних розвідок та ознаки для пошуку археологічних об'єктів;
- знайомство з технологією проведення польових досліджень археологічних пам'яток;
- застосовувати теоретичні знання в процесі участі в польових археологічних дослідженнях.

Вирішенню означених завдань допоможе матеріал навчального посібника. У виданні представлений теоретичний блокз завданнями, які дозволяють здобувачеві перевірити свої знання з кожної теми. Практичні завдання, які базуються на матеріалах археологічних досліджень на території Житомирської області, сприятимуть освоєнню основних навичок щодо складання археологічної документації та виконання археологічних креслень та малюнків.

СТРУКТУРА ОСВІТНЬОЇ КОМПОНЕНТИ

Назви тем	Кількість годин											
	Денна форма						Заочна форма					
	Всього	У тому числі					У тому числі					
		Лекції	Практичні/Семінарські заняття	Лабораторні заняття	Самостійна робота	Індивідуальні заняття	Всього	Лекції	Практичні/Семінарські заняття	Лабораторні заняття	Самостійна робота	Індивідуальні заняття
Модуль I. Польова археологія та камеральна обробка матеріалів												
Тема1. Вступ до польової археології.	10	2	2		6		-	-	-	-	-	-
Тема 2. Археологічні пам'ятки та їх класифікація	12	2	2		8							
Тема 3. Археологічні розвідки.	12	2	2		8		-	-	-	-	-	-
Тема 4. Методика проведення розкопок поселень та городищ	12	2	2		8		-	-	-	-	-	-
Тема 5. Методика проведення розкопок ґрунтових і курганних могильників	12	2	2		8		-	-	-	-	-	-
Тема 6. Графічна фіксація стратиграфії та археологічних об'єктів.	12	2	2		8		-	-	-	-	-	-
Тема 7. Польова археологічна документація	12	2	2		8		-	-	-	-	-	-
Тема 8-10. Камеральна обробка археологічних матеріалів	14	2	4		8		-	-	-	-	-	-
Тема 9.Польова антропологія	12	2	2		8							
Тема10. Експериментальна археологія	12	2	2		8							
Разом за модулем 1	120	20	22		78		-	-	-	-	-	-
Усього годин	120	20	22		78		-	-	-	-	-	-

ТЕМА 1. ВСТУП ДО ПОЛЬОВОЇ АРХЕОЛОГІЇ

Основні поняття і терміни: польові археологічні дослідження, охоронні дослідження, археологічні з'їзди, метод стратиграфії, квадратно-пошаровий метод, археологічна спадщина.

Польові археологічні дослідження – системне, довготривале, комплексне вивчення арх.. пам'яток та прилеглого середовища. спираючись на сукупність наукових методів.

Предмет польової археології – виявлення та вивчення матеріальних джерел, розташованих під відкритим небом та використання їх для історичного аналізу та реконструкції.

Польові дослідження проводяться в таких напрямках:

- системне, довготривале, комплексне вивчення археологічних пам'яток та їх оточуючого середовища (часто це планові теми, висунуті та затверджені ІА НАНУ);
- превентивне (попереджувальне) дослідження археологічних об'єктів, якими завдано, або може бути завдано шкоди в результаті господарського освоєння території або під впливом інших факторів. Ці дослідження передбачають комплекс дій, які забезпечують обмеження ризику для археологічної спадщини;
- охоронні дослідження, включають в себе суцільні археологічні обстеження, пов'язані зі створенням загальнодержавних реєстрів арх.. пам'яток України. Сюди входять також системне вивчення підводної арх.. спадщини в межах територіальних вод України.

Польові археологічні дослідження забезпечують отримання нових наукових знань у галузі археології, давньої історії та антропології.

Польові археологічні дослідження включають в себе:

- арх. розвідки;
- арх. розкопки (деструктивні дослідження);
- не деструктивні дослідження (геофізика та ін.);
- сучасні методи фіксації;

- забір зразків для природничо-наукових аналізів;
- камеральне опрацювання отриманих матеріалів.

Камеральне опрацювання – всебічна наукова обробка і узагальнення матеріалів, зібраних в ході польових досліджень (очистка та консервація, шифрування та внесення в польові описи, реставрація).

Зародження польової археології.

Ще в період стародавнього світу фіксується інтерес до археологічних пам'яток попереднього часу. Так єгипетський фараон Тутмос II забороняв розбирати і нищити вже не діючі будівлі храмів та палаців. Перші зафіксовані в історії розкопки проводились за наказом вавилонського царя Набоніда. В подальшому інтерес до старожитностей формувався на основі міфів та легенд, з якими часто пов'язували різноманітні старожитності. Цей період можна визначити як донауковий.

В Італії епохи Відродження відбувалися пошуки археологічних артефактів, предметів мистецтва, монет. Ці знахідки входять в колекції італійської еліти - Медічі, Сфорца, Гонзага, д'Есте, пап римських Олександра 4, та Юлія 2. Більшість артефактів дійшла до нашого часу і зберігається в музеях галереї Уфіцци, Ватиканському музеї та ін. Відповідно цей період носить назву антикварний.

Протягом 18 ст. в Європі та США виробляються перші рекомендації щодо збору знахідок та проведення розкопок виявлених пам'яток. Одна із перших інструкцій щодо виявлення давніх речей та пам'яток була складена Татіщевим (1739 р.). Герард Фрідріх Міллер в 1740 р. склав інструкцію із 100 пунктів по дослідженню археологічних пам'яток.

В Європі епохи класицизму та ампіру виникає інтерес до античності. Розпочинаються розкопки в Помпеях (1763 р.), Геркуланумі, Стабіях. В 1863 р. Джузеппе Фіорелло почав заливати пустоти в вулканічному попелі гіпсом, що дозволило отримати зліпки тіл людей та тварин. В цей час археологія сприймається як мистецька галузь знань, мета якої – пошук старовинних містечких виробів.

Одним із засновників археології як науки в російській імперії вважають поляка Адама Чарноцького (псевдонім Ян Ходаківський). Він виявив багато пам'яток, вказував на необхідність фіксування всіх елементів при розкопках.

Відбуваються розкопки курганів – Литий (П.Дюбрюкс), Куль Оба – (І. Стемповський). Розкопки письмово фіксувалися, робились приблизні креслення. Велике значення для розвитку археології мало створення наукових товариств, зокрема в 1839 році в Одесі.

У другій половині XIX ст. важливою є діяльність Олексія Сергійовича Уварова (1825-1884). За його ініціативою проводились археологічні з'їзди, на яких, серед іншого, розроблялись інструкції з проведення розкопок. Так на III арх. з'їзді в Києві в 1874 р. виступив Д.Самоквасов з доповіддю «Інструкції для описування городищ, курганів і печер і для проведення розкопок курганів».

У вказаний період розкопки спрямовані на пошук дорогоцінних або ефектних речей, відсутня паспортизація знахідок. Тож увага дослідників була спрямована на археологічні пам'ятки, які могли містити коштовні речі, наприклад скіфські кургани. Основний прийом досліджень – «колодязь». Він полягав в тому, що розкопувалась центральна частина кургана глибоким колодязем, який виходив на поховальну камеру. Далі звідти доставалися варті уваги артефакти, їх первісне положення не фіксувалося, інші частини поховальної споруди досліджувалися і фіксувалися дуже рідко.

В світовій археології з'являються передові методи археологічного вивчення пам'яток, зокрема метод стратиграфії, вперше запроваджений у США у 1784 році Томасом Джеферсоном. Він проводив розкопки поховального кургану індіанців (барроу) у штаті Вірджинія у власному маєтку Монтічелло. В ході досліджень було зроблено велику траншею до основи кургану. Це дозволило визначити прошарки та внутрішню структуру кургану, його призначення як колективного цвинтаря, що використовувася протягом довгого часу. Саме Джеферсон заклав основи наукового підходу до вивчення пам'яток в США.

Кілька важливих методик було вироблено протягом ХІХ ст. Зокрема в ході дослідження телля Гіссарлик Генріх Шліман використав систему розбивки розкопу на квадрати, знімання ґрунту пошарово та фіксацію бровок. В подальшому цей метод було вдосконалено британськими археологами Олександром Генрі Лейярдом, Фліндерсом Пітрі, Артуром Евансом. Ф.Пітрі перетворив сітку квадратів на науковий стандарт для фіксації культурних нашарувань. Дослідження А.Єванса на Криті також походились з розбивкою розкопу на квадрати. Це допомагало графічній фіксації об'єктів на розкопі та фіксації знахідок.

В російській імперії одним із перших, хто фіксував стратиграфію, був Іван Забелін, який ніби «читав» прошарки, відновлював форму знарядь якими будували кургани. Він засновник наукових прийомів розкопок, зокрема прокладання траншей при формуванні розкопу. Забелін почав ведення щоденника розкопок та робив креслення. В українській археології основи цієї методики практикував та детально описав радянський археолог Данило Авдусин.

В 1883 р. Фліндерс Пітрі під час досліджень в Єгипті почав навчати єгипетських робітників основним прийомам досліджень. Ці робітники постійно працювали у Пітрі. В основному вони походили із села Куфт у Верхньому Єгипті. Вони стали родоначальниками куфтіїв – професійних раїсів (керівників) на розкопках. Вони передавали свої навички у спадок. Сьогодні в Єгипті лишилося 5-6 родин, які працюють в різних експедиціях. Їх імена не згадували у звітах, називали hidden hands (сховані руки). Найбільш відомий сучасний куфтії Алі Фарук. Є проект музею, присвяченого куфтіям.

На початку ХХ ст. у археологічних досліджень змінюється мета. Археологи переходять від пошуку окремих речей до розкриття і фіксації археологічних комплексів. З'являються перші методичні вказівки до проведення розкопок. Наприклад підготовлені В.Городцовим «Керівництво до археологічних розкопок та обробки знайденого під час розкопок матеріалу», та А. Спіциним «Археологічні розкопки» та ін.

Археологічна спадщина – сукупність археологічних об’єктів, які містять сліди людської діяльності в ґрунті та під водою та перебувають під охороною держави, а також пов’язані з ними території, рухомі артефакти (археологічні предмети), що походять з об’єктів археологічної спадщини. Складові археологічної спадщини: нерухомі об’єкти (рештки городищ, поселень, поховальних пам’яток та ін.); рухомі об’єкти (знаряддя праці, предмети побуту, монети, прикраси, зброя та ін.); культурний шар. Археологічна спадщина є головним елементом пізнання історії людства.

Археологічний об’єкт – будь-що створене людиною у віддалені історичні періоди, повністю або частково зберегли свою автентичність і допомагають вивчати історію людства за матеріальними рештками.

Законодавство України у галузі охорони археологічної спадщини базується на Конституції України та регламентується профільними законами, які визначають правовий режим нерухомих об’єктів археологічної спадщини, порядок проведення розкопок. Базовим документом виступає Закон України «Про охорону археологічної спадщини». Питання нерухомих пам’яток культури, якими власне є археологічні пам’ятки, розглядає нормативний документ - Закон України «Про охорону культурної спадщини».

Правовий режим використання земель історико-культурного призначення, а саме обмеження використання таких ділянок, прописаний в «Земельному кодексі України». А стаття 298 Кримінального кодексу України визначає кримінальну відповідальність за незаконне проведення археологічних розкопок, руйнування або пошкодження об’єктів культурної спадщини. Всі ці закони базуються на міжнародних пам’яткоохоронних документах, зокрема на Європейській конвенції про охорону археологічної спадщини, яка була ратифікована Україною.

У 2006 році Вченою радою Інститута археології НАН України було прийнято «Кодекс етики професійного археолога» - це збір моральних принципів та професійних стандартів науковця. Документ, який регламентує відповідальність дослідника перед наукою, суспільством та археологічною

спадщиною. Основні позиції, викладені в документі, стосуються охорони археологічної спадщини, прешкоджанню пограбуванню археологічних пам'яток та незаконному продажу артефактів, особистому приватному колекціонуванню, тощо (Додаток 1.)

Польові археологічні дослідження є першим етапом **музеефікації** пам'ятки. Музеефікація – це комплекс наукових та інженерних заходів для збереження та адаптації об'єктів для екскурсійного показу. Слід зазначити, що незначна кількість таких об'єктів придатна для використання у вигляді музейної експозиції. До того ж в процесі дослідження пам'ятки нищаться, наприклад розбираються курганні насипи. Але значна кількість археологічних пам'яток після археологічного вивчення, консервації або реставрації, облаштування потрібних комунікацій перетворюється на археологічні заповідники або музеї-скансени.

ПИТАННЯ ДЛЯ САМОКОНТРОЛЮ

1. Що є предметом польової археології.
2. Назвіть та схарактеризуйте напрямки польових археологічних досліджень.
3. Що включають в себе польові археологічні дослідження?

4. Що включає в себе поняття камерального опрацювання археологічних матеріалів?
5. Визначте основні історичні періоди формування засад польових археологічних досліджень.
6. Коли і за яких обставин виникає інтерес людства до археологічних артефактів?
7. Кому належить ініціатива проведення археологічних з'їздів в російській імперії?
8. Хто перший запропонував пошарово-квадратний метод археологічних досліджень?
9. Визначте місце археологічної спадщини у пізнанні історії людства.
10. Схарактеризуйте основні положення Закону України «Про охорону археологічної спадщини».

ТЕСТОВІ ЗАВДАННЯ З ТЕМИ.

1. Предметом польової археології є:

- a) виявлення предметів із дорогоцінних металів;
- b) виявлення та вивчення предметів мистецтва;
- c) виявлення в бібліотеках давніх книг;
- d) виявлення та вивчення матеріальних джерел під відкритим небом;
- e) виявлення в архівах давніх документів.

2. Для чого використовуються матеріальні джерела:

- a) для накопичення знань про минуле;
- b) для накопичення скарбів;
- c) для поповнення приватних колекцій;
- d) вони ніяк не використовуються;
- e) для історичного аналізу та реконструкції.

3. Превентивне археологічне дослідження проводиться у випадку:

- a) коли археологічним об'єктам завдано шкоди в результаті людської діяльності;
- b) таких досліджень не буває;
- c) необхідності отримати матеріали для музею;
- d) коли виявили нову археологічну пам'ятку;
- e) з ініціативи дослідників.

4. Що включають в себе охоронні археологічні дослідження:

- a) встановлення охоронної таблички;
- b) внесення пам'ятки у відповідний список;
- c) збирання підйомного матеріалу на пам'ятці;
- d) вибіркове шурфування;
- e) суцільні археологічні дослідження території.

5. Деструктивні археологічні дослідження відбуваються шляхом:

- a) зняття верхнього дернового шару;
- b) знищення пам'ятки в процесі вивчення;
- c) консервації пам'ятки;
- d) огороження місця розташування пам'ятки;
- e) аерофотозйомки.

6. Не деструктивні дослідження заключаються в:

- a) вивченні археологічної пам'ятки за допомогою геофізичних приладів;
- b) знищенні пам'ятки в процесі вивчення;
- c) консервації пам'ятки;
- d) огороженні місця розташування пам'ятки;
- e) аерофотозйомці пам'ятки.

7.Перші зафіксовані в історії розкопки проводились за наказом:

- a) польського короля Яна Собеського
- b) вавилонського царя Набоніда;
- c) герцога Лодовіко Сфорца;
- d) папи Юлія II;
- e) англійського короля Генріха VII.

8.Розкопки в Помпеях розпочались у:

- a) 1763 р.;
- b) 1884 р.
- c) 1996 р;
- d) 2003 р.;
- e) 2012 р.

9.Одним із засновників археології як науки в російській імперії був:

- a) Я-К. Ходкевич;
- b) А.Міцкевич;
- c) Адам Чарноцький;
- d) Т.Падура;
- e) Я.Червинський.

10.Ініціатором проведення археологічних з'їздів в російській імперії був:

- a) Д.Тредіаковський;
- b) Д.Біляшевський;
- c) А.Спіцин;

- d) Олексій Уваров;
- е) І.Забелін.

11.Метод стратиграфії вперше впроваджено на розкопках:

- a) телля Гісарлик;
- b) поховальних курганів в Вірджинії;
- c) поселень мальованої кераміки в Сербії;
- d) городища Звяголь І;
- е) кельтських пам'яток у Франції.

12.Розбивку розкопа на квадрати вперше запровадив:

- a) П.Дюбрюкс;
- b) Генріх Шліман;
- c) А.Спіцин;
- d) Д.Біляшевський;
- е) І.Забелін.

13.Метод стратиграфії першим винайшов:

- a) Томас Джеферсон;
- b) А.Спіцин;
- c) Д.Авдусін;
- d) С.Гамченко;
- е) Ф.Пітрі.

14.Археологічна спадщина це:

- a) сукупність археологічних об'єктів, які перебувають під охороною держави;
- b) артефакти в українських музеях;
- c) речі, передані у спадок приватним особам;
- d) давні будівлі;
- е) територія, де були проведені археологічні розкопки.

15. Археологічний об'єкт це:

- a) предмет із золота;
- b) камінь з написом;
- c) давня будівля;
- d) музейна річ;
- е) будь-що створене людиною у віддалені історичні періоди.

ТЕМА 2. АРХЕОЛОГІЧНІ ПАМ'ЯТКИ, ЇХ КЛАСИФІКАЦІЯ ТА ХАРАКТЕРИСТИКИ.

Основні поняття і терміни: пам'ятка археології, стоянки, поселення, поховальні пам'ятки, мегалітичні споруди, святилища, скарби, культурний шар, археологічний комплекс.

Пам'ятка археології – об'єкти на поверхні землі, під землею чи під водою, на яких розташовані матеріальні рештки людської діяльності.

За культурним значенням пам'ятки археології поділяють на:

- місцевого значення;
- національного значення;
- внесені до Списку всесвітньої спадщини Юнеско.

З точки зору археологічної презентативності:

- базові;
- еталонні;
- показові.

Класифікація:

Місця проживання давніх людей:

- стоянки (відкриті, печерні, гротові);
- селища і поселення;
- городища (дитинець, акрополь, цитадель);
- міста.

Поховальні пам'ятки:

- ґрунтові поховання;
- курганні поховання;
- гробниці, мавзолеї, склепи.
- групи поховань: могильники (ґрунтові, курганні), нкрополі (групи склепів), цвинтарі, масові поховання без дотримання обрядовості (культура лінійно-стрічкової кераміки).

Мегалітичні споруди:

- менгіри (вертикально поставлені кам'яні блоки, Західна Європа, Кавказ);
- дольмени (споруди із певної кількості великих брил, Західна Європа, Кавказ, в Україні гора Богит, відомий Стоунхендж);
- кромлехи – споруди із вертикально встановлених каменів, що утворюють концентричні кола, часто пов'язані похованнями (курган в Новоолександрівці).

Культові пам'ятки:

- святилища – священні місця, присвячені певним божествам, героям, демонам – місця для проведення релігійних обрядів;
- язичницькі храми з капами – статуями або кумирами;
- требища – жертovníки або вівтарі під відкритим небом;
- храми.

Промислові пам'ятки:

- місцезнаходження (місця обробки каменю);
- майстерні;
- шахти;
- домниці;
- ірригаційні системи;
- давні пашні;
- шляхи, прокладені та побудовані в давнину.

Скарби:

- речові (знаряддя праці, ливарників, торговців, коштовності);
- монетні скарби.

Окремі архітектурні споруди.

Теллі.

Культурний шар та його характеристики.

Культурний шар - товща ґрунту на стаціонарній арх. пам'ятці, що містить сліди життєдіяльності людини, є об'єктом арх. розкопок.

Потужність культурного шару залежить від тривалості і інтенсивності перебування на цьому місці людей.

Культурний шар формується на давній денній поверхні в результаті археологізації решток активності людських популяцій – решток будівель побутових відходів. Характер та особливості залежать від природних умов і людського фактора.

Культурний шар прихований під шаром гумуса і позначений на профілях зачисток різними кольорами, містить тверді фракції – артефакти.

Стратиграфія дозволяє відрізнити у його межах певну послідовність нашарувань іноді розділених стерильними прошарками – багат шарові пам'ятки.

Давню денну поверхню нижче культурного шару становить материк – геологічна субстанція (глина, лес, камінь), що не зазнала впливу людини.

Графічне відображення культурного шару - стратиграфія.

В середині культурних нашарувань потужність шарів різноманітна, вона залежить від часу утворення, інтенсивності життя поселення, збереження органічних речовин.

Цілісність культурного шару може бути пошкоджена перекопами, зустрічаються стовпові ями. при перекопах речі, що були знизу, потрапляють нагору. утворюють так звані перевідкладені шари. перевідкладений шар - такий, утворення якого пізніше ніж вік матеріалів, які він містить.

Шари часто переміщуються в результаті господарської діяльності людини в давнину, або в результаті стихійних лих.

Пам'ятки можуть бути одношаровими або багат шаровими. Одношарове – поселення заселене один раз, багат шарове – заселялося кілька раз.

Головні об'єкти розкопу – будівлі (будинки наземні, та напівземлянки, льохи, колодязі, бруківка, рештки укріплень, водогони). Звідти походять будівельні матеріали, будівельні прийоми, планування, дозволяю зробити висновок про розвиток ремесел, пов'язаних з будівництвом. поверхня що відповідає побудові конкретних будівель визначається по будівельному сміттю. Виділяють будівельні періоди – пізніші прибудови до основної будівлі.

Наявність господарських споруд дозволяє зробити висновки про господарство та форми власності – зернові ями, якщо їх багато, то вони приватні, якщо одна на все поселення – спільна власність общини.

Археологічні комплекси.

Закритий археологічний комплекс – скарби, інвентар із поховання, речі знайдені в згорілому житлі. ці предмети могли бути зроблені в різний час, але втрапили в культурний шар в один момент. Закритий комплекс відображає лише один момент часу.

Прикладом закритого арх. комплексу можуть бути скарби, які часто ховались в межах поселення. Бувають монетні, речові, скарби ливарників, скарби торговців. при захованні в скарб вкладались «замовлені» речі – хрести, замки, могли накрити кольчугою або фрагментами щита. Давньоруські скарби часто ховали в церквах і соборах.

Відкритий археологічний комплекс – створюється штучно, відображає не момент, а відрізок часу. Прошарки і речі накопичувалися протягом певного часу.

ПИТАННЯ ДЛЯ САМОКОНТРОЛЮ

1. Розкрийте поняття пам'ятки археології.
2. Схарактеризуйте пам'ятки місцевого значення.

3. Які пам'ятки мають статус пам'яток національного значення?
4. Назвіть археологічні пам'ятки в Україні внесені до Списку Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО.
5. Які пам'ятки визначають як еталонні?
6. Для якого археологічного періоду характерні стоянки?
7. Коли виникають курганні поховання?
8. Які виробничі пам'ятки характерні для палеоліту?
9. Назвіть та схарактеризуйте різновиди речових скарбів.
10. Опишіть схему формування культурного шару.

ТЕСТОВІ ЗАВДАННЯ З ТЕМИ

1. Пам'ятки місцевого значення:

- a) має історичну цінність для конкретного континенту;
- b) має історичну цінність для конкретної країни;
- c) взагалі не має історичної цінності;
- d) має історичну цінність для конкретного регіону;
- e) має історичну цінність для всього людства.

2. Пам'ятка національного значення:

- a) має історичну цінність для конкретної нації;
- b) має історичну цінність для конкретного континенту;
- c) має історичну цінність для конкретного регіону;
- d) має історичну цінність для всього людства;
- e) має історичну цінність для конкретного етносу.

3. Еталонна археологічна пам'ятка:

- a) має історичну цінність для всього людства;
- b) найбільша за розміром пам'ятка;
- c) є зразковою для даної культури;
- d) найменша за розміром пам'ятка;
- e) типова пам'ятка даної археологічної культури.

4. Стоянки з'являються в:

- a) ранньому палеоліті;
- b) фінальному палеоліті;
- c) мезоліті;
- d) неоліті;
- e) у ранніх слов'ян.

5. Поселення стаціонарні характерні для:

- a) кочових племен;
- b) мисливців палеоліту;
- c) збирачів мезоліту;
- d) архантропів;
- e) землеробських племен.

6.Поява курганів пов'язана з:

- a) ранніми землеробами Європи;
- b) палеолітичними мисливцями;
- c) мезолітичними збирачами;
- d) племенами праіндоевропейців;
- e) палеоантропами.

7.Дольмени це:

- a) споруди із великих кам'яних брил;
- b) дерев'яні споруди;
- c) глиняні споруди;
- d) споруди із дрібного каменя;
- e) назва місцевості.

8.Культурний шар це:

- a) ґрунт придатний для землеробства;
- b) товща ґрунту що містить рештки діяльності давніх людей;
- c) товща ґрунту що не містить решток діяльності людей;
- d) кам'янистий ґрунт;
- e) глинистий ґрунт.

9.Материк це:

- a) поверхня розкопу;
- b) дно поховання;
- c) геологічна субстанція, що не зазнала впливу людини;
- d) підмурівок давньої споруди;
- e) нижні шари пам'ятки.

10.Стратиграфія це:

- a) графічне зображення культурного шару;
- b) геологічна ситуація на пам'ятці;
- c) план місцевості;
- d) графічне зображення кераміки;
- e) графічне зображення крем'яних знахідок.

11.Перевідкладений шар:

- a) утворився одночасно зі знахідками які він містить;
- b) утворився пізніше за знахідки, які він містить;
- c) утворився раніше ніж знахідки, які він містить;

- d) утворився в результаті наливів різного часу;
- e) утворився в результаті сейсмічної діяльності.

12. Основою культурного шару є:

- a) рештки споруд;
- b) наявність кераміки;
- c) кістки тварин;
- d) фрагменти людського скелету;
- e) предмети з написами.

13. Потужність культурного шару з'ясовують за допомогою:

- a) аерофотозйомки;
- b) візуально;
- c) шурфуванням;
- d) за кількістю підйомного матеріалу;
- e) неможливо визначити.

14. Відкритий археологічний комплекс відображає:

- a) археологічний період;
- b) один момент часу;
- c) певне століття;
- d) відрізок часу;
- e) археологічну епоху.

15. Археологічний комплекс це:

- a) кілька археологічних пам'яток;
- b) рештки будівель на пам'ятці;
- c) сукупність предметів, знайдених разом;
- d) синхронні предмети з різних пам'яток;
- e) реставрована археологічна пам'ятка.

ТЕМА 3. АРХЕОЛОГІЧНІ РОЗВІДКИ

Основні поняття і терміни: археологічна розвідка, загальна розвідка, цільова розвідка, візуальна розвідка, аерофотозйомка, річкові тераси.

Археологічна розвідка – це виявлення, атрибутика та наукова реєстрація археологічних пам'яток. Це засіб попереднього вивчення археологічних об'єктів.

Мета розвідки складання археологічної карти та визначення основних особливостей пам'яток певної території. Найбільш вдалий час для археологічної розвідки це пізня осінь або рання весна. В цей час відсутня

рослинність, яка часто скриває ознаки наявності археологічних пам'яток. Також в цей час відбувається оранка посівних площ, в результаті якої відбувається переміщення шарів, які містять підйомний матеріал знизу вгору.

Проводити розвідки може людина, яка володіє знаннями з археології, має досвід польових досліджень.

Підготовка до розвідок:

- вивчення пам'яткоохоронної документації, археологічної літератури, присвяченої регіону, в якому плануються розвідки;
- ознайомлення з географічною та топографічною характеристиками району, вивчення карт для планування маршруту розвідки;
- вивчення особливості місцевості спрогнозувати наявність тих чи інших пам'яток;
- складання плану пошуків орієнтуючись на водні артерії, зважаючи на реальні можливості учасників розвідок (в день можна дослідити смугу шириною 1-2 км, довжиною приблизно 10 км);
- підготування спорядження, яке включає компас, рулетку, блокнот, міліметровий папір, планшет, лінійку, рівень, шпагат, ніж, фотоапарат, бінокль, по можливості геодезичний прилад та дрон, матеріали для пакування знахідок, бур для взяття проб ґрунту, саперна лопатка, документи (відкритий лист, паспорт, відрядження).

Види археологічних розвідок:

- загальна – виявляються всі без винятку археологічні пам'ятки, що трапляються на маршруті;
- цільова – виявляються і фіксуються пам'ятки того археологічного періоду, який цікавить дослідника.

За способом проведення:

- візуальна – пам'ятки виявляються в процесі огляду місцевості та збирання та ідентифікації підйомного матеріалу;

- інструментальна – виявлення особливостей рельєфу за допомогою геодезичних приборів (нівеліра, теодоліта, бусолі) та геодезичної рейки. В результаті можна побудувати профіль певної ділянки місцевості та виявити підвищення (конттури об'єкту) які не помітні візуально;

- аерофотозйомка – огляд місцевості згори завдяки перебуванню в літаку або через запуск дронів. Головний прийом авіарозвідки - фотографування місцевості з повітря з подальшою дешифровкою отриманих знімків. Вперше зйомки пам'ятки згори зробив П.Шерп під час польоту на повітряній кулі. Він сфотографував Стоунхендж з прилеглою місцевістю, на якій теж розташовані рхеологічні об'єкти є відомі до того. В 30-40х рр.. XX ст. радянські пілоти Павлов, Шишкін, Воеводський зробили фото фіксацію археологічних об'єктів в долинах Сирдар'ї та Амудар'ї - 200 пам'яток (городищ, селищ, іррігаційних каналів, зокрема біля м. Хорезм). Шишкін також відкрив в Україні великі поселення трипільської культури, визначив їх планування та навіть порахував кількість будівель (Майданецьке поселення площею більше 200 га, близько 1700 жител розташовувались концентричними овалами навколо центру).

Виявлення обрисів давніх об'єктів в сучасному ґрунті базується на:

- тіні мікрорельєфу поверхні при непрямому ранішньому або вечірньому освітленні. Тіні мікрорельєфу дозволяють виявити сліди давніх пам'яток на відкритих площинах – передгірних терасах, в степу, в пустелі;
- за кольором ґрунту – так визначаються сліди від жител, заглиблення в землю, кільцеві рови, звідки бралася земля для насипів курганів, господарські ями, канали, колодязі;
- характер рослинності – над ямами та канавами рослинність густіша, а над скупченням каміння – стінами або фундаментами, великим скупченням кераміки – рослинність менш пишна.

Електро та магніторозвідка дозволяють «бачити» через емлю, а саме виявляти деталі давніх споруд, похованих в ґрунтовому шарі. В основу

покладено фізичний принцип, на якому зокрема побудована електророзвідка. Різні середовища (глина, пісок та ін.) проводять струм по різному в залежності від удільного спротиву речовини. Кристалічні породи погано проводять струм, їх спротив високий, а рихлий ґрунт добре проводить, його спротив малий.

Принцип дії електроапаратури полягає в вимірюванні спротиву струму, який пускають по встромленим в землю електродам. Для прикладу – спротив граніту – $10^9 - 10^{11}$ Ом, річковий пісок вологий – 95 Ом, глина волога – 16 Ом, глина суха – 14500 Ом.

Магніторозвідка – базується на ефекті відхилення магнітної стрілки, якщо до неї піднести залізний предмет. Прибори для магнітної розвідки вимірюють не відхилення стрілки, а величину напруження магнітного поля Землі в даному місці. Для кожного широтного поясу напруга різна. На її фоні виникають відхилення, аномалії в тих місцях, де є оксиди заліза (FeO) – цегла, рештки вогнищ, засипані ями, колодязі. Цим методом було проведено розвідки в Тунісі, на руїнах Карфагену, який був знищений в 146 р. до н.е. римлянами. В 1972 р. так було досліджено 320 кв.км, складено карту з контурами будівель.

Методика проведення розвідок:

- пересування по завданому маршруту, фіксація вірогідних місць розташування археологічних пам'яток, їх візуальних ознак;
- збір підйомного матеріалу із розрушеного культурного шару на поверхні пам'ятки;
- знімається попередній план виявленої пам'ятки;
- за необхідності робляться шурфи та траншеї для вивчення потужності культурного шару.

У разі виявлення нової, ще не відомої пам'ятки, необхідно визначити її приблизну площу, виділити місця з найбільшою насиченістю знахідками. Якщо форма Відкритого листа дозволяє втручання в культурний шар пам'ятки, варто провести шурфування з метою встановлення його потужності.

Необхідно зробити фото місцевості з різних ракурсів, а також знахідок по можливості в положенні *in situ*. Подія має бути описана в польовому щоденнику, а підйомний матеріал з докладною інформацією про місце збору переданий в музей. Традиційно пам'ятку називають за назвою найближчого населеного пункту або місцевого топоніму. Якщо біля одного населеного пункту в різних місцях виявлено кілька синхронних археологічних пам'яток, то до назви додається номер, за порядком їх знаходження, наприклад – Яворів I, Яворів II, Яворів III.

Основні топографічні ознаки розташування археологічних пам'яток.

Життя давніх людей залежало від ландшафту, кліматичних умов, рослинного і тваринного світу певної місцевості. Отже сліди життя давньої людини треба шукати в найсприятливіших місцях, зокрема в долинах річок. В давнину це зручні шляхи розселення та сполучення, мисливські угіддя, розвитку землеробства і тваринництва. тому рештки людської діяльності часто знаходять в відкладеннях берегів річок чи схилів річкових долин.

Структура долин більшості річок Європи: формування заплавної низини відповідають мезоліту (13-8 тис. р. до н.е.), а вищі, річкові тераси пов'язані з періодом палеоліту, палеолітичні пам'ятки можна знайти на вищому, корінному березі. Наприклад стоянки раннього палеоліту Меджибіж.

Топографія стоянок, селищ, городищ:

- стоянки палеоліту на терасах корінного берега під багатометровими шарами в лесі і глині. Залишки можуть перевідкладатись, тобто смиватись і переміщатись ближче до води;
- стоянки неоліту – на найближчих до води терасах берегів та на дюнах – підвищеннях прирічкових терас та островів;
- землеробські поселення енеоліту – верхні тераси на плато, часто співпадають з палеолітичними стоянками. Це підвищення берегів та балок,

річкових мисів та прирічкові тераси що прилягали до поселень, це ділянки для землеробства;

- поселення бронзового віку поблизу води, на берегах великих річок, території для пасовисьок та місця зручні для захисту. З'являються укріплення навіть з кам'яними мурами (Михайлівка Херсонська обл.);
- поселення пізньої бронзи в гирлах невеликих річок, балок, на мисах;
- ранній залізний вік, зростає кількість укріплених поселень – городищ, розташованих на мисах високих берегів річок. Часто великі городища (Більське, Немирівське). поряд з городищами неукріплені поселення на надзаплавних терасах;
- античні поселення тяжіють до морських узбереж;
- в перші століття нашої ери поселення розташовані на перших надзаплавних терасах на корінному березі, пов'язані з родючими ґрунтами;
- слов'янські поселення на першій та другій надзаплавних терасах та балок, у важкодоступних місцях;
- 8-9 ст та період давньоруський – багато городищ, в основному на мисах річок.

Могильники:

- муст'єрські поховання в печерах (Киїк-Коба, Тешик-Таш, Старосілля);
- могильники мезоліту та неоліту поблизу води, на найближчих ділянках;
- епоха палеометалів – ґрунтові та курганні могильники, мегалітичні поховання на високих терасах;
- ґрунтові поховання пов'язані з поселеннями, курганні – належать в основному мобільним племенам;
- ранньослов'янські поховання в основному ґрунтові;
- IX-X ст. характерні курганні могильники.

ПИТАННЯ ДЛЯ САМОКОНТРОЛЮ

1. Назвіть мету археологічної розвідки.
2. Схарактеризуйте етапи підготовки до проведення археологічної розвідки.
3. В чому полягає цільова археологічна розвідка?
4. В чому полягає інструментальна археологічна розвідка?
5. Який головний прийом аерофотозйомки?
6. Як виявляються обриси давніх об'єктів під час аерофоторозвідки?
7. Що можна виявити під час електро та магніторозвідки?
8. Назвіть основні топографічні ознаки розташування стоянок палеоліту.
9. Де знаходять рештки землеробських поселень енеоліту?
10. Як визначається розташування поховальних пам'яток?

ТЕСТОВІ ЗАВДАННЯ З ТЕМИ

1. Метою археологічної розвідки є:

- a) пошук скарбів;
- b) складання археологічної карти;
- c) вивчення геологічної будови певної місцевості;
- d) збирання підйомного матеріалу;
- e) пошук городищ.

2. Для чого перед розхвідкою відбувається ознайомлення з особливостями місцевості:

- a) щоб правильно екіпіруватись;
- b) щоб прийняти рішення про проведення розвідки;
- c) для прогнозування наявності пам'яток;
- d) для підрахунку часу проведення розвідки;
- e) учасники розвідки завчасно не вивчають місцевість.

3. На які географічні об'єкти орієнтуються при складанні маршруту розвідки:

- a) водні артерії;
- b) підвищення;
- c) низовини;
- d) дюни;
- e) лісові масиви.

4. Який документ дозволяє проведення археологічних розвідок:

- a) довідка;
- b) квитанція;
- c) розпорядження;
- d) протокол засідання;
- e) відкритий лист.

5. Під час загальної археологічної розвідки виявляються:

- a) пам'ятки палеоліту;
- b) всі без винятку археологічні пам'ятки;
- c) пам'ятки конкретної культури;
- d) пам'ятки які ще невідомі;
- e) пам'ятки які вже відомі.

6. Під час цільової археологічної розвідки виявляються:

- a) пам'ятки одного конкретного археологічного періоду або культури;
- b) пам'ятки палеоліту;
- c) всі без винятку археологічні пам'ятки;
- d) пам'ятки які ще невідомі;

е) пам'ятки які вже відомі.

7.Головний прийом археологічної аеророзвідки:

- а) візуальне споглядання;
- б) підрахунок видимих об'єктів;
- с) скидання десанту;
- д) археологічні аеророзвідки не проводяться;
- е) фотографування місцевості з повітря.

8.Електророзвідка дозволяє:

- а) виявляти деталі давніх споруд;
- б) підрахувати кількість посуду на пам'ятці;
- с) виявити заглиблення під ґрунтом;
- д) виявити підвальні приміщення;
- е) електророзвідка в археології не використовується.

9.Сліди перебування давніх людей перспективно шукати:

- а) в гірській місцевості;
- б) в лісах;
- с) в пустелі;
- д) в долинах річок;
- е) на рівнинах.

10. Стоянки неоліту розташовані:

- а) на найближчих до води терасах берегів;
- б) в гірській місцевості;
- с) в лісах;
- д) на рівнинах;
- е) подалі від води.

11.Античні поселення частіше розташовані:

- а) подалі від води;
- б) в лісах;
- с) на рівнинах;
- д) в горах;
- е) на морських узбережжях;

12.Палеолітичні пам'ятки розташовані на:

- а) підвищеннях;
- б) вищому – корінному березі;
- с) нижчому березі;
- д) морських узбережжях;
- е) подалі від води.

13.Поховання в печерах з'являються:

- а) в муст'єрську добу;

- b) в енеоліті;
- c) в ранньослов'янський період;
- d) таких поховань немає;
- e) в олдувайський період.

14. Ранньослов'янські поховання пов'язані:

- a) з поселеннями;
- b) з дюнами;
- c) з великими містами;
- d) з виробничими об'єктами;
- e) з господарськими будівлями.

15. Давньоруські городища IX-X ст. розташовувались:

- a) в лісах;
- b) в гірській місцевості;
- c) на болотних острівцях;
- d) на підвищених мисах річок;
- e) на рівнині.

ТЕМА 4. МЕТОДИКА ПРОВЕДЕННЯ АРХЕОЛОГІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ ПОСЕЛЕНЬ І ГОРОДИЩ

Основні поняття і терміни: поселення, городища, місцезнаходження, стоянка, розкоп, репер, метод «єгипетського трикутника», переріз, стратиграфія, культурний шар, житло, господарська яма.

Поселення і городища, їх види.

Місця перебування давніх людей поділяють на тимчасові та стаціонарні. До тимчасових відносять стоянки, які, в свою чергу поділяють на:

- місцезнаходження (місце, де присутні сліди перебування давніх людей, характерні для палеоліту), часто є умовно виробничі пам'ятки, основним масовим матеріалом з яких будуть рештки обробки каменю, кістки, рогу, рідше – індивідуальні знахідки (в основному знаряддя праці), сліди вогнищ;
- стоянки під відкритим небом – місця тимчасового перебування давніх людей з рештками будівель легких конструкцій (виникають в палеоліті), будівлі споруджені із кісток, шкір, моху та ін., можна простежити планування жител, розрахувати кількість людей що в них

мешкали, культурний шар тут незначний, присутні рештки вогнищ, іноді індивідуальні знахідки; стоянки характерні не лише для палеоліту, але і для часу від енеоліту – до середньовіччя, і пов'язані з мобільними скотарськими племенами та пізніше кочовими народами Євразії;

- печерні і навісні стоянки характерні для місцевості, де є гірські масиви, плато. Люди розташовувались у самих печерах, культурний шар іноді досить потужний, присутні сліди вогнищ, у глибинах печер розташовувались перші місця поклоніння тотемам або добрим духам, з цим пов'язаний і печерний живопис пізнього палеоліту. але печери використовувались для проживання і в пізніші періоди, зокрема в період енеоліту (трипільська пам'ятка печера Вертеба) та навіть в часи середньовіччя;

Селища – місця відносно недовгого проживання людей. Характеризуються наявністю будівель, але не монументальних, помірним культурним шаром.

Культурний шар містить як масові знахідки (залежно від археологічного періоду – кістки тварин, відщепи, фрагменти кераміки), так і індивідуальні.

Поселення – довготривалі місця перебування людей. Іноді мають велику площу (неолітичні поселення в Анатолії, селища-гіганти трипільського часу, великі поселення корчаксько-празької культури на території Чехії). На території поселень були розташовані будівлі – житлові, культові, господарські, майстерні, які зараз простежуються у вигляді фундаментів, розвалів стін, заглиблень в материк, решток органічних матеріалів, які слугували будівельним матеріалом. Навколо будівель формується потужний культурний шар. Часто подібні пам'ятки є багат шаровими зі стерильними прошарками. Іноді біля поселень присутні елементи укріплень – рів, вал, або вони розташовані у важкодоступних місцях.

Городища – укріплені поселення, які, в свою чергу, поділяються на кілька видів:

- за місцем розташування (топографічним розміщенням) – мисові, розташовані на гряді або останці, розташовані на рівній місцевості (зокрема городища - Моте), болотні городища;
- за структурою – городища прості і складні;
- за призначенням – городища-сховища, городища-фортеці, городища-поселення та ін.

Городища мають фортифікації – вали, ескарпи, рови. Фіксуються в'їзди на городище, майданчики, дитинці. Культурний шар на пам'ятці може бути дуже потужним – містити рештки клітей, городень, різні будівлі та господарські ями. Знахідки представлені масовим матеріалом та індивідуальні.

Міський статус давнього поселення за європейськими стандартами визначається через 10 параметрів: розміри, фортифікації, організація внутрішнього простору (вулиці, громадські будівлі, храми), місця збереження ресурсів, свідчення обліку цінностей (жетони, печатки, пломби), наявність свідчень торгівлі та обміну, диференціація населення, свідчення організації

труда, розвиток ремесла, обмін і торгівля цінною сировиною (дерево, камінь, мед, бітум, сіль, метали та ін.).

Підготовка розкопу та вимоги до розкопок поселень.

Досліджуючи поселення можна виявити:

- хронологію пам'ятки;
- умови виникнення;
- планування та етапи забудови;
- характеристику житло будування та інших споруд;
- будівельну техніку;
- виробництво, господарство, соціальний склад жителів;
- характеристику побуту і господарства населення.

Основні вимоги до дослідження поселень:

- зважаючи на великі площі поселень, необхідно розробити чіткий план робіт, визначити ту площу, яку можливо дослідити за польовий сезон;
- виявити принцип планування поселення;
- розвідати територію біля поселення;
- завчасно визначитись з технікою розкопок;
- необхідно вивчити всі прошарки вскритої пам'ятки;
- великі за площею поселення не рекомендовано вскривати одночасно.

Щоб дослідити поселення до материка рекомендують одночасно досліджувати розкопи від 100 до 400 м.кв.

Слід зазначити, що сьогодні в процесі польових археологічних досліджень активно використовуються цифрові технології. За допомогою тахеометрів можна здійснювати визначення та цифрову фіксацію просторових координат розкопу та місцевості, автоматично зберігати їх в пам'яті пристрою для подальших створень цифрових моделей. Точну 3D модель розкопу також можна зробити за допомогою фотограмметрії та Лідару. Кожен шар на розкопі фотографується з різних ракурсів за допомогою дрона, або сканується лазерними імпульсами.

Підготовка розкопу:

- розкоп починають з шурфа або траншеї, які далі розширюються, для визначення приблизної площі поселення шурфи робляться в різних частинах можливого місцезнаходження поселення;
- визначається умовний нульовий репер на краю майбутнього розкопу, а від нього в подальшому відбувається розбивка за допомогою компаса;
- від нульового репера визначається напрямок Північ – Південь, будується лінія за допомогою кілка і мотузки за вказаним напрямком;
- далі від нульового репера виставляємо так само напрямок Захід – Схід, будуємо лінію за допомогою кілків і мотузки;
- для перевірки перпендикулярності побудованих ліній, перевіряємо кут, який лінії утворили. Він повинен бути 90 градусів, тобто має бути прямим. Перевірку здійснюємо методом «єгипетського трикутника»;
- «єгипетський трикутник» це той, що має сторони кратні 3, 4 та 5, тому по одній лінії за допомогою рулетки відкладаємо 3 метри, по другій – 4

метри (побудували катети), а потім поєднуємо і заміряємо гіпотенузу, яка повинна бути 5 метрів. В такому разі кут буде 90 градусів, отже далі можна продовжувати розбивку розкопу на квадрати;

- далі квадрати нумерують по одній осі цифрами (1,2,3...), по другій – літерами (а,б,в,г...);
- розбивку розкопу наносять на загальний план, який робиться на міліметровому папері, далі на план наносять всі індивідуальні знахідки та об'єкти виявлені в процесі розкопок;
- нульовий репер також слугує умовною точкою – рівнем, від якого вимірюються глибини на розкопі;
- місце розкопу наноситься на план місцевості та на карту, орієнтуючись на геодезичні об'єкти.

На початку розкопок знімається дерновий шар. Розкопки проводять пошарово, знімаючи шар товщиною 20 см. – умовний штик лопати, на всій поверхні розкопу. Знятий шар переглядається або просіюється через сита для виявлення дрібних знахідок. Знахідки реєструють по квадратах. Поверхню зачищають лопатою до гладкого стану. Таким чином шари знімаються до появи плям або скупчень каміння чи обпаленої глини, тобто до появи об'єктів. Бокові стінки розкопів лишають і в подальшому зачищають для фіксації стратиграфії.

Особливості дослідження городищ

При розкопках городищ використовуються вже вказані прийоми. Але окрім плаского майданчика, городища мають ще фортифікаційні споруди, які також досліджуються поступово, протягом кількох польових сезонів.

Спочатку визначають ділянку, яка має бути досліджена, і поступово знімають шари до материка. Важливо лишати крайні стінки розкопу – перерізи, які дозволяють визначити етапи побудови або утворення об'єкта – рову, валу, ескарпу або берми. Також стратиграфія дозволяє виявити стовпові ями – важливі елементи конструкцій, їх виявляють або в горизонтальному плані або в стратиграфії профілю.

Дослідження валу дозволяє визначити періоди і прийоми його будівництва, а під основою валу може бути нерушений культурний шар більш ранніх археологічних періодів.

Фіксація знахідок по шарах та по квадратах, на які розбивається ділянка розкопу.

Дослідження культурного шару на поселеннях і городищах.

Культурний шар на поселеннях і городищах містить культурні рештки зола, рештки їжі, будівельних матеріалів та природні відкладення. При описі шару враховують всі його складові, характер їх залягання та співвідношення. Важливо встановити зв'язок між окремими елементами – спроба наукової реконструкції.

Увага приділяється органічним решткам – виявляють пилок, зерна, рештки дерева, кістки риб та кістки тварин. Часто використовують метод флотації.

Дослідження об'єктів.

Житла – землянки, напівземлянки часто врізані в материк на поверхні розкопу виділяються світлою смугою на фоні темнішого культурного шару. На контури будівлі вказують стовпові ями – їх розташування вказує на контури житла. В напівземлянках можна зафіксувати східці.

Під час розчистки житла визначають місцезнаходження печі (мазанки чи кам'янки) чи вогнища. Її починають розбирати, доходять до чериня – основи печі. На рівні чериня знаходиться підлога житла.

Треба визначити стіни, вхід до будівлі, можливо розташування вікон. Часто дерев'яні будівлі обгорілі, в цьому випадку вогонь виступив консервантом деревини, яка частіше не зберігається. Їх треба акуратно розчищати, так як вони допомагають відтворити стародавню кладку.

Біля будівель або в середині їх, розташовувались господарські ями або поховання. Тому треба уважно продивлятися розчищену підлогу. Господарські ями досліджують з вибором заповнення по частинах – роблять перерізи (профілі).

На поселеннях часто можна визначити виробничі пам'ятки – майстерні, горни, жорна, цистерни, преси тощо.

Кожен об'єкт наноситься на загальний план, робиться його окреме креслення та профілі. Знахідки з об'єкту фіксуються в його рамках.

ПИТАННЯ ДЛЯ САМОКОНТРОЛЮ

1. Які різновиди стоянок вам відомі.
2. Які печерні стоянки різних археологічних періодів вам відомі.
3. Які різновиди городищ вам відомі?
4. Чим визначається міський статус давнього поселення?
5. Що можна визначити під час археологічного дослідження поселень?
6. Назвіть етапи підготовки розкопу.
7. Що таке «єгипетський трикутник», як він пов'язаний з розбивкою розкопу?
8. Як відбувається реєстрація знахідок при розкопках поселень?
9. Опишіть алгоритм дослідження решток житла.
10. Для чого важливо визначити місцезнаходження печі чи вогнища при дослідженні житла?

ТЕСТОВІ ЗАВДАННЯ З ТЕМИ

1. Місцезнаходження це:

- a) місце, де присутні сліди перебування давніх людей;
- b) табір археологів;
- c) адміністративний центр певної території;
- d) рештки городища;
- e) поховальна пам'ятка.

2. Поселення це:

- a) місця недовгого перебування давніх людей;
- b) пам'ятки з великими будівлями;
- c) пам'ятки виробничої діяльності;
- d) одноденні стоянки давніх людей;
- e) місця довготривалого перебування давніх людей.

3. Городища це:

- a) неукріплені поселення;
- b) укріплені поселення;
- c) деталь рельєфу місцевості;
- d) пам'ятка палеоліту;
- e) тимчасове поселення.

4.Оптимальний розмір розкопу на один польовий сезон:

- a) від 10 до 20 м.кв.;
- b) від 1000 до 2000 м.кв.;
- c) від 5 до 20 м.кв.
- d) від 50 до 100 м.кв.;
- e) від 100 до 400 м.кв.

5.Визначте, що не можливо визначити під час дослідження поселення:

- a) хронологію пам'ятки;
- b) планування;
- c) етапи забудови;
- d) будівельну техніку;
- e) фольклор населення.

6.Що не входить в перелік вимог до дослідження городища:

- a) чіткий план робіт;
- b) зводка гідрометцентру про погоду на період досліджень;
- c) розвідка території біля поселення;
- d) організація землерийної техніки;
- e) визначення плану планування поселення.

7.Які дії не входять в процес початку розкопок:

- a) креслення стратиграфії;
- b) визначення нульового репера;
- c) закладання шурфу або траншеї;
- d) розбивка площі розкопу на квадрати;
- e) перевірка прямого кута.

8.Розкоп орієнтують:

- a) на найближчий населений пункт;
- b) на найвищу частину місцевості;
- c) за сторонами світу;
- d) на обласний центр;
- e) довільно.

9.Прямий кут на місцевості перевіряють:

- a) методом «єгипетського прямокутника»;
- b) методом «єгипетського квадрата»;
- c) методом «грецького квадрата»;
- d) методом «єгипетського трикутника»;
- e) транспортиром.

10.Що не є частиною фортифікацій городища:

- a) господарська яма;
- b) вал;

- c) рів;
- d) берма;
- e) ескарп.

11.Метод флотації в археології використовують для:

- a) збору фрагментів кераміки;
- b) виділення дрібних біологічних знахідок;
- c) збору відходів обробки кременя;
- d) збору будівельних матеріалів;
- e) такий метод в археології не використовується.

12.На контури будівлі вказують:

- a) стовпові ями;
- b) культурні прошарки;
- c) розташування кераміки;
- d) господарські ями;
- e) вимостка.

13.Під час розчистки житла визначають місцезнаходження:

- a) вікон;
- b) входу;
- c) столу;
- d) місця для сну;
- e) печі чи вогнища.

14.Основа печі носить назву:

- a) черинь;
- b) обрус;
- c) низ;
- d) підлога;
- e) вал.

15.Знахідки з об'єкту фіксуються:

- a) в межах об'єкту;
- b) в межах розкопу;
- c) в межах ділянки розкопу;
- d) фіксуються без прив'язки до конкретного об'єкту;
- e) не фіксуються.

ТЕМА 5. МЕТОДИКА ПРОВЕДЕННЯ РОЗКОПОК ГРУНТОВИХ І КУРГАННИХ МОГИЛЬНИКІВ

Основні поняття і терміни: поховальний обряд, поховальна споруда, могильник, курганний могильник, ґрунтовий могильник, інгумація, кремація, муміфікація, поховальний інвентар, некрополь.

Основні поховальні обряди та важливість їх реконструкції.

Поховальні обряди виникають ще у середньому палеоліті. Вони свідчать про складне мислення давньої людини. Поховальний обряд складається з двох компонентів: 1. ритуальний бік, який включає набір традиційних ритуальних дій, що відбуваються до поховання, під час поховання та після того. Вони необхідні для переходу померлого в потойбічний світ. 2. суспільне становище померлого – складається з набору матеріальних елементів, характерних для даного поховального обряду та розмірів поховальної споруди, супровідного інвентарю, пози померлого. Поєднання цих двох складових і є поховальний обряд.

Основними поховальними обрядами є інгумація (тілопокладення) та кремація (тілоспалення). Перші поховання в історії людства відбувались шляхом тілопокладення. Але використання вогню в поховальній практиці відбувається вже в середньому палеоліті (в похованнях на пам'ятках Мустье I, Феррасі, Регуду, Шанідар, Схул, Кармел присутні вогнища рядом з похованнями як елемент поховальної обрядовості). Найраніша кремація на планеті – пам'ятка пізнього палеоліту в Австралії – так зване «поховання леді Мунго». Масове поширення цього поховального обряду в Європі друга половина II тис. до н.е. Традиція проіснувала до середньовіччя, коли була заборонена християнською церквою як язичницька. Зокрема у Франції цю заборону ввів Карл Великий.

Крім того існують і інші способи обрядових дій – муміфікація (Давній Єгипет, культури Південної Америки), розміщення в «баштах мовчання» з подальшим збиранням кісток і поміщенню їх в посудину – оссуарій (зороастрійська традиція) та ін.

При реконструкції поховального обряду до уваги беруться:

- спосіб поховання;
- тип поховання (одиначне, парне, колективне);
- форма поховальної споруди;
- ритуальні дії під час і після поховання;
- поховальний інвентар;
- поза померлого.

Поховальний обряд дозволяє реконструювати:

- уявлення людей про шляхи і способи переходу померлого в інший світ, про життя у світі мертвих;
- простежити становлення археологічної культури, розвиток та занепад або асиміляцію іншою арх.. культурою;
- характеристику суспільного становища різних груп давніх суспільств (статеві-вікові відмінності помелів);
- соціальне розшарування давніх суспільств що чітко відображається в поховальному обряді (в першу чергу це помітно в чоловічих похованнях);
- простежити еволюцію форм сім'ї і шлюбу в первісних суспільствах (колективні поховання), встановити послідовність поховань (могильники, на яких розташовані поховання, здійснені по одному поховальному обряду – належать одному роду, якщо присутні поховання по іншому обряду, так звані «поховання чужаків», можуть свідчити про шлюбні зв'язки з іншими родами або племенами);
- демографію – тривалість життя, причини смерті, фізичні та антропологічні показники давніх людей.

Для оцінки «багатства» поховань до уваги приймають:

- кількість речей, що знайдені в похованні;
- кількість типів речей в похованні – чим більше, тим багатше;
- частота появи речей в наборах поховального інвентарю – чим рідше зустрічається предмет, тим він цінніший (не враховується матеріал із якого предмет створено, зокрема – кам'яні та глиняні печатки та булавки зроблені зі звичайної сировини, але їх кількість обмежена та свідчить про високий статус господаря);
- металеві предмети в похованні – враховується весь набір, сировина (мідь, срібло, золото) та типи металевих виробів (зброя, знаряддя праці, прикраси).

Виділяють бідні, стандартні, багаті поховання, іноді «царські», вони є джерелом соціологічних реконструкцій.

Види поховальних споруд.

Поховальні пам'ятки представлені одиничними похованнями та групами поховань – могильниками, некрополями, цвинтарями.

Грунтові могильники – знаходяться недалеко від поселень, іноді на території поселень. Вони ніяк не позначені на поверхні, не мають зовнішніх ознак. На поверхні розкопу ями вирізняються або кольором заповнення або структурою ґрунту в заповненні ями (більш розсипчастий). В середині ями можуть бути викладені деревом (зрубом), пласкими каменями (цисти). На дні спостерігаються рештки підстилки – трава, циновка, тканина, шкіра. В могилі буде присутній кістяк похованого або результати кремації.

Курганні могильники – група курганних насипів, споруджених з землі, землі і каміння, каміння або огорожі із кам'яних плит. В середині містяться споруди і конструкції. Поховання в кургані можуть бути основними та впускними, розташованими в ямі, на поверхні – «давньому горизонті», у домовині, в човні, споруди із дерева і каменю. Над ними робили насип, який в давнину був набагато вищий, часто мав певну форму, наприклад східчасту.

Поховальні споруди – монументальні споруди (гробниці, піраміди, дольмени, некрополі, склепи), в середині яких розташовувався похований, інвентар, супровідні поховання.

Розкопки ґрунтових могильників.

Так само як і при розкопках поселення, площа розкопу розбивається на квадрати. Після зняття дернового шару, поверхня розкопу зачищається. Необхідно виявити всі можливі поховання на могильнику, але розкрити лише ту частину, яку якісно можна дослідити протягом польового сезону. Розкопки проводять по одній лінії квадратів. Виявляють плями поховальних ям, фіксують їх на загальному плані, роблять креслення кожної плями у масштабі 1: 10 та починають їх розчистку.

Розчистка плями має на меті виявлення її країв, проводиться легкими горизонтальними зрізами. Спочатку лопатою, потім кельмою та ножем, знімаючи ґрунт горизонтальними зрізами. Важливо не пошкодити стіни ями, так як там простежуються сліди знарядь, якими яму копали. Форми поховальних ям різноманітні: прості, з заплічками, з подбоями, катакомби, ями з кількома камерами (земляні склепи). Частини поховальної ями – колодязь або шахта поховання, дромос – коридор часто в курганных похованнях, поховальна камера. Вхід до поховальної камери закривався закладом – дерев'яним або кам'яним. Важливо зафіксувати його наявність в похованні. В першому випадку може лишитись лише фрагментами або у вигляді біологічних решток, у другому кам'яний заклад лишається на місці.

Всередині самої ями можуть знаходитись рештки дерев'яного або кам'яного саркофагу, кам'яного ящика – цисти, труни у вигляді колоди. Іноді поховання здійснювали у човні. Над похованням, або в самому похованні можуть знаходитись рештки поховальної повозки.

Необхідно зробити переріз поховальної ями – для цього по приблизному центру проводять лінію, орієнтовану по сторонам світу, яку фіксують мотузкою. Далі вибирають ґрунт лише з однієї сторони лінії від денної поверхні до початку решток похованого. Далі переріз креслять на міліметровому папері. Всі виміри проводять від умовної точки на поверхні поховання. Після того повністю звільняють яму від ґрунту.

Як тільки ґрунт стає щільнішим, це свідчення того, що через кілька см будуть рештки похованого. Щільність пояснюється тим, що ґрунт містить сліди розпаду м'яких тканин тіла, сам кістяк часто зберігається добре, але якщо ґрунт має у хімічному складі луг, кістки зберігаються погано, часто від них лишається тлін. Тому розчищати рештки треба дуже акуратно. Працюють ножем або скальпелем та пензликами різних розмірів. Розчистку починаємо від черепа, поступово просуваючись до протилежного краю ями. Зважаючи на те, що колись одяг похованого мав можливі прикраси, фурнітуру, небіжчик міг мати намисто із зубів, намистин, мушлів тощо, треба намагатись всі деталі лишати у положенні *in situ*. Це дозволить в подальшому реконструювати одяг похованого. Рівень розчистки - до дна ями. Треба пам'ятати що небіжчика часто клали не на голу землю, а на підстилку або плетену циновку, її рештки можуть бути зафіксовані. Весь супровідний інвентар у похованні повинен також лишатись на місці.

Після розчистки проводиться фотофіксація та креслення поховання, після чого всі предмети виймаються із поховання, складаються в окремі пакети з супровідною етикеткою. Так само збираються і кістки похованого. в рідких випадках якщо є можливість поховання вирізають монолітом не розбираючи та в подальшому експонують в музеях в первинному вигляді.

Поховання докладно описується в польовому щоденнику.

Поховання з рештками кремації бувають різних видів:

- тілоспалення в похованні – будуть знаходитись обгорілі (кальциновані) кістки, обгорілі предмети, на дні поховання сліди вогнища по більшій частині ями;
- тілоспалення на стороні – в похованні будуть присутні лише обгорілі кістки, металеві оплавлені деталі одягу чи супровідних предметів, слідів вогнища в ямі не буде;
- другий варіант тілоспалення на стороні, коли рештки поміщають в спеціальну посудину – урну, або в звичайний побутовий посуд (горщик).

В разі виявлення решток кремації, їх розчищають дуже уважно, роблять фото і креслення. Описують положення в ямі, або місце розташування поховальної урни та іншого супровідного інвентарю. Описують самі рештки – колір, кількість, розмір фрагментів та ін. Вміст поховальної урни розбирають після її вилучення із поховання, так само бажано поступати і з вмістом керамічного посуду, в якому можливо збереглись рештки супровідної їжі, або дрібні предмети.

Якщо кремація була зроблена на стороні, то варто пошукати місце самого крематорію, як правило це невеличке святилище, розташоване недалеко від могильника. Іноді про його наявність свідчать так звані зольники – купи перегорілого дерева і кісток.

Розкопки курганних насипів

Дослідження кургану складається з таких етапів – дослідження курганного насипу та споруд, пов'язаних з нею, та дослідження самих поховань після розбору курганного насипу.

Дослідження поховань відбувається так само, як і на ґрунтових могильниках. А дослідження курганного насипу починають зі складання плану курганного могильника. Важливо встановити взаємозв'язок між курганними насипами, виявити деталі місцевості, які їх поєднують. Це можуть бути доріжки, полоса вогнищ, огradки, тощо.

Дослідження насипу розпочинають з нівелювання – визначення його висоти та діаметра. Для цього користуються геодезичними приладами (нівелір, теодоліт), або двома рейками і будівельним рівнем. Далі робиться фото (від підосви кургану та при можливості згори за допомогою безпілотної) і опис насипу. Це важливі дії, оскільки кургани копаються шляхом зносу насипу. Визначається форма насипу (півкуля, сегмент, напівяйцева, пірамідальна), крутизна, наявність рослинності. Фіксується наявність ровиків, камяна обкладка, крепіда, насип каміння.

Найбільш поширені методики розбору насипу – секторами або паралельними траншеями. Перший спосіб використовують при розкопках

невеликих курганів, другий – для великих курганів з значною кількістю поховань. Крім того існують такі методики – квадратами (як ґрунтові могильники), на півкільцями.

На початку розкопок насипу визначається його умовний центр. Це найвища точка - початок відліку або нульвий репер. З неї за допомогою компаса, GPS -приладу або бусолі визначають напрями північ-південь, захід-схід. Потім розмічають бровки, які орієнтують по сторонах світу, у великих курганах лишають кілька бровок, які ніби утворюють коридори.

Зважаючи на те, що за кілька тисяч років насип дещо мінив свої розміри та конфігурацію, первинні кордони курганного насипу визначають по розташуванню ровиків біля їх підніжжя. Ровики слугували для взяття ґрунту для підсипки курганного насипу, також мали ритуальне значення. вірогідно, відділяли світ мертвих від світу живих. При дослідженні ровика робиться його переріз, який дозволяє визначити його глибину.

Насип розбирається пошарово, навіть на рівні дернового шару можна виявити рештки тризни, сліди стовпових ям. В кургані можуть міститись кілька поховань, іноді кілька десятків поховань. Вони можуть розташовуватись на різних рівнях, орієновані в різні боки. Можуть відноситись до одного часу та однієї археологічної культури, або бути різночасовими. Так в одному кургані може бути поховання періоду енеоліту, бронзи, раннього залізного віку, та періоду середньовіччя. Якщо поховань кілька, тоді виділяємо основне поховання – це те, задля якого було споруджено курганний насип. Це поховання буде найдавніше і розташоване в центрі площадки під насипом. Всі інші називають впускними. Для кожного поховання копалася яма. Після того як поховання здійснювалося, курганний насип досипався. Шар ґрунту над первинним насипом, в якому здійснено впускне поховання називають досипкою. Всі ці етапи створення насипу та його конструктивні особливості можна простежити на стінках-бровках, які зачищаються, фотографуються, потім робиться креслення.

Поховання розчищають та розбирають так само як і на ґрунтових могильниках.

Техніка безпеки

Під час земляних робіт необхідно дотримуватись техніки безпеки, зокрема всі види робіт виконувати під керівництвом і наглядом спеціалістів. Не слід проявляти ініціативу, всі дії мають бути погоджені з керівником розкопу. Поховальні ями іноді бувають достатньо глибокими, тому слід уникати перебування на їх краї. Так само не варто ходити по бровках, вони можуть складатися з сипісків, які розійдуться під ногами, що теж може привести до травматизму. Часто на розкопі працює землерийна техніка (екскаватор, бульдозер, скрепер). Не можна перебувати біля працюючого механізму. Іноді поховальні камери мають продовження під землею. Досліджувати їх шляхом підкопу небезпечно, звод може обвалитись і засипати землею. Тож на розкопі треба поводитись обачно і дотримуватись тих правил техніки безпеки, з якими обов'язково має ознайомити керівник розкопок.

ПИТАННЯ ДЛЯ САМОКОНТРОЛЮ

1. Коли археологічно простежується виникнення поховальних обрядів?
2. Які найбільш поширені поховальні обряди?
3. Які фактори беруться до уваги при реконструкції поховального обряду?

4. Що дозволяє реконструювати поховальний обряд?
5. Коли виникають поховання під курганными насипами?
6. Які види поховальних споруд вам відомі?
7. Які деталі внутрішнього облаштування поховання під курганным насипом вам відомі?
8. Для чого ряслять перерізи поховальних ям?
9. З якою метою вирізають поховання монолітом?
10. Які методики розбору курганного насипу найбільш поширені?

ТЕСТОВІ ЗАВДАННЯ З ТЕМИ

1. Поховальні обряди виникають:

- a) в ранньому палеоліті;
- b) в середньому палеоліті
- c) в мезоліті;
- d) в ранньому залізному віці;
- e) в неоліті.

2. Поховання «леді Мунго» є першим прикладом:

- a) кремації;
- b) інгумації;
- c) муміфікації;
- d) кенотафа;
- e) такого поховання не існує.

3. Що не дозволяє реконструювати поховальний обряд?

- a) суспільне становище померлих;
- b) соціальне розшарування;
- c) демографію;
- d) еволюцію форм сім'ї і шлюбу;
- e) фольклор.

4. Групи поховань називають:

- a) могильниками;
- b) зольниками;
- c) кенотафами;
- d) крепідами;
- e) оссуаріями.

5. Меморіальні (пусті) поховання називають:

- a) зольниками;
- b) могильниками;

- с) кенотафами;
- d) крепідами;
- е) оссуаріями.

6. Місця скупчення решток кремації називають:

- a) оссуаріями;
- b) могильниками;
- с) кенотафами;
- d) крепідами;
- е) зольниками.

7. Кам'яна стіна навколо основи кургану називається:

- a) крепіда; b) кенотаф; c) оссуарій; d) зольник; e) ескарп.

8. Кам'яна огорожа навколо поховань це:

- a) кенотаф; b) крепіда; c) оссуарій; d) кромлех; e) зольник.

9. Посудина, яка використовується в поховальній практиці зороастрійців це:

- a) оссуарій; b) кенотаф; c) крепіда; d) кромлех; e) зольник.

10. Що не є поховальною спорудою:

- a) гробниця;
- b) дольмен;
- с) склеп;
- d) мавзолей;
- е) господарська яма.

11. Під час розчистки поховання про наближення до кістяка свідчить:

- a) ущільнення ґрунту;
- b) зміна кольору ґрунту;
- с) наявність пустот в ґрунті;
- d) поява шару піску;
- е) нічого не свідчить.

12. Посудину в яку поміщались рештки кремації називають:

- a) миска;
- b) куманець;
- с) кубок;
- d) урна;
- е) кратер.

13. Дослідження курганного могильника починають з:

- a) складання плану могильника;
- b) розкопок найбільшого кургану;
- с) розкопок найменшого кургану;
- d) вимірювання розмірів курганів;

е) будь-якої дії.

14. Основним похованням в кургані називають:

- а) найбагатше поховання;
- б) найглибше поховання;
- с) найближче до поверхні кургану поховання;
- д) центральне поховання кургану;
- е) перше виявлене поховання.

15. Поховання здійснені в курганному насипі після основного називають:

- а) впускними;
- б) пізніми;
- с) зайвими;
- д) лівими;
- е) чужими.

ТЕМА 6. ГРАФІЧНА ФІКСАЦІЯ СТРАТИГРАФІЇ ТА АРХЕОЛОГІЧНИХ ОБ'ЄКТІВ

Основні поняття і терміни: стратиграфія, стратиграфічний ярус, горизонтальна стратиграфія, легенда креслення, умовні позначки, масштаб,

Графічна фіксація культурного шару носить назву стратиграфія.

Стратиграфія пам'ятки визначається в результаті вивчення вертикальних розрізів та планів розташування нашарувань. Стратиграфія дозволяє встановити відоме датування пам'ятки.

Метод встановлення відносної хронології пам'ятки по розташуванню її культурних шарів – вертикальна стратиграфія. Створюється так звана стратиграфічна колонка, яка вказує на співвідношення «верхніх» та «нижчих» дат. У вертикальних профілях бачимо межі шарів та прошарків, зв'язок між ними, а також визначення стратиграфічних ярусів.

Стратиграфічний ярус – це група одночасно існуючих споруд та пов'язаний з ними культурний шар. так в рамках одного культурного шару може бути кілька стратиграфічних ярусів.

Археологічні пам'ятки часто бувають багатошаровими. Різночасові шари перериваються чистими – стерільними прошарками, які не містять

археологічних матеріалів. За їх товщиною можна визначити скільки часу пам'ятка не була заселена.

Горизонтальна стратиграфія – встановлення послідовності територіального росту поселення або могильника. Вона являє собою горизонтальну фіксацію пам'ятки – план, також дозволяє прослідкувати періоди виникнення та розвитку об'єкту.

Графічну фіксацію розкопок треба здійснювати безперервно. Для цього використовується міліметровий папір та грифельний олівець.

В археологічних кресленнях необхідно дотримуватись:

- вказаного масштабу креслення;
- положення креслення відносно напрямку «північ» і позначення напрямків перерізів (бровок) на загальному плані;
- гармонійне поєднання загальних контурів об'єкта, елементів його конструкцій з умовними позначками, а уявних позначок між собою;
- грамотне розташування необхідних атрибутів креслення (стрілка «північ», масштабна лінійка, перетини А-А', написи, код і повна назва експедиції, нумерація та перерахунок виявлених предметів, об'єктів, легенда – розшифровка умовних позначок).

Умовні позначки є універсальним, загальнодоступним поясненням археологічного креслення. В системі умовних позначок передаються:

- об'єктивність зображення всіх характеристик об'єкту, його стратиграфії;
- великі можливості позначок, простота зображень;
- передача тонів зображень – темним позначається чорнозем, вугілля, опалене дерево, світлими – пісок, глина, крейда, тлін;
- максимальна наближеність умовних позначок до структури матеріалу – пісок, мушлі, дошки, кора, дерево...;

- чітке графічне зображення наносних фракцій (чорнозем, глина, пісок) та кристалічних щєбінь, гравій, камінь;
- передача відповідними лініями дійсних контурів об'єктів на розкопі плотними широкими лініями, а нечіткі контури – дрібним пунктіром. Значення контуру об'єктів передається товщиною лінії.

Три основних види умовних позначок:

- поза масштабні та крапкові (геометричні, наглядні, абстрактні);
- масштабні – для об'єктів, площа яких представлена в масштабі креслення;
- лінійні позначки (гідрооб'єкти, дороги, комунікації).

По масштабу креслення і умовні позначки розділяють на 5 основних груп:

- географічні карти великих територій в М: 1 см – 10 км;
- карти і топографічні плани в М: 1 см – 1 км;
- топографічні плани та ситуаційні схеми – передають залежність місце розташування пам'ятки від загального рельєфу місцевості. Умовні позначки об'єктів передаються у відповідному масштабі;
- креслення загальних планів об'єктів в М: 1 см – 1 м, 1 см – 50 см;
- креслення планів і розрізів об'єктів в зоні пам'ятки: М: 1 см - 10 см., 1 см – 20 см.

Масштаб обирають із розрахунку розмірів самого об'єкта та можливості передати графічно всі деталі об'єкту.

Методика виконання польових креслень

Під час археологічних досліджень відбувається графічна фіксація планів, профілів, перерізів.

Плани – виконуються на міліметровому папері з дотриманням обраного масштабу – 1:20, 1:40, 1:50 – для загальних планів розкопу або ділянки розкопу, та 1:10 для об'єктів (житла, поховання). Спочатку на папір наноситься сітка квадратів (для пласких пам'яток) або осі координат – для

курганів, з позначенням меж курганного насипу. Наноситься орієнтування відносно сторін світу, вказуються умовні позначки.

На заготовку плану протягом всього часу розкопок наносяться всі виявлені об'єкти, позначаються їх глибини. Також на план наносять лінії перерізів, місця індивідуальних знахідок.

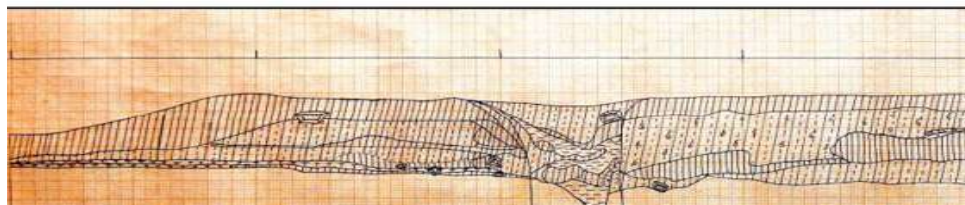
Креслення профілів – фіксація культурних нашарувань бровок - вертикальна стратиграфія. Також до профілів відносять графічну фіксацію перерізів об'єктів, які фіксуються так само як і бровки.

Перед тим як зробити креслення бровки, її ретельно зачищають. На бровці позначається умовна лінія (з використанням мотузки та будівельного рівня), від якої роблять заміри вниз і вгору. Заміри роблять через певні відрізки – 0,5 м, або 1 м. Таким чином спочатку викреслюють верхню лінію бровки – так звану «денну поверхню», та нижню – там де починається материк. Потім викреслюються всі прошарки, які присутні на бровці. Всі вони позначаються або штриховкою або номерами.

В легенді до креслення (список умовних позначок) дається короткий опис прошарків (наприклад: 6- шар суглинку з домішками каміння та горілого дерева; 7 – кам'яна кладка; 8 – супісок з домішками горілого дерева). В кресленні бровки або перерізу також необхідно вказувати орієнтування по сторонах світу. Лінію по якій робили креслення бровки наносять на загальний план – позначаючи літерами (наприклад А – А', В – В').

Рис. ____ . Профіль західної стінки розкопу № 1, ви

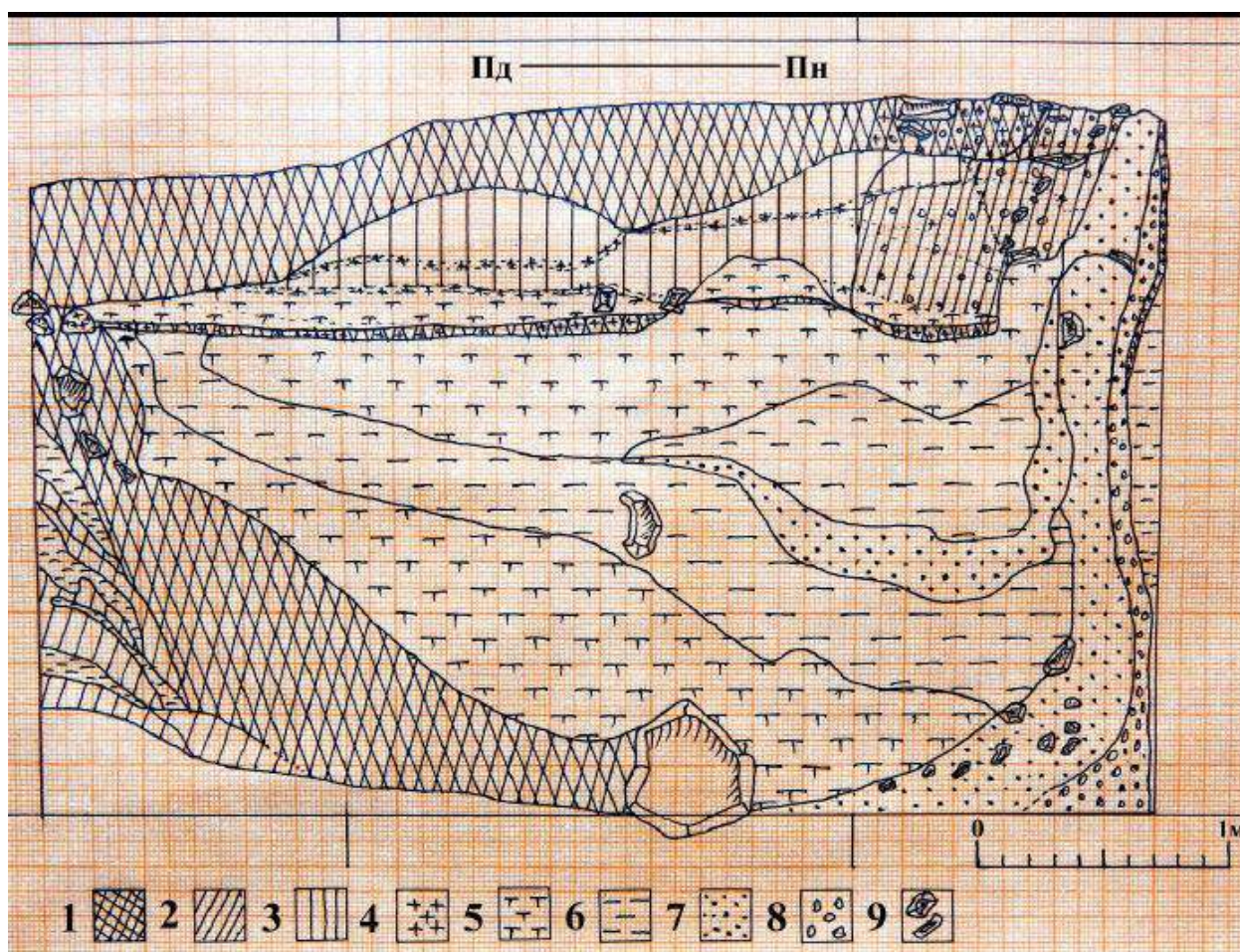

Рис. ____ . Профіль східної стінки західної бровки об'єкту № 1

1 – чорний гумусований ґрунт, 2 – темно-сірий ґрунт, 3 – ґрунт коричневого кольору, 4 – вуглики, 5 – білувато-сіра глина, 6 – темно-жовта глина, 7 – жорсткість, 8 – уламки печини 9 –

Всі креслення мають бути підписані. Вказані дати, коли вони виконувалися. Приблизна схема підпису креслення: назва експедиції, місце проведення розкопок, назва пам'ятки, № розкопу, № і назва об'єкту, дата виконання креслення (наприклад – *Житомирська Археологічна Експедиція – 2020, Коростень, Городище 1, розкоп 6, об'єкт 4. 25.06.20 р.*)

ЖАЕ -2020,

Кор.,Гор.1,р.6 об.4

25.06.20 р.

ПИТАННЯ ДЛЯ САМОКОНТРОЛЮ

1. Дайте визначення стратиграфії.
2. Як визначається стратиграфія пам'ятки?
3. Що таке стратиграфічний ярус?
4. В чому різниця між вертикальною та горизонтальною стратиграфією?
5. Що таке масштаб, які масштаби використовуються для археологічних креслень?
6. Для чого потрібні умовні позначки?
7. Які види умовних позначок вам відомі?
8. Що таке денна поверхня?
9. Як роблять заміри під час креслення вертикальної стратиграфії?
10. Які дані необхідно вказати у підписі до креслення?

ТЕСТОВІ ЗАВДАННЯ З ТЕМИ

1. Стратиграфія це:

- a) опис процесу дослідження пам'ятки;
- b) план місцевості, на якій знаходиться пам'ятка;
- c) план пам'ятки;
- d) графічна фіксація культурного шару;
- e) алгоритм записів в польовий щоденник.

2. Вертикальна стратиграфія демонструє:

- a) наявність культурного шару;
- b) розташування культурних та стерильних прошарків;
- c) наявність великих археологічних об'єктів;
- d) нічого не демонструє;
- e) сліди господарської діяльності людей.

3. Бровка це:

- a) смуга незрушеного ґрунту між квадратами;
- b) деталь поховальної споруди;
- c) вид поховання;
- d) геодезичний прилад;
- e) вид поселення.

4. Горизонтальну стратиграфію пам'ятки називають:

- a) переріз;
- b) бровка;
- c) прошарок;
- d) горизонт;
- e) план.

5. Умовні позначки в археологічних кресленнях є:

- a) знаками, характерними лише для конкретного креслення;
- b) універсальним, загальнодоступним поясненням;
- c) необов'язковим атрибутом креслення;
- d) зайвим елементом;
- e) естетичною деталлю.

6. Всі археологічні креслення орієнтовані:

- a) на захід;
- b) на схід;
- c) на північ;
- d) на південний схід;
- e) на південь.

7. Ситуаційні топографічні схеми передають:

- a) залежність розташування пам'ятки від рельєфу місцевості;
- b) розташування пам'ятки відносно населених пунктів;
- c) розташування пам'ятки відносно столиці держави;
- d) розташування пам'ятки відносно нульового меридіану;
- e) розташування пам'ятки відносно обласного центру.

8. На що зважають при виборі масштаба креслення:

- a) із кількості міліметрового паперу;
- b) за бажанням особи, яка робить креслення;
- c) із важливості самого об'єкта;
- d) на відповідну інструкцію;
- e) із розрахунку розмірів самого об'єкта.

9. Польові креслення виконуються:

- a) на блокнотному аркуші;
- b) на аркуші із зошита в клітинку;
- c) на мелованому папері;
- d) на міліметровому папері;
- e) на «цигарковому» папері.

10. Що не наноситься на загальний план розкопу:

- a) сітка квадратів;
- b) напрямок на північ;
- c) всі виявлені об'єкти;
- d) місця індивідуальних знахідок;
- e) таких елементів немає.

11. Від чого розбіються заміри під час креслення стратиграфії:

- a) від умовної лінії, позначеної на бровці;
- b) від денної поверхні;
- c) від лінії материка;
- d) довільно;
- e) від краю розкопу.

12. Заміри під час креслення стратиграфії бровки робляться:

- a) на початку та в кінці бровки;
- b) через певні відстані;
- c) в трьох довільно обраних місцях;
- d) через 0,5 м, або 1 м по всій довжині бровки;
- e) через кожні 10 см.

13. В польових умовах креслення виконуються:

- a) фломастером;
- b) гелевою ручкою;
- c) грифельним олівцем;

- d) кольоровим олівцем;
- e) тушшю.

14.Лінію, по якій робилося креслення стратиграфії бровки на загальному плані позначають:

- a) літерами;
- b) цифрами;
- c) спеціальними знаками;
- d) ніяк не позначають;
- e) пунктирною лінією.

15.Що не вказують у заголовку археологічного креслення:

- a) назву експедиції;
- b) дату виконання креслення;
- c) ім'я особи, що робила креслення;
- d) назву пам'ятки;
- e) номер розкопу.

ТЕМА 7. ПОЛЬОВА АРХЕОЛОГІЧНА ДОКУМЕНТАЦІЯ.

Основні поняття і терміни: відкритий лист, польовий археологічний щоденник, польовий опис, науковий звіт.

Відкритий лист, його різновиди.

I. Відкритий лист – єдиний державний кваліфікаційний документ встановленого зразка, що визначає фаховий рівень дослідника і дає право на проведення досліджень археологічної спадщини на території України. Видається Кваліфікаційною Радою Інституту археології НАН України. Є шість форм відкритого листа:

- форма 1 – засвідчує фаховий рівень науковця для проведення повномасштабних розкопок з метою виконання наукової теми, затверджується Вченою радою установи, яку представляє;
- форма 2 - засвідчує фаховий рівень науковця для проведення археологічних розвідок у межах визначеної території і передбачає пошук археологічних об'єктів, збір підйомного матеріалу, закладку шурфів;

- форма 3 - засвідчує фаховий рівень науковця для проведення археологічних розвідок у межах визначених територій без здійснення земляних робіт на пам'ятках окрім обмежених зачисток вже існуючих оголень культурного шару;
- форма 4 - засвідчує фаховий рівень науковця для проведення науково-рятувальних археологічних розкопок та археологічного нагляду на зазначених у Відкритому листі об'єктах археологічної спадщини, яким загрожує знищення або руйнування;
- форма 5 - засвідчує фаховий рівень науковця для проведення підводних археологічних досліджень, передбачає пошук і підйом об'єктів на поверхню та їх подальшу обробку;
- форма 6 - засвідчує фаховий рівень науковця для проведення наукових археологічних експертиз земельних ділянок з метою з'ясування наявності або відсутності культурного шару, встановлення площі його поширення, культурно-хронологічної приналежності і стану збереження.

При видачі Відкритого листа враховується освіта та кваліфікація отримувача, досвід польових археологічних досліджень та мета з якою він отримує документ. Він повинен бути завіреним в органах місцевої влади (міськрада, селищна рада тощо). Після проведення дій, вказаних в Відкритому листі, додається до наукового звіту результатів дослідження.

Польовий археологічний щоденник

Польовий щоденник – це первинний науковий документ, який фіксує хід розкопок пам'ятки. Він ведеться систематично протягом всього часу розкопок керівником експедиції чи керівником розкопу. На великих розкопках ведеться одночасно кілька щоденників.

В щоденнику фіксуються:

- опис шарів, що руйнуються в ході розкопок;
- опис виявлених споруд, які в подальшому будуть розібрані;

- опис знахідок в момент їх виявлення;
- графічні схеми чи замальовки ситуації в розкопі, окремих об'єктів;
- послідовність етапів дослідження, різних форм робіт на розкопі.

Щоденник традиційно заповнюється грифельним олівцем, на першій сторінці обов'язково підписується, також вказується адреса та контактний телефон, на випадок, якщо щоденник загубиться. Після розкопок разом зі звітом здається в архів Інституту археології на вічне збереження.

Складання польового опису знахідок.

Польовий опис є основним документом реєстрації знахідок з розкопок певної пам'ятки. Він складається після їх камеральної обробки, але спирається на інформацію, яка фіксується в польових етикетках до знахідок. Етикетки складаються в момент виявлення індивідуальної знахідки (на неї складається окрема етикетка), або збору масового матеріалу з певного квадрату на розкопі – фрагментів кераміки, кісток чи ін.(для масового матеріалу складається одна етикетка на всі знахідки з квадрату). На етикетці скорочено вказують назву експедиції, рік розкопок, № розкопу, № об'єкту, квадрат, в якому зроблено знахідку, дату знахідки, назву знахідки. Пізніше в етикетку вносять порядковий номер предмету в польовому описі. Також під час підготовки матеріалів до внесення в польовий опис їх розділяють на групи відповідно певної системи. Групи мають відображати специфіку матеріальної культури, наприклад гончарний комплекс.

Польовий опис складається у вигляді таблиці з наступних граф – номер за порядком, опис речі, матеріал з якого річ зроблено, розміри, польовий номер, місце знахідки, іноді малюнок або примітка. Матеріали в таблицю вносяться у певному порядку – спочатку підйомний матеріал з поверхні розкопу, а далі індивідуальні та масові знахідки по мірі їх знайдення (орієнтовно дат на етикетках)(Додаток 2, с.133).

Складання наукового звіту про археологічні дослідження.

Звіт являє собою наукову фіксацію матеріалу, складається згідно вимог, містить:

- історію попередніх досліджень пам'ятки та висновки попередніх досліджень;
- відомості про організацію робіт, методика, джерелах матеріального забезпечення, учасниках дослідження;
- завдання на вказаний польовий сезон;
- опис пам'ятки з планами, схемами, кресленнями, фото, малюнками;
- порядок і результати досліджень.

До звіту додаються:

- колекційний опис речових знахідок;
- відкритий лист, завізований органом місцевого самоврядування;
- ілюстративний матеріал;
- фото ходу розкопок, об'єктів, знахідок;
- акт прийому-передачі матеріалів на зберігання в музей.

Звіт повинен бути вчасно складений і зданий до початку наступного польового сезону (Додаток 2. С.101-168).

ПИТАННЯ ДЛЯ САМОКОНТРОЛЮ

1. Схарактеризуйте правову базу здійснення археологічних досліджень в Україні.
2. Хто видає дозвіл на проведення археологічних досліджень в Україні?
3. Який документ дає право на проведення археологічних досліджень в Україні?
4. Для чого ведеться польовий щоденник?
5. Хто веде польовий щоденник?
6. Яка інформація відображається в польовому щоденнику?
7. За яким принципом складається польовий опис знахідок?

8. Назвіть вимоги яким має відповідати науковий звіт про дослідження археологічних пам'яток.
9. Для чого у звіті вказується історія попередніх досліджень пам'ятки?
10. Який ілюстративний матеріал додається до звіту?

ТЕСТОВІ ЗАВДАННЯ З ТЕМИ

1. Відкритий лист це:

- a) документ який дає право на проведення археологічних досліджень;
- b) документ про місце роботи дослідника;
- c) документ який засвідчує освіту дослідника;
- d) документ який засвідчує особу дослідника;
- e) оголошення про археологічні дослідження археологічної пам'ятки.

2. Хто видає дозвіл на проведення археологічних досліджень?

- a) Верховна Рада України;
- b) Президія Академії наук України;
- c) органи місцевого самоврядування;
- d) дозвільний відділ МВС;
- e) Кваліфікаційна Рада ІА НАНУ.

3. Скільки форм є у Відкритого листа:

- a) одна; b) дві; c) шість; d) чотири; e) три.

4. Яка форма Відкритого листа дає право на закладку шурфів:

- a) форма 2;
- b) форма 6;
- c) форма 3;
- d) всі форми;
- e) форма 5.

5. Яка форма Відкритого листа дає право на проведення підводних археологічних досліджень:

- a) форма 2; b) форма 6; c) всі форми; d) форма 3; e) форма 5.

6. Польовий щоденник – це документ:

- a) який фіксує хід розкопок пам'ятки;
- b) є особистим щоденником дослідника;
- c) який фіксує наукову біографію дослідника;
- d) який фіксує дослідження окремого археологічного об'єкта;
- e) який фіксує довготривалий процес археологічного вивчення території.

7. Що не фіксується в польовому щоденнику:

- a) опис нашарувань пам'ятки;
- b) опис решток сторуд;

- с) опис знахідок;
- д) графічні замальовки;
- е) процес музеєфікації пам'ятки.

8.Що стається з польовим щоденником по закінченню розкопок?

- а) здається в архів по місцю проведення розкопок;
- б) здається в архів ІА НАНУ;
- с) здається в місцевий музей;
- д) лишається у керівника розкопок;
- е) здається в бібліотеку.

9.Польовий опис знахідок складається:

- а) в процесі виявлення знахідок;
- б) ввечері кожного дня;
- с) після камеральної обробки знахідок;
- д) при прийомі знахідок до музейної збірки;
- е) по закінченню досліджень пам'ятки.

10.Польовий опис знахідок складається на основі:

- а) розповіді учасників розкопок;
- б) записів у польовому щоденнику;
- с) візуального огляду;
- д) містить довільну інформацію;
- е) інформації із польових етикеток.

11.Польовий опис складається у вигляді:

- а) таблиці;
- б) розширеного опису;
- с) короткого тексту;
- д) тексту зі скороченнями;
- е) фотографій.

12. Звіт про археологічні дослідження є:

- а) фінансовим звітом;
- б) науковою фіксацією матеріалу;
- с) інформаційним текстом;
- д) художнім твором;
- е) зведеною таблицею.

13.Що не додається до звіту:

- а) польовий опис знахідок;
- б) відкритий лист;
- с) фото ходу розкопок;
- д) акт прийому-передачі знахідок в музей;
- е) приватні фото учасників досліджень.

14. Який ілюстративний матеріал не додається до звіту:

- a) фото ходу розкопок;
- b) креслення;
- c) археологічні малюнки знахідок;
- d) замальовки студентів-практикантів;
- e) фото знахідок.

15. Науковий звіт складається та здається:

- a) до початку наступного польового сезону;
- b) через рік по закінченні досліджень;
- c) через будь-який час;
- d) безпосередньо після закінчення польового сезону;
- e) після повного дослідження пам'ятки.

ТЕМА 8. КАМЕРАЛЬНА ОБРОБКА АРХЕОЛОГІЧНИХ МАТЕРІАЛІВ

Основні поняття і терміни: камеральна обробка, масовий матеріал, індивідуальні знахідки, консервація, пакування археологічних матеріалів, реставрація.

Поняття камеральної обробки археологічних матеріалів.

Камеральна обробка археологічних знахідок – це фізична обробка знахідок, яка відбувається в польовій або спеціалізованій лабораторії для їх консервації та реставрації, а також інвентаризація речей.

Камеральна обробка знахідок в польових умовах складається з:

- сортування масових та індивідуальних знахідок;
- розчистка знахідок;
- статистична обробка масового матеріалу;
- первинна консервація та реставрація матеріалів.

В лабораторних умовах проводиться подальша консервація та реставрація матеріалів, їх реконструкція – графічна та комп'ютерна, інші дослідження природничо-науковими методами.

Матеріальні рештки, виявлені під час археологічних досліджень, поділяють на 4 загальні категорії:

- артефакти зроблені або оброблені людиною;

- створені людиною споруди та порушення ґрунтового шару в результаті людської діяльності;
 - біологічні рештки трудової і біологічної діяльності людини;
 - ґрунтові, галечні, геологічні відкладення, що походять з площі пам'ятки.
- **Етапи камеральної обробки отриманих археологічних матеріалів.**
 - Отримані археологічні матеріали в момент виявлення визначаються як масовий матеріал (фрагменти кераміки, кістки, рештки обробки кременю та ін.) та індивідуальні знахідки.
 - Першим етапом є очищення предметів. Більшість можна очистити за допомогою води і м'якої щітки – наприклад гарно обпалену кераміку та її фрагменти, скло, камінь, тверду кістку. При цьому не рекомендується мити

кераміку в проточній воді, і не замочувати надовго. Але, наприклад, погано обпалена кераміка має пористу структуру, тому дуже крихка. Її очищають без використання води. Спочатку просушують, а потім очищають за допомогою м'якої щітки. Сушити очищені вологі знахідки можна лише в тіні, а не під прямими сонячними променями. Важливим є принцип розкладки матеріалів. Він здійснюється за групами в залежності від кількості знахідок – штик, шар, об'єкт. До викладених груп предметів обов'язково додається етикетка з даними про місце збору групи матеріалів.

Без використання води очищують металеві вироби, лише м'якою щіткою або сухою губкою. Не можна самостійно збивати з поверхні залізних предметів окисли (іржу) та видаляти патину з мідних або бронзових речей. Вироби із тканини, дерева, кістки поганої збереженості - очищають тільки реставратори.

Після гарної просушки очищених знахідок відбувається наступний етап – шифрування, тобто нанесення на поверхню предмету або його фрагменту облікових позначок. Шифр наноситься за допомогою туші і пера. Його наносять на саме непомітне місце предмету. Наприклад на керамічних фрагментах шифр наноситься з внутрішнього боку черепка. Забороняється

наносити шифр на місця сколів. Іноді шифр роздруковують на принтері а кріплять до предмету за допомогою клею ПВА. Шифр в скороченому вигляді містить інформацію про місце знайдення артефакту або масового матеріалу та складається на основі польової етикетки, складеної під час виявлення його на розкопі. Шифр містить інформацію про назву експедиції, пам'ятку, номер розкопу, номер об'єкту, глибину виявлення, квадрат, дату знахідки. Також проставляється наскрізна нумерація знахідок за порядком внесення їх в польовий опис.

Польова консервація знахідок із різних матеріалів.

Консервація – комплекс тимчасових заходів по забезпеченню фізичної цілісності археологічних знахідок після їх виявлення. Мета консервації – подовження існування предмета, збереження його від природного знищення.

Більшість речовин, із яких складаються предмети після вилучення із середовища розкопу, повинні адаптуватись в новому середовищі, яке може сприяти їх знищенню (доступ кисню, сонячні промені, мікроби). Археологічні матеріали краще зберігаються в сухому супіску, суглинку або в дуже вологому середовищі. Швидше руйнуються предмети в гумусному ґрунті.

Використовують спеціальні скріплюючі матеріали. Вони повинні бути хімічно інертними і не змінювати формулу протягом всього часу

використання, не повинні давати усадку з плином часу, щоб не викликати механічне пошкодження предмету.

Виділяють три види консервації – при розчистці знахідки, після вилучення предмета із ґрунту, консервація в лабораторних умовах.

Пакування та транспортування археологічних колекцій.

Пакування – його основним завданням є захист знахідок від механічних пошкоджень та негативних кліматичних факторів (вологості, перепадів температур) під час транспортування предметів до місця постійного збереження.

Знахідки упаковують з урахуванням їх розмірів. Використовують мікалентний, папіросний, пакувальний папір, серветки, вату. Далі все укладається в картонні або дерев'яні ящики. При пакуванні предмет повинен щільно прилягати до стінок тари, але не торкатись її, з цією метою використовуються додаткові м'які матеріали. Масовий матеріал, наприклад фрагменти кераміки, пакують в окремі пакети, бажано паперові, перекладають м'яким синтетичним матеріалом. Кожен пакет супроводжується етикеткою.

Пакувальною тарою можуть слугувати контейнери, пакети з фіксованим краєм, картонні коробки різних розмірів, дерев'яні або фанерні ящики. Для пакування може використовуватись пінополіуретан, із якого виготовляються роз'ємні форми для зберігання. Після заповнення тари, на неї наносяться необхідні відомості і попередження про крихкість вмісту.

Реставрація кераміки в польових умовах.

Кераміка в більшості випадків є домінуючим типом знахідок на археологічних пам'ятках. Вона може зустрічатись у якості окремих фрагментів, «розвалів» однієї чи кількох посудин, або в цілому стані. Часто керамічний виріб можна відтворити повністю або частково вже в таборі експедиції.

Слід зазначити, що реставрація будь-яких археологічних знахідок має проводитись в лабораторних умовах спеціалістами-реставраторами. Навіть у

тому випадку, якщо фрагменти кераміки візуально поєднуються між собою, рекомендується промаркувати такі черепки з внутрішньої сторони простим олівцем і лишити для склеювання спеціалістам. Якщо ж на поверхні керамічних фрагментів присутні вапняні та сольові нашарування, то склеювати їх неможна. Спочатку в лабораторних умовах потрібно видалити вказані нашарування. Реставрація в польових умовах можлива у випадках, коли фрагменти посудини добре поєднуються між собою. Тож є спокуса зібрати так звану «археологічно цілу» посудину. Так називають неповний або частково відтворений з фрагментів виріб, форму і розміри якого легко реконструюються.

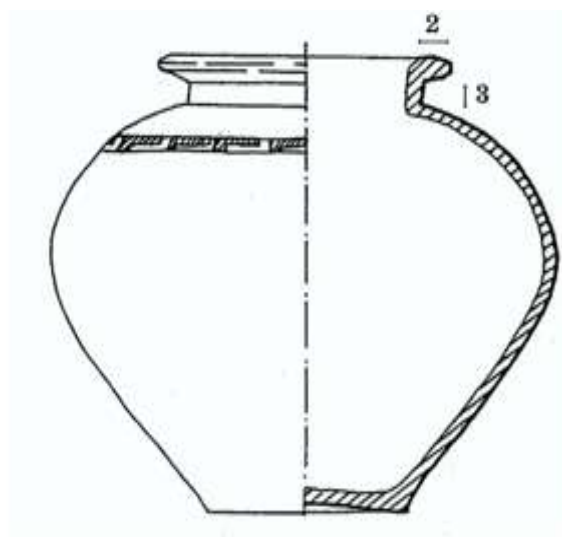
Реставрацію кераміки проводять після очистки і просушки. Очистка має бути акуратною, щоб не пошкодити поверхню, можливий розпис поверхні, орнаментацию. Особливо стежити за профілями – «черепками», щоб не допускати крошіння структури. Необхідно установити порядок зборки посудини, можна намалювати приблизну схему зборки. Для склеювання кераміки використовують термопластичні клеї, наприклад ПВА. Перед склеюванням необхідно очистити окремі частини фрагментів в місцях склеювання та обробити етиловим спиртом. Після цього нанести просочувальний розчин для утворення тонкої плівки. Зборку посудини починають від денця. Нанести клей на обламани частини черепка, дочекатись, щоб клей став загуслим. Поєднати частини та помістити в ящик з піском. Так посудина висохне під рівномірним тиском. Зважаючи на те, що повна полімеризація клею відбувається через 8 годин, саме стільки склеєна посудина має перебувати в покої.

Археологічний малюнок

Археологічний малюнок це поєднання технічне креслення та художню ілюстрацію. Його основна мета - передати уявлення про зовнішній вигляд та внутрішню структуру предмету, наприклад керамічної посудини. Кераміка зображується по принципу центральної симетрії, де ліва сторона – малюнок зовнішнього вигляду, а права – зображення профілю з відображенням

невидимих ззовні особливостей (потовщення дна, неоднакова товщина стінок, вінчика та ін.).

На початку роблять заміри висоти посудини та діаметрів вінець та денця. Далі на аркуші від центральної осі відкладаємо отримані показники. Для вимірювання діаметра стінок використовують шведський метр. Щоб визначити товщину денця треба виміряти висоту посудини ззовні та всередині. Далі від зовнішнього розміру відняти внутрішні і отримати товщину денця посудини. Товщина стінки виміряється по товщині вінчика. На лівій частині позначають (якщо є) орнаментацию або елементи розпису. Штриховкою або крапками можна передати об'ємність. Креслення виконують з дотриманням масштабу, наприклад 1:2 (в одному см – 2 см.), або 1:5 (в одному см – 5 см). Обов'язково на кресленні вказують діаметри (d) та висоту (h), масштаб.

Археологічний малюнок виробів із каменю повинен передати фактуру необробленого та обробленого каменю, передати місця і характер сколів, згладжену шліфовану фактуру та наявні сліди використання. Малюнок робиться в фас та профіль. Так само слід малювати і вироби із кістки виділяючи природні та оброблені ділянки кістяних предметів. В малюнках металевих виробів із міді, бронзи, заліза також необхідно передати фактуру та (за наявності) корозію за допомогою поперечної штриховки, точкування, світлотіні.

Статистична обробка масових та індивідуальних археологічних матеріалів.

Статистична обробка – це процес перетворення великої кількості фрагментів на структуровані дані, що містять наукову інформацію. Вони включають в себе:

- Класифікацію – розподіл знахідок за типами, категоріями та зовнішніми ознаками (наприклад для фрагментів кераміки – вінця, денця, стінки; для керамічних відходів – нуклеуси, відщепи, луска, сколи);
- Кодування – переведення якісних ознак у кількісні (наприклад для кераміки – техніка виготовлення, орнаментация, види домішок (шамот));
- Підрахунок кількості фрагментів кожного типу, визначення мінімальної кількості знахідок з певними ознаками, аналіз розташування різних типів знахідок по нашаруванням;
- Об'єднання знахідок у групи зі схожими характеристиками – типами;
- Визначення зв'язків між різними категоріями знахідок (форма посуду – тип їжі; остеологічні рештки – об'єкт полювання);
- Просторова статистика – вивчення концентрації матеріалів на площі розкопу (наприклад для реконструкції планування поселення).

На основі отриманої інформації створюються бази даних, зокрема електронні каталоги (MS, LibreOffice), відбувається візуалізація інформації через

Особлива увага приділяється індивідуальним знахідкам – кожна з яких має власну історичну цінність. Згідно з типологічним методом такі артефакти систематизуються за типами і видами. Типи об'єднують предмети, які виконують однакову функцію: знаряддя праці, прикраси та амулети, військове спорядження та зброя, нумізматики, та ін. У межах типу розрізняють види, що

визначаються за особливостями конструкції, відмінностей за формою чи деталями декорування. Типологізація може проходити також за матеріалом із якого виготовлено предмети – камінь, метал, кераміка, органічні матеріали. Як приклад можна навести типологію прикрас. Прикраси використовували для декорування зовнішнього виду людини, в свою чергу вони є одним із показових елементів матеріальної культури. Типм прикрас виділяють за функцією, формою, декором, матеріалом і технологією виготовлення. В археології виділяють групи прикрас за призначенням (прикраси та деталі одягу) та місцем носіння (головні, шийні, нагрудні, ушні, прикраси рук та пальців). Для кожного археологічного періоду розроблені типологічні хронологічні таблиці.

Типологічний метод дозволяє віднести індивідуальну знахідку до певного археологічного періоду та археологічної культури, за розповсюдженням речей такого типу визначити територію, яку заселяли носії вказаної культури. А наявність не типових для регіону предметів вказує на торговельні контакти між племенами та дозволяє простежити давні торговельні шляхи.

Рис. 1. Іконка-образок із об'єкту № 1

Рис. ____ . Фрагменти глиняного посуду із верхнього горизонту об'єкту № 1
(глибина до 0,90 м від рівня денної поверхні)

ПИТАННЯ ДЛЯ САМОКОНТРОЛЮ

1. Що таке камеральна обробка археологічних матеріалів?
2. Назвіть етапи камеральної обробки, розкрийте їх зміст.
3. В чому відмінність масових та індивідуальних знахідок?
4. Що відноситься до категорії артефактів зроблених або оброблених людиною?
5. Які основні вимоги до очищення знахідок в польових умовах?
6. Як відбувається етап шифрування археологічних знахідок?
7. В яких випадках знахідки потребують консервації?
8. Які види консервації археологічних матеріалів вам відомі?
9. Чому важливий процес пакування археологічних знахідок?
10. Оприщіть алгоритм зборки керамічного виробу під час реставрації.

ТЕСТОВІ ЗАВДАННЯ З ТЕМИ

1. Які дії не входять в поняття «камеральна обробка»:

- a) очищення;
- b) пакування;
- c) консервація;
- d) реставрація;
- e) експонування.

2. Масові археологічні знахідки потрібні для:

- a) не потрібні взагалі;
- b) аналізу репрезентативної статистики матеріалів з пам'ятки;
- c) використання у якості будівельного матеріалу;
- d) використання під час лекцій як ілюстративний матеріал;
- e) використання під час практичних занять як роздаточний матеріал.

3. За допомогою масового матеріалу не можливо реконструювати:

- a) повсякденне життя давніх людей;
- b) шляхи міграцій давніх людей;
- c) економіку та торгівлю;
- d) визначити хронологію та датування пам'ятки;
- e) природні умови регіону розташування пам'ятки.

4. В чому полягає статистична обробка масового матеріалу:

- a) перетворення великої кількості фрагментів в оброблені дані;
- b) підрахунок для виявлення кількісних показників;
- c) відокремлення великих за розміром фрагментів;

- d) відокремлення малих за розміром фрагментів;
- e) така обробка не проводиться.

5.Шифрування це:

- a) надання облікового номеру археологічній пам'ятці;
- b) нанесення на поверхню предмету облікових позначок;
- c) надання облікового номеру археологічній експедиції;
- d) отримання облікових номерів для звітів про розкопки в архіві;
- e) шифрування не має відношення до камеральної обробки археологічних матеріалів.

6.Консервація це:

- a) комплекс тимчасових заходів для збереження археологічних знахідок;
- b) не використання сучасних гаджетів в процесі польових досліджень;
- c) процес тимчасового закриття пам'ятки;
- d) втручання в структуру предмета;
- e) термін не має відношення до польової археології.

7.В якому середовищі археологічні матеріали зберігаються найгірше:

- a) супісок;
- b) суглинок;
- c) гумусний шар;
- d) глина;
- e) торф.

8.Які фактори не шкодять археологічним предметам:

- a) кисень;
- b) сонячні промені;
- c) мікроби;
- d) волога;
- e) торф.

9.Основним завданням пакування археологічних знахідок є:

- a) захист від природних умов;
- b) захист від біологічних шкідників;
- c) захист від вологи;
- d) захист від механічних пошкоджень;
- e) археологічні знахідки пакувати необов'язково;

10.Реставраційне склеювання посудини починають:

- a) з денця;
- b) з вінець;
- c) з будь-яких частин;
- d) з середини посудини;
- e) з плечової частини посудини.

11.Археологічний малюнок:

- a) виконується в кольорі;
- b) є виключно кресленням;
- c) є виключно художнім малюнком;
- d) поєднує технічне креслення та ілюстрацію;
- e) виконується довільно.

12.В археології «розвалом» називають:

- a) рештки давнього житла;
- b) бровку яка осипалася;
- c) пошкоджену тару для перевозки знахідок;
- d) пошкоджений розкоп;
- e) фрагменти однієї посудини.

13.Реставрація археологічної кераміки проводиться:

- a) після очистки і просушки;
- b) після механічної очистки;
- c) після вилучення із розкопа;
- d) після обробки кислотою;
- e) в будь який момент.

14.Археологічний малюнок кераміки розпочинають з:

- a) зафарбовування фону;
- b) замірів висоти та діаметрів;
- c) перенесення контурів на папір;
- d) нанесення штриховки;
- e) визначення місця розташування орнаменту.

15.Типи археологічних предметів виділяють за:

- a) кольором;
- b) часом виготовлення;
- c) розміром;
- d) місцем знахідки;
- e) функціональною ознакою.

ТЕМА 9. ПОЛЬОВА АНТРОПОЛОГІЯ.

Основні поняття і терміни: антропологія, кісткові рештки, антропологічний тип, палеоантропологічна реконструкція, краніометрія.

Вивчення антропологічних матеріалів.

Антропологія вивчає мінливість фізичного типу людини в просторі та часі, а також питання походження, складу та генетичних зв'язків давніх популяцій. Кісткові рештки виступають як первинна джерельна база для отримання знань про вплив природного середовища та соціальних умов на фізичний стан людей та їх популяцій у різні історичні епохи.

Напрями сучасних антропологічних досліджень:

- визначення статеві - вікового складу популяцій минулого для проведення палеодемографічних реконструкцій;
- вивчення морфологічних особливостей і мінливості скелета і черепа людини впродовж доісторичного та історичного періодів для вивчення фізичного типу людини та міграцій давніх популяцій;
- вивчення антропологічного типу і генетичної структури носіїв різних культур;
- генетичні дослідження давніх популяцій за результатами аналізу ДНК з викопних решток;
- вивчення рівня фізичної адаптації людини до навколишнього середовища в разі змін господарства, природних чи соціальних умов;
- аналіз дієт за станом зубів і рівнем стабільних ізотопів в кістках;
- вивчення стану здоров'я захворювань, фіксація прижиттєвих травм, встановлення причин смерті;
- вивчення історії окремих хвороб, їх прояв та поширення в різні епохи;
- вивчення професійних і побутових звичок індивідів та їх груп на основі морфологічних особливостей скелетів;

- фіксація слідів, які залишилися на скелеті внаслідок лікування, ритуальних дій чи інших випадків маніпуляцій з тілом, прижиттєвих чи посмертних (трепанації, штучні деформації, скальпування...);
- реконструкція поховально-обрядових дій, визначення основних етапів та їх послідовності;
- ідентифікація поховань відомих особистостей.

За антропологічною ознакою поховання поділяють:

- за обставинами здійснення (звичайні, випадкові) ;
- за кількістю похованих (одиночні, парні, групові);
- за навністю підзахоронення (одноактні, багатоактні);
- за складністю процедури поховання (первинне поховання, перепоховання, кремація);
- за анатомічною цілісністю (повні скелети, часткові скелети, випадкові кістки);
- за цілісністю поховання (неушкоджене, порушене, пограбоване);
- за типом поховальної споруди (яма, катакомба, урна, горщик).

Вимоги для збору антропологічних матеріалів із поховань.

Розчистку скелета розпочинають від першої розкритої кістки, її розташування вказує на напрямок до черепа, тож спочатку очищається частина кісток у напрямку до черепа, а далі по направленню до протилежного кінця поховальної ями. Грунт з поховання пересіюють, щоб знайти дрібні деталі (кістки плоду в жіночих похованнях, ниркові і жовчні камені, прикраси та ін.). При первинній очистці рекомендують лишати незначкий прошарок ґрунту ближче до кісток, він вибирається на наступному етапі. Грунт в ділянках кистей рук, стоп та лицьової частини черепа знімається в останню чергу. Із черепа землю не вибирають щоб не загубити дрібні елементи скелета.

Всі етапи розчистки фіксуються на фото – місце поховання на пам'ятці, загальний вигляд поховання з різних ракурсів, окремі ділянки очищеного скелета. Також поховання наноситься на загальний план розкопу, робиться

кілька креслень і перерізів поховальної ями, фіксується розташування скелета. Після цього кістки збираються до пакету, частіше вони очищаються без використання води.

Палеоантропологічна реконструкція

Палеоантропологічна реконструкція поділяється на індивідуальну та групову реконструкцію. Індивідуальна – визначення віку, статі, фізичного розвитку і зовнішнього вигляду, реконструкція генома (сукупності генів), визначення расової приналежності. Групова реконструкція – можлива при наявності масового матеріалу, допомагає фіксувати родинні зв'язки (метод Ульриха), при цьому враховується декілька сотень особливостей будови скелета. Також групова реконструкція сприяє встановленню моно- чи поліетнічності археологічної культури, етносу, народонаселення певної території.

Визначення віку та статі.

Поняття біологічного віку (не завжди збігається з паспортним). Визначають вікові категорії (схема Мартіна) – дитячий вік, юнацький (до зростання клиноподібного дрібно потиличного шва), змужнілість, зрілий вік, похилий вік.

Матеріали для визначення віку: зуби, кістки скелету (завершують формування до 24-25 років). Кістки з віком стираються. Утворюються нарости – остеофіти на хребцях. В людському скелеті 203-206 кісток.

Визначення статі.

Будова тазу – жіночий більш широкий та нижчий. Крила клубових кісток розвернуті в боки, кут шийки стегнової кістки прямий або тупий (90-100 гр.). форма входу в таз округла.

Будова кісток – чоловічі довщі та масивніші. Важчі.

Будова черепа – розвиток рельєфу лицьової частини у чоловіків яскравіше виражений. Лобні та тім'яні кістки добре виражені у жінок, у чоловіків лоб похилий. У жінок прямий. Лобно-носовий кут у чоловіків добре

виражений, у жінок плавний перехід до носових кісток. Очні орбіти у жінок округлі, верхні краї тонкі та загострені. Нижня щелепа у чоловіків велика і масивна, кут сполучення близький до прямого. У жінок – мала, рельєф виражений слабо. Зуби – у чоловіків великі, корені довгі та широкі.

Краніометрія – система опорних точок у місцях перетину черепних швів або на найбільш випнутих частинах черепа. Система краніометричних точок дозволяє визначити діаметри та їх співвідношення – індекси, які дають уявлення про пропорції черепа.

Форми черепної коробки: долікохронна – витягнута, черепний показник – 74,9; брахікронна – кругла, черепний показник – 80 та більше; мезохронна – овальна, черепний показник від 75 до 79,9.

Черепний показник вираховується за формулою: поперечний діаметр помножити на 100 та поділити на поздовжній діаметр. Місткість мозкової коробки в см куб. визначається за формулою Пірсона.

Черепи іноді піддавались штучній деформації. Зокрема в катакомбній культурі, у сарматів, інків, на Кавказі та в Центральній Азії.

ПИТАННЯ ДЛЯ САМОКОНТРОЛЮ

1. Що вивчає історична антропологія?

2. Назвіть напрями сучасних антропологічних досліджень.
3. Назвіть вимоги до збору антропологічних матеріалів із поховань.
4. Які вимоги до розчистки поховань для збору антропологічних матеріалів?
 5. В чому полягає індивідуальна палеантропологічна реконструкція?
 6. За яких умов можлива групова палеоантропологічна реконструкція?
 7. За якими деталями скелету визначають вік похованого?
 8. За якими деталями скелету визначають стать похованого?
 9. Що таке краніометрія?
 10. Що таке черепний показник?

ТЕСТОВІ ЗАВДАННЯ З ТЕМИ

1. Антропологія вивчає:

- a) розвиток людського суспільства;
- b) відносини між представниками різних прошарків давнього населення;
- c) мінливість фізичного типу людини в часі і просторі;
- d) відтворююче господарство;
- e) привласнююче господарство.

2. Визначення антропологічного типу носіїв різних археологічних культур відбувається через:

- a) реконструкцію зовнішності по черепу;
- b) реконструкцію облаштування поховання;
- c) поховальний обряд;
- d) супровідний інвентар;
- e) це неможливо визначити.

3. Вивчення генетичної структури носіїв різних археологічних культур відбувається через:

- a) реконструкцію зовнішності по черепу;
- b) дослідження облаштування поховання;
- c) вивчення давньої кераміки;
- d) супровідний інвентар;
- e) відбувається шляхом виділення ДНК із кісткових решток.

4. Аналіз дієт давніх людей визначається:

- a) за станом зубів;
- b) за станом тазобедрених кісток;
- c) за станом черепних швів;
- d) за станом черевної порожнини;

е) не можливо визначити.

5. Палеоантропологічна реконструкція поділяється на:

- а) північну і південну;
- б) індивідуальну і групову;
- с) особисту і групову;
- д) західну і східну;
- е) колективну і одноосібну.

6. Що не може визначити індивідуальна палеоантропологічна реконструкція:

- а) вік;
- б) стать;
- с) фізичний розвиток;
- д) зовнішній вигляд;
- е) інтелектуальний розвиток.

7. За якою ознакою в першу чергу визначають стать:

- а) будова черепа;
- б) товщина черепних швів;
- с) товщина бедрової кістки;
- д) ширина ребер;
- е) будова тазу.

8. Краніометрія це:

- а) будова черепа;
- б) будова кісток;
- с) спосіб поєднання кісток;
- д) система опорних точок в місцях перетину черепних швів;
- е) система кровотворення.

9. Яка деталь скелету давніх народів піддавалась штучній деформації:

- а) черепна коробка;
- б) кістки рук;
- с) кістки ніг;
- д) тазобедрені кістки;
- е) хребет.

10. Яка форма черепної коробки не існує:

- а) витягнута;
- б) овальна;
- с) трикутна;
- д) кругла;
- е) долікохронна.

ТЕМА 10. ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНА АРХЕОЛОГІЯ

Основні поняття і терміни: експериментальна археологія, трасологія, давні технології, натурне моделювання, скансен.

Експериментальна археологія – напрямок який використовує наукові дослідження та моделювання в умовах перевірки історичних гіпотез, відтворює давні технології, зокрема ремесла, будівництво, господарські процеси, реконструює умови життя, щоб зрозуміти як функціонували стародавні суспільства. Цей напрямок досліджень поєднує гуманітарні та природничі науки – фізику, хімію, геологію та ін. Експериментальна археологія дозволяє відновити втрачені давні технології, встановити, скільки часу та зусиль потребувало виготовлення різних предметів, виконання певних робіт, наприклад рубка дерева кам'яною сокирою. Тобто відбувається не лише відтворення певного археологічного прототипу, його реконструкції, але й проведення натурального моделювання. Наприклад, для вивчення функціональних особливостей крем'яних виробів виготовляється репліка кам'яного знаряддя і використовується за функціональним призначенням. Експеримент дозволяє визначити коефіцієнт корисної дії знаряддя та вирахувати необхідний для виконання певної роботи час. Трасологічні випробування використання реплік давніх знарядь для виконання відповідних видів робіт повторили зношення на історичних артефактах, що дозволяє відтворити рухи давнього майстра.

Сучасні дослідники повторюють давні технології оцінюючи їх ефективність. Зокрема повторюючи палеолітичні техніки оббивки каменю, техніки розколювання, виготовляють рубила, скребачки, вістря та ін. Відтворюються прийоми виплавки металів у горнах зроблених по давнім зразкам, випікання хліба в печах, обробка кістки та рогу.

Прикладним напрямком дослідження є також експериментальне землеробство з вирощуванням давніх сортів зернових. Відновився і давній промисел – бортництво. Із історичної реконструкції він відродився і поширився, зокрема на Житомирському Поліссі.

Окремо слід зупинитись на експериментах по виготовленню та експлуатації човнів-моноксилів, які проходять на базі Житомирської археологічної експедиції ІА НАН України. Виготовлені за давньоруськими технологіями човни пройшли випробування подолавши р. Прип'ять, Дніпро та Київське море, пройшовши шлях від Коростеня до Вишгорода.

Натурне моделювання використовується також і у відтворенні великих об'єктів просто неба, наприклад жител різних археологічних періодів в натуральну величину, або фортифікаційних споруд дерев'яно-земляної конструкції. Це можливо зробити на базі музеїв під відкритим небом – скансенів, які в більшості випадків організовуються на основі археологічних пам'яток. На їх території є місце як історичній реконструкції так і демонстрації давніх ремесел.

ПИТАННЯ ДЛЯ САМОКОНТРОЛЮ

1. Що таке експериментальна археологія?
2. Які науки поєднує експериментальна археологія?

3. Що допомагає відновити експериментальна археологія?
4. В чому полягають трасологічні випробування?
5. Як вивчають функціональні особливості кам'яних знарядь?
6. Назвіть прикладні напрямки експериментальної археології.
7. Схарактеризуйте експерименти по виготовленню та випробуванню човнів-моноксилів.
8. В чому полягає натурне моделювання?
9. Наведіть приклади місць в Україні де відбуваються фестивалі історичної реконструкції.
10. В чому полягають особливості музеїв-скансенів.

ТЕСТОВІ ЗАВДАННЯ З ТЕМИ

1.Що не досліджує експериментальна археологія:

- a) давні технології;
- b) давні ремесла;
- c) давнє будівництво;
- d) давню металургію;
- e) інтелектуальну діяльність.

2.Експериментальна археологія поєднує:

- a) математику та фізику;
- b) гуманітарні та природничі науки;
- c) історію та літературу;
- d) математику та археологію.
- e) математику та природничі науки.

3.Що таке репліка:

- a) річ, зроблена за давніми зразками;
- b) назва човна;
- c) знаряддя праці;
- d) прикраса;
- e) назва предмету одягу.

4.Як дослідники вивчають функціональні особливості знарядь:

- a) виконуючи роботу, для якої призначене знаряддя;
- b) вивчаючи його зовнішній вигляд;
- c) скануючи його спеціальними пристроями;

- d) вивчаючи його хімічний склад;
- e) за етнографічними паралелями.

5.Трасологія в археології це:

- a) наука про давні шляхи;
- b) комп'ютерна програма;
- c) метод дослідження давніх текстів;
- d) науковий метод вивчення знарядь праці;
- e) розділ філософії.

6.Чим займається експериментальне землеробство:

- a) вимірюванням давніх посівних площ;
- b) прогнозуванням врожаїв;
- c) вирощуванням давніх сортів злаків;
- d) розробкою добрив;
- e) виведенням нових сортів злаків.

7.Де відновилося та поширилося бортництво:

- a) в Київському лісостепу;
- b) на Житомирському Поліссі;
- c) в Херсонських степах;
- d) в горах Криму;
- e) в Дністровському каньйоні.

8.Моноксил це:

- a) видовбаний із суцільного дерева човен;
- b) давній манускрипт;
- c) крем'яний виріб;
- d) предмет давнього одягу;
- e) застібка для одягу.

9.Що не відтворюється за допомогою натурного моделювання:

- a) житла;
- b) фортифікації;
- c) майстерні;
- d) приготування їжі;
- e) можна відтворити все.

10.Музей-скансен це:

- a) технічний музей;
- b) сільський музей;

- с) музей просто неба;
- д) природничий музей;
- е) літературний музей.

ЛІТЕРАТУРА

Основна

1. Козак О.Д, Потехіна І.Д., Слободян Т.І. Методичні рекомендації з польової антропології. Львів. НДЦ «Рятівна археологічна служба». 2019. 103 с.
2. Пуголовок Ю., Котенко В., Єфанова С. Обробка кераміки в польових і камеральних умовах (методичні рекомендації). Опішне. Українське Народознавство. 2017. 40 с.
3. Пустовалов С., Бондар І., Кушнар'єв В. Експертиза предметів з археологічних колекцій. Доба каменю та бронзи. Київ: Ліра, 2022. 252 с.
4. Тупчієнко П. Документаційна складова археологічних досліджень. Історія, археологія, інформаційна бібліотечна та архівна справа: актуальні проблеми науки та освіти. Кропивницький. ЦНТУ. 2020. С. 110-113
5. Археологічні пам'ятки і війна: посібник – пам'ятка з охорони культурних цінностей для військовослужбовців ЗСУ. Київ: Спілка археологів України, 2020. 38 с.

Додаткова

1. Археологічна спадщина – погляд згори: правові та організаційні засади використання даних аерокосмічної зйомки для охорони та дослідження археологічної спадщини. *Матеріали науково-практичної конференції. Київ, 6 листопада 2020 р. Збірник наукових праць.* К. 2020. 180 с.
2. Бабенко М.Ю., Богданець С.А. Комп'ютерне тривимірне моделювання трипільського посуду. *Археометрія та охорона історико-культурної спадщини.* 1997. Вип.1. С.61-62.
3. Біляєва С. О., Куценко С. Ю. Цифрова археологія: сучасний стан та перспективи розвитку в Україні. *Матеріали 20-ї Всеукраїнської наукової конференції «Актуальні питання історії науки і техніки»* / відп. ред. Л. О. Гріффен ; Центр пам'яткознавства НАН України і УТОПІК. Київ, 2021. С. 33–36.
4. Вєтров В.С. Досвід розвідок археологічних місцезнаходжень методом буріння (за матеріалами палеоліту) АДІУ. 2023. вип. 1. С. 214-221.
5. Вотякова О.Л. Техніко-типологічний аналіз матеріалів з розкопу стоянки Королеве II на Закарпатті. *Археологія і давня історія України.* 2019. № 3. С. 5-17.
6. Гаврилюк Н.О. Методика дослідження масового матеріалу з античних пам'яток (на прикладі знахідок з ділянки ЮЗА в Ольвії). *Археологія.* 2013. №3. С.109-120.
7. Гнера В.А. Використання аеро- та космознімків для археологічної розвідки Брусилівського р-ну. *Археологія і давня історія України.* 2017. № 1. С.321-330.
8. Жигола В.С. Цифрова фіксація поховання X ст. *Археологія і давня історія*

України. 2020. № 2. С. 321-326.

9. Горбаненко С.А. Флотація та промивання як методи археологічних досліджень: реалії й перспективи. *Археологія і давня історія України*. 2016. № 1. С.137-144.
10. Європейська конвенція про охорону археологічної спадщини (переглянута) URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_150#Text
11. Жигола В.С., Скороход В.М. Новітні методи фіксації в археології. *Археологія*. 2019. № 1. С. 118-130.
12. Жигола В.С., Скороход В.М.. Фотограмметрична топографічна основа археологічної пам'ятки. *АДІУ*. 2022. вип..3. С. 456-465
13. Забавін В.О., Небрат С.Г. Методика польових досліджень пам'яток археології Північно-Східного Приазов'я. Навчально-методичний посібник. Маріуполь: МДУ, 2021. 240 с.
14. Закон України «Про охорону археологічної спадщини». Київ: Корвін-Пресс, 2004. 22 с.
15. Закон України «Про охорону культурної спадщини» URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1805-14#Text>
16. Інструкція до оформлення Наукового звіту про проведення дослідження археологічної спадщини // *Археологічні дослідження в Україні 2001 - 2002 рр.* Київ. 2003, с.446-452
17. Каряка О. Аерофотозйомка та креслення пізньоскіфських городищ Нижнього Дніпра: доробок Костянтина Шишкіна. *АДІУ*, 2024, 4 (53). С. 225-235
18. Кодекс етики професійного археолога. URL: <https://iananu.org.ua/pro-institut/normativni-dokumenti/kodeks-etiki>
19. Комар О.В. Досвід використання радіокарбонного методу для датування ранньослов'янських пам'яток України. *Археологія і давня історія України*. 2019. № 1. С.254-267.
20. Комар О.В. Археологічне та археомагнітне датування волинцевських комплексів Ходосівського поселення. *Археологія і давня історія України*. 2018. № 3. С. 168-191.
21. Корнієнко П.Л. Креслярська та фотографічна фіксація археологічних об'єктів. *Археологія*. 1993. №1. С.130-139.
22. Коцюбівська К., Баранський С. 3D-моделювання при відновленні історикокультурних цінностей. Цифрова платформа: інформаційні технології в соціокультурній сфері. 2020. Т. 3 № 1. С. 59–68.
23. Кримінальний кодекс України. Стаття 298. Незаконне проведення пошукових робіт на об'єкті археологічної спадщини, знищення, руйнування або пошкодження об'єктів культурної спадщини. URL: https://kodeksy.com.ua/kriminal_nij_kodeks_ukraini/statja-298.htm
24. Кузик З., Ставовий А., Ільків Т. Документування та моделювання археологічних об'єктів засобами цифрової фотограмметрії. Сучасні досягнення геодезичної науки та виробництва. 2017. Т. 1 № 33. С. 125-130.

- 25.Лукомський Ю., Дараган М., Йолшин Д. Досвід застосування тахеометричної зйомки у дослідженнях архітектурно-археологічних об'єктів. *Археологічні дослідження в Україні 2005-2007 рр.* Київ-Запоріжжя. 2007. С. 459-464.
- 26.Лукомський Ю.В. Петрик В.М. Архітектурно-археологічні дослідження втрачених археологічних об'єктів (на прикладі пам'яток Галича XII – XIII ст.). *Вісник національного університету «Львівська політехніка»*. № 674. 2010. С.297-306
- 27.Мар'ян Л. Методика польових археологічних досліджень у XIX – на початку XX ст. (на прикладі Київської губернії). *Вісник Черкаського університету. Серія Історія науки*. Вип. 222. 2012. С. 80-88
- 28.Методика проведення польових археологічних досліджень. Київ, 2015.
URL: <https://iananu.org.ua/struktura/naukovi-viddili/viddil-polovij-komitet?id=1036>
- 29.Пашкевич Г.О. Про відбір зразків для палеоботанічних досліджень. *Археологічні дослідження в Україні 1998 р.* Київ. 1999.
- 30.Положення про Відкритий лист ІА НАНУ // *Археологічні відкриття в Україні. 1999-2000 рр.* – Київ, 2011. – С. 239-245.
- 31.Пошивайло О. Консервація і реставрація гончарських раритетів в Україні. *Український керамологічний журнал*. 2004. № 2-3. С.7-22.
- 32.Пуголовок Ю. Графічна фіксація глиняних виробів: сучасний археологічний рисунок в Україні. *Наука і освіта у краєзнавчому вимірі. Матеріали XXXII Міжнародної краєзнавчої конференції молодих учених.* Київ. 2014. С.39-43.
- 33.Пустовалов С.Ж. Про удосконалення методики розкопок курганів доби бронзи. *Археологічні дослідження в Україні 1998 р.* К., 1999.
- 34.Рассамкін Ю.Я. До проблеми вивчення курганних споруд. *Археологія*. 1992. Вип. 4. С. 121-136.
- 35.Рим О.Н. Правовий режим земель, на яких розташовані об'єкти археологічної спадщини: сучасні проблеми та шляхи вирішення. *Юридичний науковий електронний журнал*. №6. 2025. С.132-137.
- 36.Тараненко С. Електронні археологічні карти – новий ресурс у вивченні середньовічного Києва. *Історико-географічні дослідження в Україні : зб. наук. пр.* 2019. № 14. С. 61–80.
- 37.Телегін Д.Я., Братченко С.Н. Розкопки курганів епохи бронзи за допомогою механізмів. *Археологія*. 1974. Вип. 13.
- 38.Томашевський А.П. Новітні підходи та методики в науковому археологічному пам'яткознавстві Овруцького проекту. *АДІУ*, 2023. 4 (49). С. 252-277.
- 39.Шиянова А.В. Особливості консервації та реставрації археологічної кераміки. *Матеріали та дослідження археологічного музею ІА НАН України*. Київ: Інститут археології НАН України, 2015. Вип. 3. С.82-89.
- 40.Hodder I. *Reading the Past. Current Approaches to Interpretation in Archaeology*. 3rd edition. Cambridge : Cambridge University Press, 2012. 293

- p. URL:
<http://ndl.ethernet.edu.et/bitstream/123456789/52891/1/16.Ian%20Hodder>.
41. Renfrew C., Bahn P. Archaeology: The Key Concepts. Oxford : Routledge, 2005.
 URL:
<https://arqueologiaeprehistoria.files.wordpress.com/2013/07/renfrewbahned-s-archaeology-the-key-concepts.pdf>
42. Renfrew C., Bahn P. Archaeology: theories, methods and practice. 6th ed. London : Thames & Hudson, 2012. 633 p.

ІНТЕРНЕТ РЕСУРСИ:

1. Бібліотека Інституту археології НАН України. URL:
http://www.vgosau.kiev.ua/index.php?option=com_content&view=category&layout=blog&id=93&Itemid=171
2. Спілка археологів України. URL: <http://vgosau.kiev.ua/biblioteka/monografii>
3. Національна бібліотека України імені В.І.Вернадського. URL: <http://nbuv.gov.ua>

СЛОВНИК ПОНЯТЬ І ТЕРМІНІВ

Абсолютне датування – співвідношення археологічних об’єктів, які вивчаються (будівель, пам’яток, речей) з твердо встановленою календарною датою.

Аерозйомка – зображення місцевості з повітряного апарату, зокрема з дрону.

Артефакт – будь який матеріальний об’єкт, виготовлений або модифікований людиною, який виконує певну культурну функцію.

Археологія польова – сукупність методів вивчення археологічних пам’яток, розташованих під відкритим небом.

Археологічний комплекс – сукупність археологічних об’єктів.

Археологічна культура – група пам’яток, синхронних в часі та розташованих на одній території що характеризуються схожістю матеріальної культури.

Археологічні розвідки – дослідження території з метою виявлення та первинного обстеження об’єктів археологічної спадщини.

Археологічні розкопки – наукове дослідження археологічної пам’ятки, який включає земляні роботи з метою виявлення археологічних об’єктів та вивчення культурного шару на пам’ятці з подальшим нищенням культурного шару.

Багатошарові поселення – залишки різночасових поселень, що утворилися на одному місці. Часто нашарування різні періодів розділені стерильними прошарками.

Бровка – смуга некопаного культурного шару (стіна із ґрунту) між секторами розкопу залишена для вивчення стратиграфії.

Вал – оборонна споруда – земляний насип, що слугував перешкодою та укриттям.

Видовжене трупопокладення – поховання здійснене за обрядом інгумації на спині, животі або на боці, при якому лінії хребта та кісток ніг паралельні.

Відкритий археологічний комплекс – сукупність археологічних матеріалів, що накопичились в культурному шарі пам'ятки протягом довгого часу.

Відвал – насип на сучасній денній поверхні, із ґрунту винятого із археологічного розкопу.

Відкритий лист – державний документ, що засвідчує право археолога на проведення археологічних досліджень.

Відносне датування – встановлення хронологічної послідовності різних культурних прошарків шляхом вивчення їх стратиграфії або окремих знахідок та їх типологічного ряду без прив'язки до певних дат.

Вторинне поховання – переміщення решток одного або кількох небіжчиків з однієї могильної споруди в іншу через обрядові вимоги або за певної необхідності.

Геоманітна розвідка – вид наукових досліджень за допомогою чутливих магнітометрів, які дають змогу виявити під товщею ґрунту місця перекопів: ям, канав, доріг, ровів, скупчення сміття, ділянок, що піддавались нагріванню тощо.

Глинобитна (саманна) архітектура – будівлі з необпаленої глини.

Городище – укріплене поселення.

Гробниця – кам'яна поховальна споруда.

Ґрунтовий могильник – могильні ями, викопані у материк, які не мають будь-яких явних ознак на сучасній поверхні або ці ознаки до наших днів не збереглися.

Гумус – верхній горизонт ґрунту з темним забарвленням. Гумусний горизонт під курганным насипом може визначати поховану поверхню.

Датування – визначення часу існування археологічних об'єктів.

Дольмени - споруди із великих брил, поставлених вертикально і накритих кам'яною плитою, використовувались як культові місця та поховальні споруди періоду пізнього неоліту – енеоліту.

Дромос – коридорний прохід до поховальної камери.

Закритий археологічний комплекс – сукупність археологічних знахідок, які одночасно потрапили в культурний шар та розглядається як результат однієї події (наприклад - поховання).

Зачистка (розчистка) – техніка польових археологічних досліджень, при якій поверхня землі обережно загладжується лопатами з метою

виявлення кольорових відмінностей на поверхні, контурів житла, ями, поховання або іншої споруди.

Зруб – дерев'яна конструкція, яка виготовлена з колод або брусів, розташованих кількома горизонтальними рядами (вінцями).

Інгумація – практика поховання померлого шляхом тілопокладення в землю.

Кенотаф – (грецьк. «пуста могила») – меморіальне поховання, в якому присутній поховальний інвентар, але відсутні рештки похованого.

Комплекс археологічний – група артефактів та інших об'єктів, що існували одночасно.

Консервація – технічні міри, що приймаються для запобігання пошкодження археологічних предметів.

Кострище – залишки давнього вогнища, скупчення вуглинок, попелу, фрагментів перепалених кісток тощо.

Краніологія – слово) розділ анатомії та антропології, що вивчає нормальні варіації форми черепа.

Кремація – поховання результатів тілоспалення, зокрема і в посудинах – урнах.

Крепіда – кам'яна кладка, упорядкована або хаотична, навколо підосви кургану, що запобігає зсуву ґрунту.

Криця – продукт плавки залізної руди.

Кромлех – кільце з каменю навколо кургану.

Культурний шар – нашарування органічних і неорганічних залишків, що утворилися в результаті діяльності людини.

Курган – штучний насип над поховальною камерою.

Масовий археологічний матеріал – однорідний матеріал, предмети, присутні на пам'ятці у великій кількості.

Материк – неторкана порода без слідів втручання людини, на якій розташований культурний шар.

Мегаліти – споруди з великих каменів – кромлехи, менгіри, дольмени.

Методика польових археологічних досліджень – комплекс методів та засобів, спрямованих на отримання максимальної інформації про об'єкти археологічної спадщини, комплекси речових історичних джерел та методи роботи з ними.

Некрополь – могильник, розташований недалеко від населеного пункту.

Нівелювання – фіксація глибин залягання знахідок на розкопі відносно умовного нульового рівня.

Підйомний матеріал – археологічний матеріал, зібраний на поверхні археологічної пам'ятки.

Поховальний інвентар – комплекс предметів, які потрапили в поховання разом з похованим.

Поселення – місце тривалого перебування людей, містить рештки будівель та культурний шар.

Профіль – вертикальний розріз археологічного об'єкту під час розкопок з метою дослідження його стратиграфії.

Репер – визначений нівелюванням та закріплений на місцевості знак, умовна точка, від якої здійснюється всі заміри на розкопі.

Рів – штучна споруда, канава навколо поховання, кургану або поселення. Може мати захисне, господарське або культове призначення.

Розкоп – ділянка культурного шару на археологічній пам'ятці в процесі археологічних розкопок.

Розріз – вертикальне розкриття культурних шарів з їх графічною фіксацією.

Селище – неукріплене поселення невеликих розмірів з малопотужним культурним шаром.

Сітка – розмітка ділянки розкопу на умовні квадрати для фіксації знахідок, залишків ям, перекопів, житлових та поховальних споруд тощо. Між квадратами залишаються бровки для стратиграфічних спостережень, подальшої графічної та фотофіксації культурних шарів.

Скарб – набір речей, схованих в недоступному місці.

Склеп – внутрішнє приміщення гробниці.

Стоянка – давнє тимчасове поселення з малопотужним культурним шаром.

Стратиграфічний ярус – група споруд та культурний шар, що існували одночасно.

Стратиграфія – метод, завдяки якому по розташуванню культурних шарів на археологічному об'єкті встановлюється його відносна хронологія.

Археологічний стратиграфічний метод створено на підставі головних принципів геологічної стратиграфії, що надає змогу встановити послідовність культурно-історичних нашарувань на багатошарових пам'ятках.

Телль – холм, який утворився із послідовних нашарувань решток поселень, будівлі яких споруджувались із сирцевої цегли.

Тип археологічний – коло предметів, однакових за формою, матеріалом, призначенням.

Траншея – розвідко вий розкоп на археологічній пам'ятці, зроблений з метою розвідування культурного шару.

Тризна – елемент поховальних та поминальних обрядів, що простежується за рештками трапези безпосередньо під час здійснення поховання або протягом певного часу після нього.

Урочище – ділянка місцевості, що відрізняється від оточуючого ландшафту будь-якими природними властивостями. Здебільшого мають власні назви.

Флотація археологічна – процес розділення матеріалів на легкі й важкі фракції; лабораторний метод з метою вилучення крихлих артефактів і обвуглених залишків рослин із зразків ґрунту з археологічних об'єктів.

Фрагмент – частина предмету, яка зберігає його морфологічні ознаки, притаманні цілому виробу.

Циклопічна кладка – будівельна кладка, в якій використані великі камені природного походження без обробки, що тісно підігнані один до одного.

Циста – кам'яна труна, використовувалась у поховальному обряді Європи в енеоліті-бронзовому віці.

Шурф – невеликий розвідко вий розкоп на археологічній пам'ятці для визначення потужності культурного шару.

Щоденник археологічний – записи про перебіг подій під час археологічних розкопок і розвідок.

ДОДАТКИ

Додаток 1.

КОДЕКС ЕТИКИ ПРОФЕСІЙНОГО АРХЕОЛОГА

Інститут археології Національної академії наук України (далі - ІА НАНУ) як державна археологічна установа, яка організує, здійснює та координує наукові та науково-рятивні дослідження, з огляду на сучасні негативні тенденції у сфері охорони археологічної спадщини, приймає Кодекс етики професійного археолога (далі - Кодекс).

Головна мета Кодексу — визначення основних морально-етичних норм діяльності професійних археологів та їх ставлення до археологічної спадщини, один до одного, а також до суспільства, зацікавленого в отримванні достовірної інформації про давнє минуле. Це повинно сприяти виконанню завдань та обов'язків, поставлених перед українськими археологами Законодавством України про охорону археологічної спадщини (Конституція України, закони «Про охорону культурної спадщини» від 08.06.2000 р., «Про ратифікацію європейської конвенції про охорону археологічної спадщини (переглянутої)» № 1369 — IV від 10.12.2003 р., «Про охорону археологічної спадщини» від 18.03.2004 р. тощо).

При розробці Кодексу прийнято до уваги низку документів, уже апробованих на міжнародному рівні (Кодекс діяльності Європейської Асоціації археологів від 27.09.1997 р., Кодекс музейної етики ICOM від 4.11.1986 р. тощо).

РОЗДІЛ I

Загальні положення

I.1. Професійним археологом є особа, яка одержала відповідну (археологічну, історичну) фахову освіту у вищому навчальному закладі, постійно працює в установі, завданням якої є вивчення, охорона, поширення та пропаганда знань про археологічні джерела. Він відповідальний за свою наукову репутацію і зобов'язаний уникати дій та висловлювань, прямо або опосередковано здатних скомпрометувати його колег, їхні здобутки та науку в цілому.

I.2. Усі положення Кодексу поширюються на представників інших наукових дисциплін (біології, зоології, тощо), які приймають безпосередню участь в археологічних дослідженнях.

I.3. Кодекс передбачає моральну відповідальність за його порушення. Конкретні випадки порушень розглядаються Комісією з етики, створеною при Інституті археології НАНУ за участю представників інших археологічних установ, які підтримують положення Кодексу. Ця Комісія оприлюднює результати розгляду тієї або іншої конфліктної ситуації та ухвалює рішення щодо порушників Кодексу у формах дружнього попередження, заяви чи публічного осуду.

РОЗДІЛ II

Ставлення до археологічних джерел

II.1. Професійний археолог та члени його сім'ї не повинні займатися приватним колекціонуванням археологічних предметів і зберігати археологічні матеріали поза межами археологічних установ, зокрема вдома.

II.2. Необхідно перешкоджати незаконному вилученню або переміщенню, включаючи експорт і імпорт, археологічних предметів і повідомляти

спеціально уповноважені органи виконавчої влади у сфері охорони культурної спадщини та інші уповноважені органи культурної спадщини про небезпеку кримінального руйнування археологічних пам'яток. Враховуючи, що купівля, продаж, обмін та колекціонування археологічних предметів стимулює грабіжницькі розкопки і призводить до руйнування археологічних пам'яток, професійний археолог не повинен брати у них участі, зокрема і як науковий консультант, а також прямо чи опосередковано пропагувати діяльність «чорних археологів», дилерів та приватних колекціонерів. У випадках, коли археологічні предмети не мають достовірного родоvodu (інформації про місце та обставини знахідки), чи з'явилися в обігу після 1970 р., їх треба вважати як такі, що незаконно вилучені з археологічного контексту.

II.3. Перед початком розкопок рекомендується завжди ретельно зважувати їх доцільність, і чи є достатнє забезпечення для подальшої обробки та своєчасної наукової публікації отриманих матеріалів. Оригінали наукових звітів, в яких зафіксовані результати археологічних розкопок та розвідок, не можуть зберігатися поза межами державної установи.

II.4. Кошти на розкопки, лабораторні дослідження, публікацію археологічних матеріалів від закордонних та вітчизняних приватних осіб, організацій, громадських фондів можуть бути отримані лише офіційно через державну установу та за умов, що ті, хто надає кошти або допомогу в будь-якому іншому вигляді, не втручаються в процес розкопок, вивчення добутих матеріалів та їх загальноісторичної інтерпретацію.

РОЗДІЛ III

Публікація та використання матеріалів розкопок

III.1. Професійний археолог, під керівництвом якого проведені археологічні розкопки на підставі кваліфікаційного документа (Відкритого листа), має безстрокове право на добути у ході розкопок матеріали. Протягом перших п'яти років це право носить виключний характер і використовується для обробки знахідок. Надалі право керівника розкопок на матеріали набуває

пріоритетного характеру, що передбачає вільний доступ колег до звітів, а з дозволу автора і до його матеріалів. Як повна заборона доступу до останніх, так і робота з ними без авторського дозволу неприпустимі. Матеріали досліджень мають бути оприлюднені у найкоротший термін через публікації та інші засоби.

III.2. У випадках, коли розкопки здійснюються групою археологів, керівник розкопок, на ім'я якого виданий Відкритий лист, забезпечує їм доступ до використання отриманих матеріалів. Умови такого доступу можуть бути передбачені перед початком робіт у спеціальній угоді.

III.3. По смерті дослідника право на використання матеріалів розкопок переходить у розпорядження співавторів дослідження з урахуванням змісту угоди з ними та волі керівника розкопок. У випадку відсутності таких осіб матеріали набувають статусу загальнодоступних, однак питання про їх використання і повну або часткову публікацію може бути також встановлено спеціальним рішенням Ученої ради Інституту археології НАНУ за рекомендацією відповідних наукових відділів Інституту археології НАНУ чи установ, де працював володар Відкритого листа.

III.4. Подовження розкопок на раніш відкритих чи досліджених пам'ятках обов'язково узгоджується з їх попередніми дослідниками, крім випадків, означених у ст. 15 розд. IV «[Закону про археологічну спадщину](#)».

РОЗДІЛ IV

Пропаганда археологічних знань

IV.1. Пропаганда археологічних знань є однією з основних форм зв'язку науки із суспільством і спрямована на збільшення поваги до археологічних пам'яток України та всього світу, їх збереження та охорону. Професійний археолог відповідає за якість отриманої в ході польової або лабораторної роботи інформації й поширення знань через навчання, лекційну діяльність, публікації у наукових виданнях та ЗМІ. При цьому треба уникати висловлювань та оцінок, які можуть стимулювати нездоровий ажіотаж навколо знахідок та

археологічних

пам'яток.

IV.2. Навмисна чи прихована фальсифікація археологічних даних, звідки і від кого б вона не надходила, мусить негайно викриватися як така, що спотворює давню історію.

IV.3. Професійний археолог публічно протидіє використанню археологічних даних для розпалювання расових, етнічних, релігійних конфліктів.

Додаток 2.**Національна академія наук України****Інститут археології**

Петраускас А.,

Хададова М.

З В І Т**про археологічні дослідження в****м.Коростені Житомирської області у 2019 р.**

Тексти, ілюстрації, додатки

Відкритий лист №. **208/01896** Від **2 травня 2019 р.**Дозвіл МК № **22-259/19**. Від **24 червня 2019 р.***(А.В. Петраускас)*

Київ

2021

ЗМІСТ

ВСТУП	С. 3-5.
--------------------	----------------

Дослідження на посаді городища 1 в м.Коростені	С.5- 9
--	--------

Дослідження на дитинці городища 1	С.9-11
---	--------

Дослідження на бермі 1 гор.1 в м.Коростені	С.11-28
--	---------

Дослідження на гор. 2 в м.Коростені	С.28-29
---	---------

ЗАКЛЮЧЕННЯ	С.29-31
-------------------------	----------------

Список ілюстрацій.....	С.32-34
-------------------------------	----------------

Додатки:

<i>Додаток 1.</i> Опис масових знахідок, виявлених під час археологічних досліджень в м.Коростені в 2019 р.	С. 35-43
--	-----------------

<i>Додаток 2.</i> Опис індивідуальних знахідок, виявлених під час археологічних досліджень в м.Коростені в 2019 р.	С.43-90
---	----------------

Польовий щоденник Житомирської археологічної експедиції під час археологічних досліджень в м.Коростені в 2019 р.	С.91-97
--	----------------

Ілюстрації	С.98-
-------------------------	--------------

.

ВСТУП

Історія дослідження пам'ятки

Літописний Іскоростень вивчається археологічними розкопками понад сто років. В ньому проводили розкопки багато видатних вчених-археологів. Певною мірою це можна пояснити тим, що на території сучасного міста Коростень в кінці XIX на початку XX ст. зберігались не тільки чотири городища, а ще й значна кількість курганних некрополів, які на той час становили основний об'єкт розкопок слов'янських та давньоруських пам'яток, а також важливою роллю Іскоростеня у формуванні Київської Русі.

Перші наукові археологічні розвідки в межах літописного Іскоростеня були проведені видатним українським істориком та археологом професором Київського університету св. Володимира В. Антоновичем. Він не тільки дослідив низку археологічних об'єктів, а й вніс їх до фундаментального реєстру «Археологічної карти Волинської губернії».

У 1900 р. дослідження в місті проводив археолог, меценат, барон Ф. Штейнгель (1904).

Найбільші за розмахом дослідження коростенських пам'яток у той період провів відомий археолог, один із фундаторів Київського історичного музею В. Хвойко.

Об'єктом досліджень були курганні поховання древлянської столиці. Науковцями було розкопано більш ніж 30 поховань, які дали важливий матеріал та інформацію. До того ж, усі ці поховання входили до могильників, яких на сьогодні вже не існує.

Перші розкопки городищ літописного міста були проведені Ф.Козубовським, який в 1924 р. очолив Коростенський краєзнавчий музей, а пізніше став першим директором Інституту матеріальної культури України.

Розвідкові роботи проводили у другій половині XX ст. відомі науковці І. Винокур, М. Кучера, І. Русанова та ін.

Новий етап вивчення археології Коростеня починається в 2001 р. дослідженнями Б.Звіздецького, яким було відкрито рештки нашарувань стародавнього Іскоростеня, які не зазнали втручань більш пізнього часу. Фактично вперше було отримано великі серії археологічних об'єктів та знахідок: золоті та срібні прикраси, елементи військового обладунку, зброя та побутові речі, які дали змогу уявити особливості матеріальної культури древлян. Вчений виявив незаперечні сліди раптової загибелі городища та прилеглого до нього посаду під час військового штурму. Що і обумовило зосередження основної уваги на багато років саме навколо археологічного комплексу городища №1.

Завдяки проведенню довготривалих планованих археологічних обстежень городища, якими опікується громада міста Коростеня, отримуються дані про його історичну топографію, особливості культурних нашарувань, конструктивні особливості оборонних споруд міста, поповнюється джерельна база для вивчення важливого етапу становлення державності на території України.

Станом на сьогоднішній день на поверхні городища №1 та №2 були відзначені багаточисельні сліди «скарбошукачів» у вигляді ям різноманітних розмірів. Під час роботи на городищі та його посаді співробітникам експедиції періодично доводилось зустрічати оснащених металошукачами громадян, які намагались займатися пошуком металевих предметів на пам'ятці. Врховуючи сильну насиченість культурного шару та його відносно незначну потужність на археологічному комплексі городищ подібні втручання знищують найбільш інформаційні знахідки, виготовлені з чорного та кольорових металів. Культурний шар археологічних пам'яток та заповнення археологічних об'єктів безповоротно втрачають знахідки, які мають високу інформаційну цінність, як хронологічні індикатори, а також показники торгово-економічних та культурних зв'язків.

В польовому сезоні 2019 р. на запрошення Коростенської міської ради археологічні обстеження проводились на території городища №1 та №2. Для обстеження були обрані місця на посаді, бермі та дитинці городища №1 і бермі городища №2, на яких були відзначені скарбошукацькі ями.

В роботі приймали участь студенти-практиканти історичного факультету Житомирського державного університету ім.І.Франка під керівництвом старшого викладача кафедри всесвітньої історії Хададової М.В.

Методика досліджень

Враховуючи специфіку ґрунту на території дослідження – велика кількість уламків каміння середнього та дрібного розміру, що значно ускладнює виявлення в ньому незначних за розмірами фрагментів кераміки та інших знахідок весь культурний шар пересіювався на ситах із розміром ячейки 3х3 мм.

Дослідження на посаді городища 1 в м.Коростені

На посаді городища №1 за 15 м на захід від залізної опори ЛЕП високої напруги на місці скарбошукацької ями, яка розташовувалась в районі позначеної на плані 1924 р. Ф.Козубовського зовнішньої третьої лінії оборонних споруд (вірогідно, валу та рову) було закладено траншею 1х4 м, північна частина, якої потім була вписана розкоп. Розкоп 4х4 м, орієнтований стінками за сторонами світу. Розбитий на квадрати 2х2 м. Квадрати отримали цифрову нумерацію арабськими цифрами по лінії захід – схід (1-2) та буквену нумерацію кириличними буквами по лінії південь-північ (А-Б).

Під час обстеження поверхні розкопу та прилеглої до нього площі було виявлено 14 уламків кременю.

В межах розкопу зафіксовано наступну стратиграфію культурних нашарувань. Верхній шар в західній частині розкопу потужністю до 0,35 м представлений плямистим сіро-коричневим гумусованим супіском із значною кількістю включень каміння. Вірогідно, він пов'язаний із ґрунтом, що був

переміщений внаслідок вибуху боєприпасів, воронки від яких знаходяться на незначній відстані від розкопу на захід. В східній частині розкопу верхній шар потужністю до 0,3 м було представлено сірим супіском. Нижче до глибини 0,6 м залягав шар чорного гумусованого супіску, який утримував основну кількість виявлених знахідок. Виявлені знахідки рівномірно розподілялись по всій площі в межах розкопу. Вони представлені уламками кісток тварин (294), 3 шматками металургійних шлаків, 1 шматком пірофілітового сланцю темно-вишневого кольору маленьких розмірів; 1 оплавом скла темно-зеленого кольору (новітнього часу?), шматками кременю (7), залізними осколками (4), що відносяться до розташованих поруч воронок від вибухів; фрагментами ліпних та гончарних посудин і індивідуальними знахідками.

Керамічні ф-ти ліпних посудин з культурного шару в межах розкопу представлені 3 ф-ми стінок без орнаменту та 1 дном ліпних посудин І тис.н.е. і 3 ф-ми розвинених слабoproфільованих вінець з округлим краєм, які мають аналоги серед ліпних посудин празько-корчацького типу, та кераміки раннього етапу культури Лука-Райковецька (Рис. 11).

Кераміка ранньогончарного типу представлена знахідками стінок та вінець. Стінок без орнаменту виявлено 285 ф-тів; орнаментованих прямими врізними горизонтальними лініями 147 ф-тів; орнаментованих багаторядними врізними горизонтальними лініями, нанесеними зубчастим штампом 8 ф-тів; прикрашених врізним хвилястим орнаментом – 3 ф-ти; прикрашених поєднанням нігтьових відбитків та прямих врізних горизонтальних ліній – 5 ф-тів; прикрашених нігтьовими відбитками – 7 ф-тів. Вінця гончарних посудин з прямо- та косозрізаними краями налічують 53 ф-ти (Рис. 10-11).

Індивідуальні знахідки, зафіксовані в межах розкопу представляють прикраси та побутові предмети (Рис. 8, 9):

намистина кришталева (?) діаметром 11 мм з діаметром отвору 2 мм (№133, кв.Б/2, гл.0,7 м);

скроневе кільце срібне семипроменеве, прикрашене псевдозерню. Дужка обламана. Збереженість задовільна. Предмет фрагментований (№144, кв.Б/1, гл.0,3 м);

перстень срібний пластинчастий. Дужка округла в перетині діаметром 2 мм. Поверхня патинована (№145, кв.Б/1, гл.0,3 м).

залізний предмет у вигляді пластини підтрикутної форми. Край округлий (спрацьований?). ширина частини, що збереглась становить 32 мм, висота 25 мм. Товщина 5 мм. Можливо, предмет представляє собою робочий ріжучий край наральника (№130, к.ш.);

оплав залізний розмірами 10x8x5 мм. Відходи від виробництва заліза (№131, к.ш., гл.0,7 м);

прясельце глиняне пласке. Діаметр 28 мм, висота 11 мм. Край округлий. По центру навколо отвору діаметром 8 мм незначне підвищення. Поверхня темно-сірого кольору (№128, к.ш.)

прясельце пірофілітове шайбоподібної форми. Діаметром 34 мм, висотою 13 мм Діаметр отвору 11 мм. Світло-рожевого кольору (129, к.ш.)

точильного каменю уламок виготовленого із дрібнозернистого сланцю. Розміри 32x51 мм, товщина 12 мм (№134, гл.0,2-0,4 м).

Об'єкт 1 було зафіксовано під час зачистки поверхні розкопу на глибині 0,5 м у вигляді підовальної форми темної плями на тлі світлої поверхні материка. Після розбирання заповнення, представленного сірим гумусованим супіском, встановлено, що він мав підокруглу в плані форму (діаметром біля 1,2 м) та лінзоподібне дно на глибині 0,4 м нижче поверхні материка (Рис. 4-7). В верхньому шарі заповнення об'єкту було виявлено 47 уламків кісток тварин, серед яких представлені щелепи дикого кабана, кістки крупних тварин та одна кістка півня зі шпорою та ф-ти гончарних посудин. Стінок гончарних посудин без орнаменту – 4 ф-ти; орнаментованих прямими врізними горизонтальними лініями – 15 ф-тів; орнаментованих хвилястими лініями та

поєднанням прямих і хвилястих ліній – 2 ф-ти. Денець гончарних посудин 2 ф-ти (добре читаються сліди з'єднання джгутів придонної частини та денця. Косі та торцеві. Вінця гончарних посудин представлені 3 ф-ми (IX-X ст.), з яких 2 склеюються. Добре розвинені, вигнуті, відігнуті назовні. Край косо зрізаний назовні. Знизу зрізу – манжет. Із верхнього шару заповнення об'єкту також походить ф-т верхньої частини ліпної посудини VIII-IX ст., від якої зберігся бочок, плічко та шийка. Вінце сколите. Бочок та плічко опуклі. Вигнуті. Шийка розвинена, ввігнута. По нижній частині плічка нанесено багаторядний хвилястий орнамент. В тісті домішки жорстви.

З нижньої частини заповнення об'єкту з глибини 0,9 м походять 6 ф-тів стінок ліпних посудин I тис.н.е. Серед них 1 ф-т придонної частини із слідами з'єднання денця та придонної частини.

В заповннні об'єкту 1 на гл. 0,6 м було виявлено повністю збережений залізний ніж (№132) загальною довжиною 94 мм та довжиною черешка 20 мм в перетині підпрямокутної форми 6х3 мм. Лезо шириною 25 мм, товщина спинки 4 мм. Збережений повністю (Рис. 12).

Також було обстежено поверхню посаду навколо розкопу та обстежено відвали розкопу 2018 р., в результаті чого було виявлено наступні індивідуальні знахідки:

ножа залізного ф-т (№114). Довжина леза що збереглось 30 мм, ширина 11 мм, товщина спинки 5 мм. Край обламаний;

обушок сокири залізної (№115). Підовальної в плані форми із прямо зрізаними краями. Бокові поверхні, які переходять до леза сокири (?) (можливо, проушного тесла) обламані. Зовнішня поверхня випукла, внутрішні ввігнута. Довжина 47 мм, ширина 22 мм. Товщина предмета 4-8 мм;

залізний стрижень (№116). В перетині підпрямокутної форми 6х8 – 5х5 мм. Звужується до одного краю. Поверхня кородована. Загальна довжина становить 67 мм;

оковки залізної ф-т (№117). Підпрямокутної в перетині форми 3х6 мм. Загальна довжина становить 73 мм. Поверхня патинована;

предмет залізний (№118). Підтрикутної в плані форми. Довжина – 24 мм, ширина 17 мм. Сильно кородований. Товщина спинки 6 мм. Можливо, уламок кінчика ножа;

предмет залізний (№119). Має форму зігнутої в трубку пластини із розвальцьованим краєм. Довжина 54 мм. Діаметр 34 мм. Предмет сильно кородований. Частково залізна серцевина предмета втрачена;

Дослідження на дитинці городища 1

В південній частині майданчика дитинця городища №1 біля його кромки на місці скарбошукацької ями було закладено пошуковий розкоп розмірами 2х4 м орієнтований довгою віссю по лінії схід-захід (Рис. 15). В межах пошукового шурфу зафіксовано наступну стратиграфію культурних нашарувань. В його західній частині від рівня сучасної денної поверхні до рівня материка (кристалічна гранітна порода) залягав шар сірого однорідного гумусованого супіску потужністю до 0,2 м. Верхній шар являє собою перевідкладені рештки культурного шару дитинця. В східній частині шурфа, яка примикала до краю дитинця залягав шар жовто-коричневого плямистого суглинку, який прослідковано на глибину до 1,4 м від рівня сучасної денної поверхні (Рис. 15). Нижній шар, вірогідно утворився внаслідок переміщення осадових порід, які вкривали скельний останець дитинця городища №1 під час розбудови кар'єру для видобутку каміння в першій половині XX ст.

В межах першого шару розкопу виявлено знахідки сучасного періоду (залізний костиль; залізний цвях; 5 монет другої половини XX ст. (1, 2 та 20 копійок 1961 р, 1969 р, 1970 р, 1973 та 1978 р.)) та кераміка IX-X ст. Серед них 3 ф-ти вінець: одне вінце із плоско зрізаним краєм, а 2 ф-ти мають косо зрізаний назовні край вінця та закраїну-манжет ззовні. Стінок без орнамента знайдено 19 ф-тів, орнаментованих прямими врізними лініями – 8 ф-тів.

Дослідження на бермі 1 гор.1 в м.Коростені

На бермі 1 було проведено огляд поверхні поблизу західного в'їзду та ретельне обстеження відвалів перших розкопів на бермі городища (2003 р.). Відзначено значну кількість антропогенних втручань – ями від скарбошукачів. Під час обстеження відвалів і прилеглої площі до р.2003 р. були виявлені наступні індивідуальні знахідки:

сокири (?) залізної заготовка (№105). Витягнутої трикутної форми в плані. Довжина 150 мм, ширина леза 70 мм. З боку має клиноподібну форму, яка потоншується до краю. Товщина становить 5-17 мм. На бокових поверхнях чіткі сліди проковування заготовки ковальським способом. Одна торцева поверхня леза сокири пряма, друга вигнута;

пластина залізна (№106) підпрямокутна в плані 27х55 мм. Товщина 3 мм. Поверхня кородована;

пластина залізна (№107) підтрикутної в плані форми 47х28 мм. Товщина 5 мм. Предмет сильно кородований;

залізний предмет (№108). Має вигляд підпрямокутного в перетині стрижня 2х4 мм;

цвях залізний кований(№109). Має вигляд підквадратного в плані стрижня (5х5 мм), який потоншується та загострюється до краю. Довжина 35 мм. Шляпка підокруглої форми діаметром біля 7 мм;

вушко лунниці бронзової (№110) циліндричної форми. Відлите. Довжина 6 мм. Діаметр 5 мм. Діаметр отвору 1 мм;

бляшка поясна бронзова (№111) серцеподібної форми. Висота 18 мм, ширина 14 мм. Зовнішня поверхня дещо випукла, внутрішня дещо ввігнута. Товщина пластини 1 мм. На зовнішній поверхні рельєфний орнамент із випуклим крупним медальйоном серцеподібної форми в центрі, оточений рельєфною лінією такої ж форми. По краях бляшки 4 краплеподібні виступи. На внутрішній поверхні 2 штіфта для кріплення із розклепанними кінцями та

шайбами на них. Висота 2 мм, діаметр шайб 5 мм. Предмет сильно патинований;

бляшка поясна бронзова (№112) аналогічна за формою, орнаментацією, розмірами та конструкцією бляшці №111;

бляшка поясна бронзова (№113) підокруглої в плані форми. Ширина в плані 18 мм, висота 15 мм. По краях 4 напівокруглі краплеподібні виступи. Зовнішня поверхня злегка випукла, внутрішня злегка ввігнута. Товщина предмета 2 мм. На зовнішній поверхні стилізована рослинна композиція із випуклим медальйоном в центрі. На внутрішній поверхні розміщені 2 штіфти для кріплення до поясу із розклепаними краями та шайбами. Висота штіфтів 3 мм, діаметр 1-2 мм, діаметр шайб 4-5 мм. Поверхня патинована. За своїми розмірами, орнаментацією, технікою виготовлення та способом кріплення до поясу бляшка подібна бляшкам №№11-112, які були виявлені поруч із нею;

Під час обстеження поверхні поблизу західного в'їзду берми 1 було виявлено наступні знахідки:

намистина золотоскляна (№151) 3-хчасна;

бляшка бронзова (№152) лита. Один край обламаний. На внутрішній частині круглий в перетині штіфт для кріплення;

сокири залізної леза ф-т (№153) маленьких розмірів. Край леза клиноподібний в перетині. При вигляді збоку заокруглений 10 см діаметр;

язичок пряжки залізної (№154). Довжина 48 мм. Виготовлена із підпрямокутного в перетині дроту 2х5 мм. Кінчик язичка зігнутий.

На бермі 1 городища 1 в м.Коростені на місці скупчення ям, зроблених скарбошукачами закладено розкоп 4х4 м, який примикає північною стінкою до південної стінки розкопу 2004 р. Топографічно він займає південну частину берми 1 та частково заходить на край схилу (підніжжя) 2 ескарпа городища 1. Західна стінка розкопу продовжує лінію стінки розкопу 2004 р. Стінки розкопу орієнтовані за сторонами світу. Розкоп розбитий на квадрати 2х2 м, які отримали цифрову нумерацію арабськими цифрами по лінії захід – схід (1, 2)

та буквену (кирилицею) по лінії південь – північ (А, Б). Поверхня розкопу понижується в напрямку з півдня на північ. Культурний шар в межах розкопу мав потужність від 0,2 до 0,4 м і був представлений темно-сірим супіском. Основна маса знахідок, виявлених в межах розкопу походили з даного горизонту. Декілька знахідок було виявлено в тріщинах та між окремими каменями материкової поверхні дещо нижче даного горизонту.

Знахідки представлені шматками обмазки (9, серед яких 1 ошлакований шматок від обмазки стовпа діаметром 10-15 см), 7 уламків кісток тварин; 107 кальцінованих кісток дрібного розміру (серед них кістки фаланг та черепа людини) та 1 кістка черепна необгоріла; фрагментами незначних розмірів жорен з пірофілітового сланцю; зернівками обвугленими (серед них виділяються зернівки жита і пшениці та поодинокі зернівки гороху).

Ліпний посуд, який може бути широко датований в межах першого тис.н.е. представлено 1 ф-том ліпного денця із слідами з'єднання джгутів та крихким тістом, а також 9 ф-ми посудин матеньких та серених розмірів (1).

Основна кількість знахідок репрезентована 1148 ф-ми ранньогончарних посудин без орнаменту. За об'ємом вони склали майже 10 л. Орнаментовані стінки прикрашені різними прямими горизонтальними багаторядними лініями. Серед них значну частину становлять фрагменти (652) крупних та середніх розмірів. Всього біля 7 літрів за об'ємом. На 51 ф-ті відзначено оздоблення нігтьовими відбитками; на 31 ф-ті – поєднання відбитки нігтів та прямих горизонтальних ліній; на 17 ф-тах орнамент виконано прямими та хвилястими різними лініями; на 13 ф-тах відзначено різні хвилясті багаторядні лінії. Денця посудин (53 ф-та) пласкі, ледь ввігнуті. Серед них значна кількість крупних та середніх розмірів по відношенню до загального об'єму посуду. Вінця посудин розділяються на три групи: перша (98 ф-тів) із косо зрізаним назовні гострим та заокругленим краєм із манжетом на зовнішній поверхні вінця; друга (13 ф-тів) із косо зрізаним гострим чи злегка заокругленим назовні краєм. Манжет сильно відтягнутий вниз. Дуже тонкі. Виготовлені із легкої маси запісоченої; третя група (35 ф-тів) мала плоско та

косозрізаний край без манжета закраїни (Рис. 33). Окремо слід відзначити вінце посудини Чорно-коричневого кольору. Тісто щільне, важке. Випал сильний. Поверхня гладка. Вінце добре розвинене, відігнуте. Край косо зрізаний назовні. Зовні орнаментований рядами косих насічок нанесених 3-часним штампом та розташованих нижче хвилястих ліній нанесених тим же штампом.

Індивідуальні знахідки в межах розкопу розподілялися рівномірно по всій площі дослідження. Стратиграфічно знахідки також рівномірно розподілялись по всій площі досліджених культурних нашарувань- від дернового шару 0-0,05 см і до скельної материкової породи, яка залягала на глибині 0,2-0,4 м. Окремі знахідки були виявлені в розселинах каміння нижче вказаного рівня:

масив спечених зернівок (№1), гл.0,2 м. Зернівки шароподібні, діаметром біля 2 мм щільно прилягають одна до одної. Розміри масиву 13-15 мм;

скаралупки ліщини ф-т (№2), гл.0,25 м. Обвуглений;

бісеринки спавлені (№3), кв.Б/2, гл.0-0,2 м. Сім бісерин спеклись в одну лінію. Діаметр бісерин 3 мм, товщина 1 мм. Довжина спеченого масиву 10 мм. Скло світло-зеленого кольору;

намистина пірофілітова (№4), кв.Б/1 (бровка), гл.0-0,2 м. Темно-вишневого кольору, 12-гранна. Свердління одностороннє. Довжина 12 мм, висота 9 мм, ширина 8 мм. Діаметр отвору 2 мм;

намистина пірофілітова (№5), кв.Б/1, гл.0,2-0,4 м. Пласкої асиметричної форми. Ширина 9 мм, довжина 4,5 мм, діаметр отвору 3 мм.

намистина багаточасна скляна (№6), кв.Б/1, 2 шт. Жовтого кольору. Діаметр 5 мм, загальна довжина – 8 мм. Діаметр отвору 1 мм;

намистина скляна багаточасна (№7), кв.А/1, 1 шт. Жовтого кольору. Діаметр 6 мм, загальна довжина 10 мм. Діаметр отвору 2 мм;

намистина скляна (№8), кв.А/1, 1 шт. Сріблястого кольору. Діаметр 6 мм, висота 5 мм, діаметр 1 мм.

намистина скляна (№9), кв. Б/1, шт.1. Жовтого кольору. Циліндричної форми. Довжина 7, діаметр 5 мм, діаметр отвору 2 мм.

намистина скляна (№10), кв. Б/1, гл.0,2 м. Жовтого кольору. Шайбоподібної форми. Довжина 7 мм, діаметр 5 мм. Діаметр отвору 1 мм;

намистина скляна (№11), кв.А/1, 2 шт. Жовтого кольору. Сплющеної підшайбоподібної форми. Висота 4 мм, діаметр 6 мм. Діаметр отвору 1 мм;

намистина скляна (№12), кв.А/1, 2 шт. Жовтого кольору. Шайбоподібної форми. Сплющена внаслідок перебування під дією високої температури. Діаметр 7 мм, висота 4 мм. Діаметр отвору 1 мм.

намистина скляна (№13), кв.Б/1, 1 шт. Темно-синього кольору. Сферичної форми. Діаметр 5 мм, висота 4 мм. Діаметр отвору 1 мм;

намистина скляна (№14), кв.Б/1, 1 шт. Темно-синього кольору. Сферичної форми. Діаметр 6 мм, висота 5 мм. Діаметр отвору 1 мм;

намистина пастова (№15), кв.Б/2, 1 шт. Обгоріла, близької до сферичної форми. Висота 6 мм, діаметр 8 мм, діаметр отвору 2 мм;

намистина скляна рубчаста (№16), кв.Б/1, шт.1 Скляна, бірюзового кольору. Поверхня патинувана (?). Можливо, обпалена. Діаметр 10 мм, висота 7 мм, діаметр отвору 2 мм;

намистина глазчаста пастова (№17), кв.Б/2, шт.2. Чорного кольору із світло-сірими вставками. Діаметр 14 мм, висота – 12 мм, діаметр отвору 3 мм;

намистина глазчаста пастова (№18), кв.А/2, шт.1. Чорного кольору із червоними та світло-сірими вставками. Сильно оплавлена. Розміри 24x13x6 мм;

намистина (?) скляна розплавлена (№19), кв. А/2, 1 шт. Бірюзового кольору, 20x21x10 мм;

намистина ф-т (№20), кв.Б/1, 2 шт. Збереглась половина намистини. Скляна. Темно-коричневого кольору. Внаслідок дії високої температури поверхня та тіло намистини ошлаковані;

намистини сердолікової ф-т (№21), кв.А/2, шт.2 Обпалена. Призматичної форми. Підовальна в перетині (15x11 мм) з прямими гранями. Довжина частини що збереглась становить 11 мм. Діаметр отвору 2 мм;

намистини сердолікової ф-т (№22), кв.А/1, шт.1 Обгоріла, сірого кольору. Призматичної форми. Краї обламані. В перетині 9х11 мм. Довжина частини що збереглась становить 8 мм. Діаметр отвору 2 мм;

намистини сердолікової ф-т (№23), кв.Б/1, шт.1. Необпалена, прозора. Призматичної форми. В перетині має розміри 10х8 мм. Довжина частини що збереглась становить 7 мм;

намистини сердолікової ф-т (№24), кв.А/2, шт.1 Обпалена, непрозора, сірого кольору. Має форму сплющеного циліндра (8х6 мм). Довжина частини що збереглась становить 16 мм;

намистини сердолікової ф-т (№25), кв.А/2, шт.2 Обпалена, непрозора, сірого кольору, має форму сплющеного циліндра. В перетині має розміри 6х10 мм. Склеюється із фрагментом №26. Загальна довжина виробу становить 13 мм. Діаметр отвору становить 2 мм. Свердління двостороннє;

намистини сердолікової ф-т (№26), кв.Б/2, 2 шт.;

намистина сердолікова (№27), кв. А/1, шт.1 Сферичної форми, діаметром 6 мм. Висота 5 мм, діаметр отвору – 1 мм. Обпалена. Білого кольору;

намистини сердолікової 2 ф-ти (№28), кв.Б/1, шт.2 Пласкої дископодібної форми. Обпалена. Сірого кольору. Діаметр 13 мм. Висота 6 мм. Діаметр отвору 2 мм;

намистини сердолікової ф-т (№29), кв. Б/1, 1 шт. Необпалена, прозора, червоного кольору. Дископодібної форми. Діаметр 18 мм, товщина 7 мм. Діаметр отвору 2 мм;

намистини сердолікової ф-т (№30), кв.Б/1, шт.1 Обпалена, сірого кольору. Багатогранна. Діаметр отвору 2 мм. Розміри ф-ту, що збереглись становлять 8х7 мм. Товщина предмета 7 мм;

каменю точильного ф-т (№31), кв.А/1, 1 шт. Товщина 11-19 мм. Краї обламані. В плані має розміри 28х22 мм. Виготовлений із зернистого пісковика коричневого кольору;

каменю точильного уламок, (№32), кв.А/1, 1 шт. Виготовлений із сланцевої породи. Можливо, із пірофілітового сланцю сірого кольору.

Довжина предмета 38 мм. В перетині підпрямокутний 14x18-22 мм. Край, що потовщується обламаний;

жетон гральний (?) (№33), кв.А/2, 1 шт. Виготовлений із пірофілітового сланцю темно-рожевого кольору. Діаметр 20 мм. Товщина 6 мм. Краї обточені;

прясельця із стінки гончарної посудини ф-т (№34), кв.А/1. Збереглась приблизно третина предмета. Діаметр близько 20 мм. Діаметр отвору 5 мм. Висота 6 мм. Сірого кольору;

круга точильного ф-т (№35), кв. А/2, 1 шт. Діаметр близько 140 мм. Товщина 30-32 мм. Зберігся частково підпрямокутний отвір для кріплення ручки довжиною 39 мм. Отвір розташований із суттєвим зміщенням від центру точильного круга. Предмет виготовлено із дрібнозернистого пісковику сірого кольору. Поверхня частково обпалена;

кістяного предмету (?) ф-т (№36), кв.Б/1, шт.3. Має форму до геометричної. В середині губчаста структура, що зближує предмет (?) із природнім утворенням;

залізний предмет (№37), кв.Б/2, шт.1 За формою подібний до половини петлі. Виготовлений із круглого в перетині дроту (діаметром 3-5 мм). Зовнішній діаметр 16 мм;

залізний предмет (№38), кв.Б/1, 2 шт. Має вигляд залізного стрижня. Довжина 35 мм, в перетині підпрямокутний 9x5 мм. Поверхня кородована;

черешок залізний (?) (№39), кв. Б/1, шт.2 Має вигляд підквадратного в перетині стрижня (4x4 мм), який загострюється до краю. Край, що потовщується обламаний. Не можна виключати, що предмет міг являти собою лезо бронебійного наконечника;

скоба залізна (№40), кв.А/1, шт.2. Має вигляд залізної пластини довжиною 56 мм, шириною 7 мм, товщиною 3 мм. По краях має два штифто-заклепки довжиною 12 мм, діаметром 6-8 мм. Предмет сильно кородований. За формою та розмірами наближається до колчанних петель;

заклепка залізна (№41), кв.Б/1, шт.3. В плані підквадратної форми 18х22 мм. Товщина пластини 3 мм. Діаметр стрижня в центрі пластини 6-8 мм. Висота 3 мм. Предмет сильно кородований;

вушко відерне залізне (№42), кв.А/2, 2 шт. Діаметр петлі для кріплення дужки 16 мм. В перетині підпрямокутна 6х10 мм. Нижні краї вушка плоско розклепані і потоншуються до краю маючи клиноподібний перетин. Діаметр отвору заклепки для кріплення 3 мм. Поверхня кородована;

вушко відерне залізне (№43), кв.А/1, шт.2 Діаметр петлі 18 мм, виготовлена із підпрямокутного в перетині стрижня 4х5 мм. Нижні краї вушка плоско розклепані та розведені в боки. Предмет сильно кородований;

пряжка поясна бронзова (№44), кв. А/1, дерн.шар VI-VII ст.н.е. Лита. Підпрямокутної в плані форми із підокруглим краєм. Оздоблена 3 наскрізними отворами, які могли слугувати для кріплення до поясу за допомогою заклепок. Діаметр отворів 1 мм. Товщина обойми 2 мм. Зовнішня поверхня пласка із округлими краями. Внутрішня поверхня ввігнута. Дужка для кріплення язичка довжиною 3 мм. Діаметр 3 мм. Рамка напівокруглої форми із пласкою нижньою поверхнею. Діаметр близько 2 мм. В плані рамка пряжки підовальної форми (11х20 мм);

бляшка поясна бронзова (№45), кв.2/А, шт.1. Підпрямокутної в плані форми із підтрикутним виступаючим краєм та підтрикутним вирізом з протилежного боку. Вказані особливості форми зближують її з наконечниками для поясу. Ширина предмета 7 мм, довжина 11 мм. Товщина 2 мм. На внутрішній поверхні два штифта-заклепки для кріплення діаметром 2 мм, висотою 3 мм. Поверхня патинована.

бляшка поясна бронзова (№46), кв.А/2. Підпрямокутної в плані форми із одним підокруглим краєм, та протилежним ввігнутим до середини. Розміри в плані 16х19 мм. Товщина 1 мм. Виготовлена шляхом штампування по матриці. Ззовні прикрашена стилізованим рослинним орнаментом. Поверхня патинована. На внутрішній поверхні 4 штифти для кріплення у вигляді

круглих стрижнів діаметром 2 мм, які загострюються до країв. Краї зігнуті для кріплення на поясі. Довжина штифтів 5 мм;

бляшка поясна бронзова (№47), кв.Б/1 Ідентична за своїми показниками розмірів, виготовлення, орнаментатії та кріплення бляшці №46;

бляшка поясна срібна з позолотою (?) (№48), кв.Б/1, шт.2 Серцеподібної форми (17x19 мм. Відлита. Вигнутої в перетині форми. Ззовні бляшка випукла. Товщина 2 мм. На внутрішній стороні 3 штифти для заклепування (?) із обламаними кінцями. Довжина 3 мм. Діаметр 2 мм по всій довжині. Над 3 штифтами 3 напів-округлої в плані форми виступи. В нижній частині бляшки по краям два додаткових виступи напів округлої форми. В центрі бляшки композиція із рельєфного рослинного орнаменту, над якою зверху розташована серцеподібна рельєфна фігура. По зовнішньому краю з боків та знизу композиція оточена рядом псевдозерні. Вкрита зеленою патиною. На поверхні виразні сліди перебування у вогні. Заклепки із шайбами. Ідентична бляшці №58;

бляшка поясна бронзова з плакіровкою (№49), кв. Б/1, шт.2. Серцеподібної форми. В плані 22x30 мм. Виготовлена вибиванням на матриці. Зовнішня поверхня випукла, внутрішня ввігнута. Товщина стінки 1,5 мм. Зовнішня поверхня прикрашена стилізованим рослинним орнаментом із випуклою «перлиною» в центрі. Зовнішня поверхня оздоблена додатково плакіровкою жовтого кольору. На внутрішній поверхні 3 штифти діаметром 3 мм, висотою 3-4т мм із шайбами та розклепаними краями. Діаметр шайб - 6 мм. Поверхня патинувана і має виразні ознаки перебування у вогні;

бубонця із білого металу половинка (№50), кв.Б/2, 2 шт. Полий. Товщина стінки 1 мм. Напівсферичної форми діаметром 12 мм. Вушко діаметром 6 мм. Діаметр отвору 3 мм. В перетині вушко напівокругле. Внутрішня поверхня пласка;

срібний оплав (№51), кв.А/1, шт.3 У вигляді спечених краплеподібних потьоків. Розміри 33x17x7 мм. Білого кольору;

намистини срібної полої ф-т (№52), кв.А/2, шт.2 Виготовлена із тонкої 0,5 мм пластини срібла. На зовнішній поверхні орнамент у вигляді рівносторонніх трикутників, з'єднаних один із одним основами із зерні та двох розташованих впритул прямих ліній нанесених із зерні;

підвіска срібна у стилі Борре (№53), кв.А/2, шт.2. В плані округлої форми діаметром біля 30 мм. Плaska. Ажурна. Виготовлена відливанням. Дужка циліндрична довжиною 6 мм, зовнішнім діаметром 5 мм, внутрішній діаметр біля 3 мм. Товщина пластини 1 мм. Внутрішня поверхня плaska. На зовнішній поверхні орнамент у вигляді складних переплетінь. На зовнішній поверхні зберігся значний за розмірами відбиток тканини. Поверхня темно-сірого кольору;

жорна пірофілітового ф-т (№54), кв.Б/2, к.ш. Збереглась зовнішня горбкувата поверхня жорнового каменю. Можливо, збереглась кромка бокової поверхні жорна. Розміри в плані 230x130 мм. Товщина уламка, який зберігся становить 49 мм;

жорна пірофілітового ф-т (№55), кв.Б/1, гл.0,2 м. Нижній камінь (лежак). Збереглась робоча поверхня випуклої форми із ротаційними слідами. Зберігся отвір від осі діаметром біля 30 мм. Зовнішня поверхня сколота. Товщина максимальна становить 61 мм. Ширина предмета 220 мм, довжина 430 мм. Максимальна відстань від центрального отвору до бокового краю жорна становить 270 мм. Край боковий сколотий;

жорна пірофілітового уламок (№56), кв.Б/2, гл.0,25 м. Розміри в плані 80x41 мм. Товщина 19 мм. Оброблені поверхні не збереглись;

жорна пірофілітового ф-т (№57), кв.Б/2, к.ш. Збереглась робоча поверхня із слідами спрацьованості та частково бокова поверхня. Діаметр каменю становив 360 мм. Розміри в плані 80x50 мм. Товщина 20 мм;

бляшка поясна срібна (№58), кв.Б/2, дерновий шар. Серцеподібної форми (17x19 мм). Відлита. Вигнутої в перетині форми. Ззовні бляшка випукла. Товщина 2 мм. На внутрішній стороні 3 штифти для заклепування (?) із обламаними кінцями. Довжина 3 мм. Діаметр 2 мм по всій довжині. Над 3

штифтами ззовні 3 напів-округлої в плані форми виступи. В нижній частині бляшки по краям два додаткових виступи напів округлої форми. В центрі бляшки композиція із рельєфного рослинного орнаменту, над якою зверху розташована серцеподібна рельєфна фігура. По зовнішньому краю з боків та знизу композиція оточена рядом псевдозерні. Поверхня білого кольору. Частково вкрита чорною патиною. Ідентична бляшці №48;

сережки «дунайського» типу нижня частина (№59), кв.Б/2, дерновий шар. Бронзова (?). Відлита. Поверхня патинована. Дужка підовальна в перетині. На нижній частині по дві сторони розміщено по дві 5-ти часні намистини. В нижній частині гроноподібне завершення загальною довжиною 22 мм, діаметром 3-6 мм, прикрашений псевдозерню. Края дужки обламані;

наконечник ремня бронзовий (№60), кв.Б/2, дерновий шар. Повністю збережений. Кінець округлий. Протилежний край з підтрикутною виїмкою. Довжина предмета 28 мм, ширина 11 мм. Товщина 1 мм. Штампований (?). На зовнішній поверхні прикрашений рельєфним рослинним орнаментом. На внутрішній поверхні 3 штифти (один обламаний) загострені до краю. Довжина збереженого штифта 8 мм, діаметр 1,5 мм. Поверхня патинована.

Масив спечених бронзових прикрас (№61), кв.Б/2, дерновий шар. Вкритий прикипілими піщинками. В масиві добре виділяється бронзовий литий гудзик сферичної форми діаметром 10 мм, висотою 8 мм, прикрашений рельєфними лініями. Дужка гудзика діаметром 6 мм. Інші предмети, які входять до скупчення мають дрібні розміри та розмиті форми внаслідок патинованості та шару піщинок, які прикипіли на поверхні. Розміри скупчення 16x10x22 мм;

гудзик бронзовий (№62), кв.Б/2, дерновий шар. Литий. Діаметром 9 мм, висотою 5 мм. Дужка обламана. Діаметр зовнішній дужки 4 мм. В перетині круга діаметром 1 мм. Поверхня сильно патинована;

бубонця бронзового половинка 63, кв.Б/2, дерновий шар Полий всередині. Товщина стінки близько 0,5 мм. Сферичної форми діаметром 11 мм. Нижня половина прикрашена рельєфними вертикальними канелюрами та відділена від верхньої половини двома паралельними горизонтальними рельєфними

лініями. Дужка округла діаметром 5 мм. В перетині круга діаметром 2-1 мм. До верхньої частини звужується. Дужка збереглась повністю. Добре фіксується з'єднання дужки із двох половинок бубонця;

бубонця бронзового половинка (№64), кв.Б/2, дерновий шар. Полий всередині. Товщина стінка близько 0,5 мм. Сферичної форми діаметром близько 10 мм. Нижня половина прикрашена рельєфними вертикальними канелюрами та відділена від верхньої половини двома паралельними горизонтальним и рельєфними лініями. Верхній край втрачений. Поверхня вкрита гладкою щільною патиною.

намистина (?) пола срібна (№65), кв.Б/2, дерновий шар. Сплющена до пласкої форми. Вірогідно мала першопочатково біконічну заокруглену форму. Довжина предмета 19 мм, ширина 13 мм. Виготовлена із тонкої срібної пластини товщиною близько 0,5 мм. На одному краї повністю зберігся сплющений першопочатково круглий край отвору оздоблений потовщенням по самому вінцю. Діаметр приблизно становив 4-5 мм. Вказана особливість наближує предмет за своїм оформленням до полих срібних намистин X ст. Проте не можна виключати, що предмет становить нижню полу частину сережки «волинського» типу. По центру прикраса розділена навпіл припаяною проволокою діаметром близько 0,7 мм, яка прикрашена з двох боків рядами зерні. На кожній із половинок прикраси розташовано по три випуклі полі напівсферичні перлини діаметром 5 мм та висотою 3 мм, які оточені по краях рядом припаяної зерні. Між собою випуклі перлини розділені рівносторонніми трикутниками зверненими вершинами один до одного, які виконані із зерні;

краплинки срібла (№66-67-68), кв.Б/2, Дерновий шар. Краплеподібної форми. Розмірами 10x3x5 мм, 7x2x5 мм, 5x5x4 мм. Білого сріблястого кольору;

залізний предмет (№69), дерновий шар. Підтрикутної форми (22x20x28 мм). Плаский. Товщина 2-5 мм. Може співвідноситись із обломком краю заготовки для крупного залізного колючого предмета. Поверхня кородована;

залізний предмет (№70), дерновий шар. Поверхня кородована. Має вигляд пластини довжиною 35 шириною 10 та товщиною 4 мм. Края звужуються. Один край обламаний. Другий на кінці перепендикулярно до площини пластини зігнутий. В перетині зігнутий край круглої форми діаметром 5 мм та висотою 5 мм. По центру пластини перпендикулярно її площині в протилежний бік до зігнутого краю розташований залізний стрижень діаметром 6 та висотою 10 мм. Поверхня сильно кородована;

залізний предмет (№71), дерновий шар. Має вигляд підпрямокутного в перетині стрижня (5х3 мм) довжиною 20 мм. Один край предмета обламаний, другий загострюється. Можливо, предмет являє собою край черешка залізного інструмента;

залізний предмет (№72), дерновий шар. У вигляді підпрямокутного в перетині стрижня (5х3 мм) довжиною 25 мм. Поверхня кородована;

голка мідна (?) (№73), дерновий шар. Довжина 32 мм. Діаметр дроту 1 мм. До кінця загострюється. Вушко розклепане. Діаметр круглого отвору 1 мм;

п'яржка залізна (№74), дерновий шар. В плані підовальної форми. Довжина 39 мм, ширина 24 мм. Виготовлена з підпрямокутного в перетині дроту 5х6 мм. Поверхня кородована;

пластини залізної ф-т (№75), дерновий шар В перетині підпрямокутна 5х1 мм, довжина загальна 27 мм. Предмет зігнутий, кородований;

пластини залізної ф-т (№76), дерновий шар. Розмірами 25х21 мм, товщина 2-4 мм;

оковки залізної ф-т (№77), дерновий шар. Підпрямокутної в перетині форми 7х2 мм. Довжина предмета 32 мм. Края обламані;

оковки залізної ф-т (№78), дерновий шар Підпрямокутної в плані форми 10х1 мм. Довжина 35 мм;

оковки залізної ф-т (№79), дерновий шар. У вигляді підпрямокутної в перетині пластини 2х7 мм. Довжина 24 мм. Края обламані;

оковки залізної ф-т (№80), дерновий шар. У вигляді прямокутної в перетині пластини 10х1 мм. Довжина предмета 25 мм;

скоба залізна (№81), дерновий шар. Виготовлена із підпрямокутного в перетині дроту 5x2 мм. Края загнуті під прямим кутом. Довжина спинки 22 мм, довжина країв 6-7 мм;

стрижень залізний (№82), дерновий шар. Підпрямокутний в перетині 3x3 мм. Довжина 32 мм. Поверхня патинувана;

блешні залізної ф-т (№83), дерновий шар. Гачок круглий в перетині діаметром 3 мм. Край загострюється. Плоска частина блешні розклепана до товщини 1 мм. Максимальна ширина частини яка збереглась становить 9 мм.

гачок залізний (№84), дерновий шар. Виготовлений із підпрямокутного в перетині дроту 2x3 мм. Жало гачка загострене. Край для прив'язування гачка потовщується;

оплавів срібних 10 шматочків (№85-94), дерновий шар. Краплеподібної форми розмірами 7x5x4 – 22x12x9 мм;

нижньої частини сережки дунайського типу ф-т (№95), дерновий шар. Оплавлена. Довжина предмета 22 мм. Збереглась краплеподібна частина сережки оточена по колу псевдозернинами;

сережки бронзової ф-т (№96), дерновий шар. Довжина предмета 24 мм. Товщина 1x2 мм – 3,5 мм. Край обламаний. Предмет частково оплавлений. Поверхня патинувана;

бубонця бронзового половинка (№97), дерновий шар. Напівсферичної форми. Полий всередині. Діаметр 10 мм. Поверхня патинувана. Товщина 1 мм. Вушко обламане;

стрижня бронзового ф-т (№98), дерновий шар. Круглий в перетині. Діаметр 4 мм. Довжина 11 мм. Поверхня патинувана;

бляшки поясної (?) залізної ф-т (№99), дерновий шар. У вигляді пластини злегка випуклої. Один край округлої форми. Другий обламаний. Розміри в плані 17x14 мм. Товщина 2 мм. Предмет сильно кородований;

бляшка поясна залізна (№100), дерновий шар. Підквадратної в плані форми (17x17 мм). Плоска. Товщиною 3 мм. Два притилежні краї бляшки плоскі. Два інших протилежних края мають 2 та на протилежному краї 3

трикутної форми вирізи, які утворюють 3 та 4 зубчасту форму країв. В центрі на зовнішній стороні випуклість – можливо, верхній край заклепки. На нижній стороні бляшки заклепка діаметром 6 мм та висотою 4 мм. Предмет сильно кородований;

бляшки поясної ф-т срібної (?) (№101), дерновий шар. На зовнішній поверхні стилізований рослинний орнамент. Розміри фрагмента, якій зберігся 11x8 мм. Товщина 2 мм;

бляшка порясна бронзова (№102), дерновий шар. Серцеподібної форми. Зовнішня ледь випукла поверхні. Внутрішня поверхня ледь ввігнута. Майже пласка. Висота бляшки 14 мм, ширина 12 мм. Зовнішня поверхня прикрашена стилізованим рослинним орнаментом. На внутрішній поверхні три штіфти для кріплення на пояс. Два обламані (довжина 5 мм, діаметр 1-1,5 мм) на місці згинання. Один зігнутий під кутом 90 градусів. Довжина зігнутого краю 6 мм. Поверхня вкрита щільною патиною;

бляшка поясна бронзова (№103), дерновий шар. Серцеподібної форми в плані. Злегка вигнута назовні. Всередині ледь ввігнута. Майже пласка. Розмірами 15x17 мм. Товщина бляшки 1 мм. Ззовні рельєфний стилізований рослинний орнамент. На внутрішній стороні 3 припаяні штіфти довжиною до 3 мм, діаметром 2 мм. Поверхня патинована;

бляшка поясна срібна (№104), дерновий шар. Серцеподібної форми (17x19 мм). Відлита. Вигнутої в перетині форми. Ззовні бляшка випукла. Товщина 2 мм. На внутрішній стороні 3 штіфти для заклепування (?) кінцями. Довжина 3 мм. Діаметр 2 мм по всій довжині. Над 3 штіфтами 3 напів-округлої в плані форми виступи. В нижній частині бляшки по краям два додаткових виступи напів округлої форми. Поверхня білого кольору з жовтим відтінком. Вкрита шаром товстим окислів, в якому добре фіксуються необгорілі, обгорілі та насичені окислами зернини проса. Шар із включеннями проса присутній з обох боків;

розподільник залізний (№120), дерновий шар. Кільце діаметром 34 мм. Виготовлене із підпрямокутного в перетині дроту 5х6 мм. На кільці рештки сильно-кородованих прикріплених до нього 3 пластин обоймиць, трапецеподібної в плані форми, які кріпились до кільця вузькою стороною. Предмет сильно-кородований;

залізний предмет (№121), дерновий шар. Має вигляд підпрямокутної в плані пластини розмірами 23-26х25 мм. Товщина 6-8 мм. Більш тонкий та вузький край заокруглений. Товщий і більш широкий обламаний. Можливо, предмет становить край інструмента;

бубонця бронзового половинка (№122), дерновий шар. Сфінричної форми діаметром 12 мм. Товщина стінки 1 мм. Діаметр вушка 5 мм. Поверхня патинувана;

сережки волинського типу ф-т (№123), дерновий шар. Ф-т дужки оздобленої рядами напаяної зерні. Поверхня патинувана. Виготовлена із срібла. Діаметр дужки 3 мм. Довжина предмета, що збереглась становить 17 мм;

сережки дунайського типу ф-т (№124), дерновий шар. Поверхня патинувана. Зберігся фрагмент дужки, прикрашений припаяними крупними зернинами. Дужка округла в перетині діаметром 2 мм. Довжина яка збереглась становить 11 мм;

оплавів срібних 3 шт. (№125-127), дерновий шар. Поверхня білого кольору, вкриті місцями патиною. Дрібних розмірів;

масив обвугленої органічної речовини (хліб?) (№146), культурний шар;

лячки глиняної ф-т (№147), культурний шар. На внутрішній поверхні декілька краплинок шлаку. Ширина 35 мм, висота 13 мм, довжина 50 мм (?).

прясельце із стінки посудини ф-т (№148), культурний шар. Діаметр 25 мм, висота 7 мм. Отвір незакінчений – недосвердлений конусоподібної форми. Вірогідно предмет тріснув навпіл під час виготовлення центрального отвору. Свердління виконувалось, вірогідно, пероподібним свердлом;

каменю точильного ф-т (№149), культурний шар. Підпрямокутний в перетині 10x5-7 мм. Довжина предмета 20 мм. Один край обламаний. Виготовлений із дрібнозернистого сланцю;

каменю точильного ф-т (№150), культурний шар. Виготовлений із дрібнозернистого сланцю. Збереглося частково дві поверхні вздовж бокової грані.

Під час обстеження поверхні східної ділянки посаду, на якій знаходяться перевідкладені нашарування дитинця городища №1 було зафіксовано наступні знахідки:

наконечник арбалетної (?) стріли залізний (№135). Сильно кородований. В перетині підквадратної форми 10x10 мм. До краю загострюється. Черешок круглий в перетині. Довжиною 28 мм. Сильно ушкоджений корозією;

накладка на руків'я меча залізна (№136). Має вигляд овальної в плані пластини 58x30 мм, товщиною 7 мм. В центрі отвір невизначеної через сильну кородованість форми. Предмет потребує лабораторної розчистки. Залізний сердечник зберігся в задовільному стані;

залізний предмет (№137). Сильно кородований без збереженого металевого ядра. Розсипався під час розчистки.

Дослідження на гор. 2 в м.Коростені

На північному краю городища №2 в м.Коростені, яке утворює майданчик витягнутої форми (берма ескарпу?) на місці скупчення скарбшukaцьких ям було закладено пошукову траншею розмірами 1x10 м для з'ясування стану збереженості та стратиграфічних особливостей культурних нашарувань (Рис. 34).

В межах дослідженої площі було зафіксовано наступну стратиграфію: зверху залягав шар дерну потужністю до 0,05 м, нижче до глибини 0,2-0,4 м залягав шар сірого гумусованого супіску, який утримував знахідки уламків середніх розмірів кісток тварин (14), стінок гончарних посудин (17 ф-тів, з яких 4 ф-та орнаментовані прямими лініями та нігтьовими відбитками;

дрібний ф-т вінця гончарної посудини Х ст с косозрізаним краєм; шматок кременю; дрібні уламки (2) жорен з вапняку та пірофілітового сланцю. Були виявлені також декілька індивідуальних знахідок:

ніж залізний (№138) з обламаним черешком. Довжина леза 68 мм. Ширина – 12-15 мм. Товщина спинки 5 мм;

пряжка залізна поясна (№139). Рамка підпрямокутної форми в плані - 41х31-28 мм. В перетині підпрямокутна 7х5 мм. Яжичок загальною довжиною 45 мм. В перетині піпрямокутної форми 7х4 мм. Потоншується до краю;

наконечник бронебійний залізний (№140) черешкового типу. Довжина черешка 45 мм. Лезо ромбоподібне в перетині (7х7 мм), загострюється до краю;

наконечник стріли бронебійний залізний (№141). Втульчастий. Діаметр втулки 10 мм, товщина стінки 1 мм. Довжина втулки 25 мм. Загальна довжина предмета 65 мм. Лезо кругле в перетині, діаметром 5 мм. До краю потоншується. Поверхня короювана із тонким шаром окислів червоного кольору;

наконечник (?) стріли листоподібний залізний (№142). Загальна довжина предмета 99 мм, довжина черешка підпрямокутного в перетині (6х5 мм, до кінця потоншується) 45 мм. Ширина леза 12 мм, в перетині пласке із вираженою гранню по центру. Товщина 1 мм. Край леза обламаний та дещо зігнутий. Поверхня обпалена у вогні – вкрита тонким шаром окислів червоного кольору;

залізний предмет (№143) у вигляді пластини розмірами 37х17 мм, товщиною 5 мм. Сильно короюваний.

Висновки

В результаті проведених досліджень на археологічному комплексі стародавнього Іскоростеня було досліджено загальну площу 52 м². На бермі (?) городища №2 відкрито 10 м² нашарувань культурного шару, який утримував знахідки синхронні, виявленим в культурних нашаруваннях

городища №1 і можуть бути датовані в межах IX-X ст. Поодинокі знахідки інших періодів відносяться до новітнього та сучасного періодів. Послідовність залягання нашарувань на досліджуваній ділянці вказує на її природне формування та відсутність значних антропогенних втручань, на відміну від верхньої частини городища №2 на якій відзначено виразні сліди перепланування та підготовки для видобутку каміння. З урахуванням відсутності задокументованих матеріалів з городища №2 про особливості планіграфії, стратиграфії та культурно-хронологічної належності археологічних нашарувань, вказана ділянка може бути перспективною для проведення подальших досліджень.

На посаді городища №1 було досліджено площу 18 м². Виявлено об'єкт та культурні нашарування які можуть бути датовані в межах IX-X ст. Візначимо, що керамічний комплекс в межах розкопаної площі має більш апримітивні та архаїчні риси в порівнянні із керамічним комплексом берми № городища №1. В останньому в незначній кількості представлені фрагменти товстостінних посудин із плоско чи косохрізаним краєм та переважають більш якісно зроблені тонкостінні посудини, які мають гострий чи округлий край вінця та виразний манжет-закраїну нижче края вінця на його зовнішній стороні. Слід також відзначити, що і в заповненні об'єкту №1, виявленому на посаді і в культурному шарі були зафіксовані ф-ти ліпних посудин, які датуються в межах I тис.н.е. Не можна виключати, що частина з них могла входити до керамічного комплексу IX-X ст.

Дослідження на дитинці городища №1 в польовому сезоні 2019 р. дозволили відкрити 8 м² площі та зафіксувати перевідкладений характер культурних нашарувань на даній ділянці внаслідок вскришних робіт першої половини XX ст. для підготовки видобутку каміння. Виявлені знахідки знаходились також в перевідкладеному стані і можуть бути датовані в межах IX-X ст.

Розкопом 2019 р на бермі 1 городища 1 в м.Коростені досліджено ділянку оборонної споруди, яка мала відносно незначну потужність культурного шару та надзвичайно високу насиченість знахідками масового та індивідуального характеру. Вірогідно, це може пояснюватись високою інтенсивністю життя на данній ділянці (велика кількість гончарного посуду, представленого як крупними частинами посудин та великою кількістю дрібних фрагментів), з одного боку, а з іншого боку раптовою загибеллю пам'ятки, що підтверджується великою кількістю людських дрібних кальцинованих кісток. Наявність великої кількості прикрас та предметів оздоблення дружинних поясів свідчить також і про раптову консервацію археологічного комплексу, вірогідно, внаслідок пожежі та падіння оборонних споруд, які були розташовані на бермі. В цілому виявлені на бермі знахідки датуються в межах IX-X ст. Відначимо, що керамічний комплекс досліджений в 2019 р. на південній частині біерми повністю співпадає із складом керамічного комплексу північної частини (біля її краю) берми дослідженого в попередні роки. На відміну від керамічних комплексів посаду городища 1, які мають виразні сліди загибелі синхронно із городищем внаслідок військового штурму, а також культурних нашарувань перекритих насипом 1 ескарпу городища, в керамічному комплексі берми ескарпу 1 переважають добре розвинені форми вінець тонкостінних посудин з виразним манжетом на зовній стороні вінця. Знахідки вінець посудин із плоско та косозрізаним краєм поодинокі. Фрагменти ліпних посудин становлять виключення.

Список ілюстрацій

Рис. 1. План розташування археологічних пам'яток в м.Коростенні та план розташування городища №1.

Рис. 2. План розташування та межі розвіданої площі поширення культурного шару на посаді городища №1.

Рис. 3. Загальний план західної частини городища 1 в м.Коростені та розкопів 2019 р.

Рис. 4. План р.1 на посаді гор.1 в м.Коростені.

Рис. 5. Стратиграфія північної бровки (Г-Г'), об.1 (А-А') та масиву пропеченого ґрунту (об.2) в кв.Б/2 (В-В' та Б-Б') р.1, посада гор.1 в м.Коростені.

Рис. 6. Фото об.1, р.1 на посаді городища 1 після вибирання заповнення зі сходу та півдня.

Рис. 7. Фото об.2 р.1 на посаді городища 1 після розчистки з південного боку та зверху.

Рис. 8. Індивідуальні знахідки з культурного шару на р.1 посду гор.1 в м.Коростені.

Рис. 9. Пірофілітове і керамічні прясельця (1, 2), щиток та дужка перстня (3, 4) і скроневе кільце (5) з культурного шару р.1 на посаді гор.1 в м.Коростені 2019 р.

Рис. 10. Гончарний посуд з культурного шару р.1, посаду гор.1 в м.Коростені.

Рис. 11. Вінець ліпних та гончарних посудин ф-ти з культурного шару р.1, пос. Гор.1 в м.Коростені.

Рис. 12. Фото та креслення залізного ножа із об.1, р.1, пос. Гор.1.

Рис. 13. Ф-ти вінець гончарних посудин з об.1, р.1, пос. Гор.1 в м.Коростені.

Рис. 14. Залізна накладка на черешок меча з посаду («дитинець») гор.1 в м.Коростені.

Рис. 15. План шурфа 1 та профіль північної стінки шурфа на дитинці гор.1 в м.Коростені.

Рис. 16. Фото пошукового шурфа 1 з півдня та сходу на дитинці городища 1 після дослідження заповнення.

Рис. 17. Фото шурфа 1 на дитинці городища 1 із заходу та півдня після дослідження культурних нашарувань.

Рис. 18. Фото індивідуальних знахідок з відвалів 2003 р.

Рис. 19. Індивідуальні знахідки з відвалів 2003 р.

Рис. 20. План розкопу 1 на бермі 1 гор.1 в м.Коростені та стратиграфія південної бровки розкопу.

Рис. 21. Фото досліджуваної ділянки берми 1 гор.1 зі сходу до початку робіт.

Рис. 22. Фото досліджуваної ділянки берми 1, городища 1 із заходу та півдня після дослідження культурних нашарувань.

Рис. 23. Поясні бляшки, накінецьник ремня та пряжка ремня з к.ш. на б.1 гор.1 в м.Коростені.

Рис. 24. Прикраси та оплави кольорових металів з к.ш. р.1, гор.1 в м.Коростені.

Рис. 25. Намистини з к.ш. б.1, гор.1 в м.Коростені.

Рис. 26. Залізні предмети, мідна (?) голка, масив спечених зернівок та ф-т скаралупи ліщини з к.ш. р.1, б.1 гор.1 в м.Коростені.

Рис. 27. Кам'яний оселок, прясельце, гральний жетон та точильний круг їх б.1, гор.1 в м.Коростені.

Рис. 28. Фото поясних бляшек, накінецьника та пряжки ремня із к.ш. на б.1, гор.1 в м.Коростені.

Рис. 29. Фото прикрас та оплавів виробів із кольорових металів з к.ш. р.1, б.1, гор.1 в м.Коростені.

Рис. 30. Фото намистин з к.ш. б.1, гор.1 в м.Коростені.

Рис. 31. Фото залізних предметів, мідної (?) голки, спечених зернівок та скаралупи ліщини з к.ш. р.1, б.1, гор.1 в м.Коростені.

Рис. 32. Фото кам'яного оселка, точильного крега, прясельця та кам'яного жетона з б.1, гор. 1 в м.Коростені.

Рис. 33. Вінець гончарних посудин ф-ти з культурного шару р.1, б.1, гор.1 в м.Коростені.

Рис. 34. План траншеї 1 на гор.2 в м.Коростені.

Рис. 35. Фото берми городища 2 з північного напрямку.

Рис. 36. Фото поверхні берми городища 2 до початку робіт зі сходу.

Рис. 37. Траншея №1 на бермі городища 2. Фото з півдня та північного заходу.

Рис. 38. Індивідуальні знахідки з культурного шару тр.1 гор.2 в м.Коростені.

Рис. 39. Фото індивідуальних знахідок з культурного шару тр.1, гор.2 в м.Коростені.

**Опис масових знахідок, виявлених під час досліджень на городищі №1 в
м.Коростені 2019 р.**

№	Назва предмета	Шифр	Датування	Примітки
	Костиль залізний	Гор.1, дитинець, р.1	XX ст.	Поверхня кородована
	Цвях залізний	--/--	XX ст.	Круглий в перетині
	Монети другої половини XX ст. 5 шт.	--/--	XX ст.	1, 2 та 20 копійок 1961 р, 1969 р, 1970 р, 1973 та 1978 р.
	Стінок ранньогончарних посудин 19 ф-тів	--/--	IX-X ст.	Без орнаменту
	Стінок гончарних посудин 8 ф-тів	--/--	IX-X ст.	Орнаментовані прямими врізними лініями
	Вінець гончарних посудин 3 ф-та	--/--	IX-X ст.	Одне вінце із плоско зрізаним краєм. 2 ф-ти мають косо зрізаний назовні край вінця та закраїну-манжет ззовні.
	Кісток тварин уламків 294	Гор.1, посад, р.1, к.ш.	IX-X ст.	Серед них багато уламків від кісток крупних тварин. Декілька дрібних ф-тів кісток кальциновані
	Шлаків металургійних 3 шматки	--/--	IX-X ст.	Два з них крупних розмірів. Мають форму близьку до лінзоподібної.
	Пірофілітового сланцю уламок	--/--	IX-X ст.	Маленьких розмірів. Темно- вишневого кольору
	Скла оплав	--/--	Новітнього часу (?)	Світло-зеленого кольору.
	Кременю 7 шматків	--/--		

	Осколків залізних 4 шт.	--/--	Другої світової війни	Вірогідно, відносяться до розташованих поруч воронок від вибухів.
	Стінок гончарних посудин 285 ф-тів	--/--	IX-X ст.	Без орнаменту
	Стінок гончарних посудин 147 ф-тів	--/--	IX-X ст.	Орнаментовані прямими врізними лініями горизонтальними
	Стінок гончарних посудин 8 ф-тів	--/--	IX-X ст.	Орнаментовані багаторядними врізними горизонтальними лініями, нанесеними зубчастим штампом
	Стінок гончарних посудин 3 ф-ти	--/--	IX-X ст.	Прикрашені врізними хвилястим орнаментом
	Стінок гончарних посудин 5 ф-тів	--/--	IX-X ст.	Прикрашені поєднанням нігтьових відбитків та прямих врізних горизонтальних ліній
	Стінок гончарних посудин 7 ф-тів	--/--	--/--	Прикрашені нігтьовими відбитками
	Вінець гончарних посудин 53 ф-та	--/--	--/--	З прямо та косо зрізаним краєм
	Вінець ліпних посудин 3 ф-ти	--/--	Празько- корчацького типу (?)	Розвинені, з округлим краєм, слабо профільовані
	Денця ліпної посудини ф- т	--/--	I тис.н.е.	
	Стінок ліпних посудин 3 ф-ти	--/--	I тис.н.е.	Без орнаменту

	Кісток тварин 47 уламків	Гор.1, посад, р.1, об.1, верхній шар	IX-X ст.	Серед них щелепи свині дикої, кістки крупних тварин та одна кістка півня зі шпорою.
	Стінок гончарних посудин 4 ф-ти	--/--	IX-X ст.	Без орнаменту
	Стінок гончарних посудин 15 ф-тів	--/--	IX-X ст.	Орнаментовані прямими врізними горизонтальними лініями
	Стінок гончарних посудин 2 ф-ти	--/--	IX-X ст.	Орнаментовані хвилястими лініями та поєднанням прямих і хвилястих ліній.
	Денець гончарних посудин 2 ф-ти	--/--	IX-X ст.	Добре читаються сліди з'єднання джгутів придонної частини та денця. Косі та торцеві в іншому випадку.
	Вінець гончарних посудин 3 ф-та	--/--	IX-X ст.	2 з них склеюються. Добре розвинені, вигнуті, відігнуті назовні. Край косо зрізаний назовні. Знизу зрізу – манжет.
	Верхньої частини ліпної посудини ф-т	--/--	VIII-IX ст.	Зберігся бочок, плічко та шийка. Вінце сколите. Бочок та плічко опуклі. Вигнуті. Шийка розвинена, ввігнута. По нижній частині плічка нанесено багаторядний хвилястий орнамент. В тісті домішки жорстви.
	Стінок ліпних посудин 6 ф-тів	--/-- нижній шар, гл.0,9 м	I тис.н.е.	Серед них 1 ф-т придонної частини із слідами з'єднання денця та придонної частини.
	Стінок гончарних посудин 1148 ф-тів	Кор., гор.1, б.1, р.1, к.ш.	IX-X ст.	Без орнаменту. Переважна більшість ф-тів середніх та

				дрібних розмірів. За об'ємом наповнили відро в 10 л.
	Стінок гончарних посудин 652 ф-ти	--/--	IX-X ст.	Орнаментовані врізними прямими горизонтальними багаторядними лініями. Серед них значну частину становлять фрагменти крупних та середніх розмірів. Всього біля 7 літрів за об'ємом
	Стінок гончарних посудин 51 ф-т	--/--	IX-X ст.	Орнаментовані нігтьовими відбитками. Серед них основну масу становлять ф-ти середніх розмірів
	Стінок гончарних посудин 31 ф-т	--/--	IX-X ст.	Орнаментовані відбитками нігтів та прямими врізними горизонтальними лініями. Представлені переважно ф-ми середніх розмірів.
	Стінок гончарних посудин 17 ф-тів	--/--	IX-X ст.	Орнаментовані прямими та хвилястими врізними горизонтальними лініями. Фрагменти середніх розмірів
	Стінок гончарних посудин 13 ф-тів	--/--	IX-X ст.	Орнаментовані хвилястими багаторядними лініями. Середніх розмірів.
	Вінець гончарних посуд 98 ф-тів	--/--	IX-X ст.	Із косо зрізаним назовні гострим та заокругленим краєм із манжетом на зовнішній поверхні вінця. Середнього та дрібних розмірів
	Вінець гончарних посудин 13 ф-тів	--/--	IX-X ст.	Із косо зрізаним гострим чи злегка заокругленим назовні

				краєм. Манжет сильно відтягнутий вниз. Дуже тонкі. Виготовлені із легкої маси запісоченої.
	Вінець гончарних посудин 35 тів			З плоско та косо зрізаним краєм без манжета закраїни
	Вінця гончарної посудини 1 ф-т	--/--	IX-X ст.	Чорно-коричневого кольору. Тісто щільне, важке. Випал сильний. Поверхня гладка. Вінець добре розвинене, відігнуте. Край косо зрізаний назовні. Ззовні орнаментований рядами косих насічок нанесених 3-часним штампом та розташованих нижче хвилястих ліній нанесених тим же штампом.
	Денець гончарних посудин 53 ф-ти	--/--	IX-X ст.	Плaskі. Ледь ввігнуті. Серед них значна кількість крупних та середніх розмірів по відношенню до загального об'єму посуду.
	Денець ліпних посудин 1 ф-т	--/--	I тис.н.е.	Чітко видні сліди з'єднання джгутів. Придонна частина відсутня. Тісто крихке
	Вінець гончарних посудин 9 ф-тів	--/--	I тис.н.е.	Від посудин маленьких та середніх (1 ф-т) розмірів.
	Кісток кальцінованих 107 уламків	--/--	X ст.	Серед них кістки фаланг та черепа людини.
	Кістка черепна (із «лабіринтом»)	--/--	X ст. (?)	Необгоріла
	Кісток тварин 7 уламків	--/--		

	Жорен із пірофілітового сланцю 37 ф-тів	--/--	X ст.	Уламки середніх та дрібних (переважно) розмірів. Деякі з них мають спрацьовані робочі поверхні.
	Обмазки глиняної 9 шматків.	--/--	X ст.	Один шматок із відбитком стовпа діаметром 10-15 см. Ошлакований.
	Кременю 14 шматків	Гор.1, посад п.м.		Із слідами обробки
	Кісток тварин 14 уламків	Гор.2, дитинець, тр.1, к.ш.		Середніх розмірів
	Стінок гончарних посудин 17 ф-тів	--/--	IX-X ст.	4 ф-та орнаментовані прямими лініями та нігтьовими відбитками
	Вінця гончарної посудини ф-т	--/--	X ст.	Косо зрізаний назовні. Дрібних розмірів.
	Кременю шматок оброблений 1	--/--		
	Жорен 2 уламки	--/--	IX-X ст.	Виготовлені із вапняку та пірофілітового сланцю

**Опис індивідуальних знахідок, виявлених під час досліджень на
городищі в м.Коростені 2019 р.**

№	Назва предмета	Шифр	Датування	Примітки
1	Масив спечених зернівок	Кор., гор.1, б.1, р.1, к.ш., гл.0,2 м	Сер.X ст.	Зернівки шароподібні, діаметром біля 2 мм щільно прилягають одна до одної. Розміри масиву 13-15 мм.
2	Скаралупки ліщини ф-т	--/-- гл.0,25 м	--/--	Обвуглений

	Зернівки обвуглені	--/--	--/--	Серед них виділяються зернівки жита і пшениці та поодинокі зернівки гороху
3	Бісеринки сплавлені	--/-- Кв.Б/2, гл.0-0,2 м	--/--	Сім бісерин спеклись в одну лінію. Діаметр бісерин 3 мм, товщина 1 мм. Довжина спеченого масиву 10 мм. Скло світло-зеленого кольору.
4	Намистина пірофілітова	--/-- Кв.Б/1 (бровка), гл.0-0,2 м	--/--	Темно-вишневого кольору. 12-гранна. Свердління одностороннє. Довжина 12 мм, висота 9 мм, ширина 8 мм. Діаметр отвору 2 мм.
5	Намистина пірофілітова	--/-- Кв.Б/1, гл.0,2-0,4 м	--/--	Пласкої асиметричної форми. Ширина 9 мм, Довжина 4,5 мм. Діаметр отвору 3 мм.
6	Намистина багаточасна скляна	--/-- Кв.Б/1, 2 шт.	--/--	Жовтого кольору. Діаметр 5 мм, загальна довжина – 8 мм. Діаметр отвору 1 мм.
7	Намистина скляна багаточасна	--/-- Кв.А/1, 1 шт.	--/--	Жовтого кольору. Діаметр 6 мм, загальна довжина 10 мм. Діаметр отвору 2 мм
8	Намистина скляна	--/-- Кв.А/1, 1 шт.	--/--	Сріблястого кольору. Діаметр 6 мм, висота 5 мм, діаметр 1 мм.
9	Намистина скляна.	--/-- Кв. Б/1, шт.1	--/--	Жовтого кольору. Циліндричної форми. Довжина 7, діаметр 5 мм, діаметр отвору 2 мм.
10	Намистина скляна	--/--	--/--	Жовтого кольору. Шайбоподібної форми.

		Кв. Б/1, гл.0,2 м		Довжина 7 мм, діаметр 5 мм. Діаметр отвору 1 мм.
11	Намистина скляна	--/-- Кв.А/1, 2 шт.	--/--	Жовтого кольору. Сплющеної підшайбоподібної форми. Висота 4 мм, діаметр 6 мм. Діаметр отвору 1 мм.
12	Намистина скляна	--/-- Кв.А/1, 2 шт.	к--/--	Жовтого кольору. Шайбоподібної форми. Сплющена внаслідок перебування під дією високої температури. Діаметр 7 мм, висота 4 мм. Діаметр отвору 1 мм.
13	Намистина скляна	--/-- Кв.Б/1, 1 шт.	---/--	Темно-синього кольору. Сферичної форми. Діаметр 5 мм, висота 4 мм. Діаметр отвору 1 мм.
14	Намистина скляна	--/-- Кв.Б/1, 1 шт.	-‘/--	Темно-синього кольору. Сферичної форми. Діаметр 6 мм, висота 5 мм. Діаметр отвору 1 мм.
15	Намистина пастова	--/-- Кв.Б/2, 1 шт	--/--	Обгоріла. Близької до сферичної форми. Висота 6 мм, діаметр 8 мм, діаметр отвору 2 мм.
16	Намистина скляна рубчаста	--/-- Кв.Б/1, шт.1	--/--	Скляна, бірюзового кольору. Поверхня патинована (?). Можливо, обпалена. Діаметр 10 мм, висота 7 мм, діаметр отвору 2 мм.
17	Намистина глазчаста пастова	--/-- Кв.Б/2, шт.2	--/--	Чорного кольору із світло- сірими вставками. Діаметр 14

				мм, висота – 12 мм, діаметр отвору 3 мм.
18	Намистина глазчаста пастова	--/-- Кв.А/2, шт.1	--/--	Чорного кольору із червоними та світло-сірими вставками. Сильно оплавлена. Розміри 24X13x6 мм.
19	Намистина (?) скляна розплавлена	--/-- Кв. А/2, 1 шт.	--/--	Бірюзового кольору. 20x21x10 мм
20	Намистина ф-т	--/-- Кв.Б/1, 2 шт.	--/--	Збереглась половина намистини. Складна. Темно-коричневого кольору. Внаслідок дії високої температури поверхня та тіло намистини ошлаковані.
21	Намистини сердолікової ф-т	--/-- Кв.А/2, шт.2	--/--	Обпалена. Призматичної форми. Підовальна в перетині (15x11 мм) з прямими гранями. Довжина частини що збереглась становить 11 мм. Діаметр отвору 2 мм.
22	Намистини сердолікової ф-т	--/-- Кв.А/1, шт.1	--/--	Обгоріла сірого кольору. Призматичної форми. Краї обламані. В перетині 9x11 мм. Довжина частини, що збереглась становить 8 мм. Діаметр отвору 2 мм.
23	Намистини сердолікової ф-т	--/-- Кв.Б/1, шт.1	--/--	Необпалена, прозора. Призматичної форми. В перетині має розміри 10x8 мм. Довжина частини, що збереглась становить 7 мм.

24	Намистини сердолікової ф-т	--/-- Кв.А/2, шт.1	--/--	Обпалена, непрозора, сірого кольору. Має форму сплющеного циліндра (8х6 мм). Довжина частини що збереглась становить 16 мм.
25	Намистини сердолікової ф-т	--/-- Кв.А/2, шт.2	--/--	Обпалена, непрозора, сірого кольору, має форму сплющеного циліндра. В перетині має розміри 6х10 мм. Склеюється із фрагментом №26. Загальна довжина виробу становить 13 мм. Діаметр отвору становить 2 мм. Свердління двостороннє.
26	Намистини сердолікової ф-т	--/-- Кв.Б/2, 2 шт.	--/--	--/--
27	Намистина сердолікова	--/-- Кв. А/1, шт.1	--/--	Сферичної форми, діаметром 6 мм. Висота 5 мм, діаметр отвору – 1 мм. Обпалена. Білого кольору.
28	Намистини сердолікової 2 ф-ти	--/-- Кв.Б/1, шт.2	--/--	Пласкої дископодібної форми. Обпалена. Сірого кольору. Діаметр 13 мм. Висота 6 мм. Діаметр отвору 2 мм.
29	Намистини сердолікової ф-т	--/-- Кв. Б/1, 1 шт.	--/--	Необпалена, прозора, червоного кольору. Дископодібної форми. Діаметр 18 мм, товщина 7 мм. Діаметр отвору 2 мм.
30	Намистини сердолікової ф-т	--/-- Кв.Б/1, шт.1	--/--	Обпалена, сірого кольору. Багатогранна. Діаметр отвору 2 мм. Розміри ф-ту, що

				збереглись становлять 8х7 мм. Товщина предмета 7 мм.
31	Каменю точильного ф-т	--/-- Кв.А/1, 1 шт.	--/--	Товщина 11-19 мм. Краї обламані. В плані має розміри 28х22 мм. Виготовлений із зернистого пісковика коричневого кольору
32	Каменю точильного уламок	--/-- Кв.А/1, 1 шт.	--/--	Виготовлений із сланцевої породи. Можливо, із пірофілітового сланцю сірого кольору. Довжина предмета 38 мм. В перетині підпрямокутний 14х18-22 мм. Край, що потовщується обламаний.
33	Жетон гральний (?)	--/-- Кв.А/2, 1 шт.	--/--	Виготовлений із пірофілітового сланцю темно-рожевого кольору. Діаметр 20 мм. Товщина 6 мм. Краї обточені.
34	Прясельця із стінки гончарної посудини ф-т	--/-- Кв.А/1	--/--	Збереглась приблизно третина предмета. Діаметр близько 20 мм. Діаметр отвору 5 мм. Висота 6 мм. Сірого кольору.
35	Круга точильного ф-т	--/-- Кв. А/2, 1 шт.	--/--	Діаметр близько 140 мм. Товщина 30-32 мм. Зберігся частково підпрямокутний отвір для кріплення ручки довжиною 39 мм. Отвір розташований із суттєвим зміщенням від центру точильного круга. Предмет виготовлено із

				дрібнозернистого пісковика сірого кольору. Поверхня частково обпалена.
36	Кістяного предмету (?) ф-т	--/-- Кв.Б/1, шт.3	--/--	Має форму до геометричної. Всередині губчаста структура, що зближує предмет (?) із природнім утворенням.
37	Залізний предмет	--/-- Кв.Б/2, шт.1	--/--	За формою подібний до половини петлі. Виготовлений із круглого в перетині дроту (діаметром 3-5 мм). Зовнішній діаметр 16 мм.
38	Залізний предмет	--/-- Кв.Б/1, 2 шт.	--/--	Має вигляд залізного стрижня. Довжина 35 мм, в перетині підпрямокутний 9х5 мм. Поверхня кородована.
39	Черешок залізний (?)	--/-- Кв. Б/1, шт.2	--/--	Має вигляд підквадратного в перетині стрижня (4х4 мм), який загострюється до краю. Край, що потовщується обламаний. Не можна виключати, що предмет міг являти собою лезо бронебійного наконечника.
40	скоба залізна	--/-- Кв.А/1, шт.2	--/--	Має вигляд залізної пластини довжиною 56 мм, шириною 7 мм, товщиною 3 мм. По краях має два штифто-заклепки довжиною 12 мм, діаметром 6-8 мм. Предмет сильно кородований. За формою та розмірами

				наближається до колчанних петель.
41	Заклепка залізна	--/-- Кв.Б/1, шт.3	--/--	В плані підквадратної форми 18х22 мм. Товщина пластини 3 мм. Діаметр стрижня в центрі пластини 6-8 мм. Висота 3 мм. Предмет сильно кородований
42	Вушко відерне залізне	--/-- Кв.А/2, 2 шт.	--/--	Діаметр петлі для кріплення дужки 16 мм. В перетині підпрямокутна 6х10 мм. Нижні краї вушка плоско розклепані і потоншуються до краю маючи клиноподібний перетин. Діаметр отвору заклепки для кріплення 3 мм. Поверхня кородована.
43	Вушко відерне залізне	--/-- Кв.А/1, шт.2	--/--	Діаметр петлі 18 мм, виготовлена із підпрямокутного в перетині стрижня 4х5 мм. Нижні краї вушка плоско розклепані та розведені в боки. Предмет сильно кородований.
44	Пряжка поясна бронзова	--/-- Кв. А/1, дерн.шар	VI-VII ст.н.е.	Лита. Підпрямокутної в плані форми із підокруглим краєм. Оздоблена 3 наскрізними отворами, які могли слугувати для кріплення до поясу за допомогою заклепок. Діаметр отворів 1 мм. Товщина обойми 2 мм. Зовнішня поверхня пласка із округлими краями. Внутрішня поверхня

				ввігнута. Дужка для кріплення язичка довжиною 3 мм. Діаметр 3 мм. Рамка напівокруглої форми із пласкою нижньою поверхнею. Діаметр близько 2 мм. В плані рамка пряжки підовальної форми (11x20 мм).
45	Бляшка поясна бронзова	--/-- Кв.2/А, шт.1	с.Х ст.	Підпрямокутної в плані форми із підтрикутним виступаючим краєм та підтрикутним вирізом з протилежного боку. Вказані особливості форми зближують її з наконечниками для поясу. Ширина предмета 7 мм, довжина 11 мм. Товщина 2 мм. На внутрішній поверхні два штифта-заклепки для кріплення діаметром 2 мм, висотою 3 мм. Поверхня патинувана.
46	Бляшка поясна бронзова	--/-- кв.А/2	--/--	Підпрямокутної в плані форми із одним підокруглим краєм, та протилежним ввігнутим до середини. Розміри в плані 16x19 мм. Товщина 1 мм. Виготовлена шляхом штампування по матриці. Зовні прикрашена стилізованим рослинним орнаментом. Поверхня патинувана. На внутрішній поверхні 4 штифти для кріплення у вигляді круглих

				стрижнів діаметром 2 мм, які загострюються до країв. Краї зігнуті для кріплення на поясі. Довжина штифтів 5 мм.
47	Бляшка поясна бронзова	--/-- Кв.Б/1	--/--	Ідентична за своїми показниками розмірів, виготовлення, орнаментациї та кріплення бляшці №46.
48	Бляшка поясна срібна з позолотою (?)	--/-- Кв.Б/1, шт.2	--/--	Серцеподібної форми (17х19 мм. Відлита. Вигнутої в перетині форми. Ззовні бляшка випукла. Товщина 2 мм. На внутрішній стороні 3 штифти для заклепування (?) із обламаними кінцями. Довжина 3 мм. Діаметр 2 мм по всій довжині. Над 3 штифтами 3 напів-округлої в плані форми виступи. В нижній частині бляшки по краям два додаткових виступи напів округлої форми. В центрі бляшки композиція із рельєфного рослинного орнаменту, над якою зверху розташована серцеподібна рельєфна фігура. По зовнішньому краю з боків та знизу композиція оточена рядом псевдозерні. Вкрита зеленою патиною. На поверхні виразні сліди перебування у вогні. Заклепки із шайбами. Ідентична бляшці №58

49	Бляшка поясна бронзова з плакіровкою.	--/-- Кв. Б/1, шт.2	--/--	Серцеподібної форми. В плані 22х30 мм. Виготовлена вибиванням на матриці. Зовнішня поверхня випукла, внутрішня ввігнута. Товщина стінки 1,5 мм. Зовнішня поверхня прикрашена стилізованим рослинним орнаментом із випуклою «перлиною» в центрі. Зовнішня поверхня оздоблена додатково плакіровкою жовтого кольору. На внутрішній поверхні 3 штифти діаметром 3 мм, висотою 3-4т мм із шайбами та розклепаними краями. Діаметр шайб 6 мм. Поверхня патинована і має виразні ознаки перебування у вогні.
50	Бубонця із білого металу половинка	--/-- Кв.Б/2, 2 шт.	--/--	Полий. Товщина стінки 1 мм. Напівсферичної форми діаметром 12 мм. Вушко діаметром 6 мм. Діаметр отвору 3 мм. В перетині вушко напівокругле. Внутрішня поверхня пласка.
51	Срібний оплав	--/-- Кв.а/1, шт.3	--/--	У вигляді спечених краплеподібних потьоків. Розміри 33х17х7 мм. Білого кольору
52	Намистини срібної полої ф-т	--/-- Кв.А/2, шт.2	--/--	Виготовлена із тонкої 0,5 мм пластини срібла. На зовнішній поверхні орнамент у вигляді рівносторонніх

				трикутників, з'єднаних один із одним основами а із зерні та двох розташованих впритул прямих ліній нанесених із зерні.
53	Підвіска срібна у стилі Борре	--/-- Кв.А/2, шт.2	--/--	В плані округлої форми діаметром біля 30 мм. Пласка. Ажурна. Виготовлена відливанням. Дужка циліндрична довжиною 6 мм, зовнішнім діаметром 5 мм, внутрішній діаметр біля 3 мм. Товщина пластини 1 мм. Внутрішня поверхня пласка. На зовнішній поверхні орнамент у вигляді складних переплетінь. На зовнішній поверхні зберігся значний за розмірами відбиток тканини. Поверхня темно-сірого кольору.
54	Жорна пірофілітового ф-т	--/-- Кв.Б/2, к.ш.	--/--	Збереглась зовнішня горбкувата поверхня жорнового каменю. Можливо, збереглась кромка бокової поверхні жорна. Розміри в плані 230х130 мм. Товщина уламка, який зберігся становить 49 мм.
55	Жорна пірофілітового ф-т	--/-- Кв.Б/1, гл.0,2 м	--/--	Нижній камінь (лежак). Збереглась робоча поверхня випуклої форми із ротаційними слідами. Зберігся отвір від осі діаметром біля 30 мм.

				Зовнішня поверхня сколота. Товщина максимальна становить 61 мм. Ширина предмета 220 мм, довжина 430 мм. Максимальна відстань від центрального отвору до докового краю жорна становить 270 мм. Край боковий сколотий.
56	Жорна пірофілітового уламок	--/-- Кв.Б/2, гл.0,25 м	--/--	Розміри в плані 80x41 мм. Товщина 19 мм. Оброблені поверхні не збереглись.
57	Жорна пірофілітового ф-т	--/-- Кв.Б/2, к.ш.	--/--	Збереглась робоча поверхня із слідами спрацьованості та частково бокова поверхня. Діаметр каменю становив 360 мм. Розміри в плані 80x50 мм. Товщина 20 мм.
58	Бляшка поясна срібна	--/-- Дерновий шар	--/--	Серцеподібної форми (17x19 мм. Відлита. Вигнутої в перетині форми. Ззовні бляшка випукла. Товщина 2 мм. На внутрішній стороні 3 штифти для заклепування (?) із обламаними кінцями. Довжина 3 мм. Діаметр 2 мм по всій довжині. Над 3 штифтами 3 напів-округлої в плані форми виступи. В нижній частині бляшки по краям два додаткових виступи напів округлої форми. В центрі бляшки композиція із рельєфного рослинного орнаменту, над якою зверху розташована

				серцеподібна рельєфна фігура. По зовнішньому краю з боків та знизу композиція оточена рядом псевдозерні. Поверхня білого кольору. Частково вкрита чорною патиною. Ідентична бляшці №48
59	Сережки «дунайського» типу нижня частина	--/-- Дерновий шар	--/--	Бронзова (?). Відлита. Поверхня патинована. Дужка підовальна в перетині. На нижній частині по дві сторони розміщено по дві 5-ти часні намистини. В нижній частині гроноподібне завершення загальною довжиною 22 мм, діаметром 3-6 мм, прикрашений псевдозерню. Краї дужки обламани.
60	Наконечник ремня бронзовий.	--/-- Дерновий шар	--/--	Повністю збережений. Кінець округлий. Протилежний край з підтрикутною виїмкою. Довжина предмета 28 мм, ширина 11 мм. Товщина 1 мм. Штампований (?). На зовнішній поверхні прикрашений рельєфним рослинним орнаментом. На внутрішній поверхні 3 штифти (один обламаний) загострені до краю. Довжина збереженого штифта 8 мм,

				діаметр 1,5 мм. Поверхня патинувана.
61	Масив спечених бронзових прикрас	--/-- Дерновий шар	--/--	Вкритий прикипілими піщинками. В масиві добре виділяється бронзовий литий гудзик сферичної форми діаметром 10 мм, висотою 8 мм, прикрашений рельєфними лініями. Дужка гудзика діаметром 6 мм. Інші предмети, які входять до скупчення мають дрібні розміри та розмиті форми внаслідок патинованості та шару піщинок, які прикипіли на поверхні. Розміри скупчення 16x10x22 мм.
62	Гудзик бронзовий	--/-- Дерновий шар	--/--	Литий. Діаметром 9 мм, висотою 5 мм. Дужка обламана. Діаметр зовнішній дужки 4 мм. В перетині круга діаметром 1 мм. Поверхня сильно патинувана.
63	Бубонця бронзового половинка	--/-- дерновий шар	--/--	Полий всередині. Товщина стінки близько 0,5 мм. Сферичної форми діаметром 11 мм. Нижня половина прикрашена рельєфними вертикальними канелюрами та відділена від верхньої половини двома паралельними горизонтальними рельєфними лініями. Дужка округла діаметром 5 мм. В перетині круга діаметром 2-

				1 мм. До верхньої частини звужується. Дужка збереглась повністю. Добре фіксується з'єднання дужки із двох половинок бубонця.
64	Бубонця бронзового половинка	--/-- Дерновий шар	--/--	Полий всередині. Товщина стінка близько 0,5 мм. Сферичної форми діаметром близько 10 мм. Нижня половина прикрашена рельєфними вертикальними канелюрами та відділена від верхньої половини двома паралельними горизонтальними рельєфними лініями. Верхній край втрачений. Поверхня вкрита гладкою щільною патиною.
65	Намистина (?) пола срібна	--/-- Дерновий шар	--/--	Сплющена до пласкої форми. Вірогідно мала першопочатково біконічну заокруглену форму. Довжина предмета 19 мм, ширина 13 мм. Виготовлена із тонкої срібної пластини товщиною близько 0,5 мм. На одному краї повністю зберігся сплющений першопочатково круглий край отвору оздоблений потовщенням по самому вінцю. Діаметр приблизно становив 4-5 мм. Вказана особливість наближує предмет за своїм оформленням до полих срібних намистин X ст.

				Проте не можна виключати, що предмет становить нижню полу частину сережки «волинського» типу. По центру прикраса розділена навпіл припаяною проволокою діаметром близько 0,7 мм, яка прикрашена з двох боків рядами зерні. На кожній із половинок прикраси розташовано по три випуклі полі напівсферичні перлини діаметром 5 мм та висотою 3 мм, які оточені по краях рядом припаяної зерні. Між собою випуклі перлини розділені рівносторонніми трикутниками зверненими вершинами один до одного, які виконані із зерні.
66-67-68	Краплинки срібла	--/-- Дерновий шар	--/--	Краплеподібної форми. Розмірами 10x3x5 мм, 7x2x5 мм, 5x5x4 мм. Білого сріблястого кольору.
69	Залізний предмет	--/-- Дерновий шар	--/--	Підтрикутної форми (22x20x28 мм). Плaskий. Товщина 2-5 мм. Може співвідноситись із обломком краю заготовки для крупного залізного колючого предмета. Поверхня кородована.
70	Залізний предмет	--/-- Дерновий шар	--/--	Поверхня кородована. Має вигляд пластини довжиною 35 шириною 10 та товщиною

				4 мм. Края звужуються. Один край обламаний. Другий на кінці перепендикулярно до площини пластини зігнутий. В перетині зігнутий край круглої форми діаметром 5 мм та висотою 5 мм. По центру пластини перпендикулярно її площині в протилежний бік до зігнутого краю розташований залізний стрижень діаметром 6 та висотою 10 мм. Поверхня сильно кородована.
71	Залізний предмет	--/-- Дерновий шар	--/--	Має вигляд підпрямокутного в перетині стрижня (5х3 мм) довжиною 20 мм. Один край предмета обламаний, другий загострюється. Можливо, предмет являє собою край черешка залізного інструмента.
72	Залізний предмет	--/-- Дерновий шар	--/--	У вигляді підпрямокутного в перетині стрижня (5х3 мм) довжиною 25 мм. Поверхня кородована.
73	Голка мідна (?)	--/-- Дерновий шар	--/--	Довжина 32 мм. Діаметр дроту 1 мм. До кінця загострюється. Вушко розклепане. Діаметр круглого отвору 1 мм.
74	Пряжка залізна	--/-- Дерновий шар	--/--	В плані підовальної форми. Довжина 39 мм, ширина 24 мм. Виготовлена з

				підпрямокутного в перетині дроту 5х6 мм. Поверхня кородована.
75	Пластини залізної ф-т	--/-- Дерновий шар	--/--	В перетині підпрямокутна 5х1 мм, довжина загальна 27 мм. Предмет зігнутий, кородований.
76	Пластини залізної ф-т	--/-- Дерновий шар	---/--	Розмірами 25х21 мм, товщина 2-4 мм.
77	Оковки залізної ф-т	--/-- Дерновий шар	--/--	Підпрямокутної в перетині форми 7х2 мм. Довжина предмета 32 мм. Края обламані.
78	Оковки залізної ф-т	--/-- Дерновий шар	--/---	Підпрямокутної в плані форми 10х1 мм. Довжина 35 мм.
79	Оковки залізної ф-т	--/-- Дерновий шар	--/--	У вигляді підпрямокутної в перетині пластини 2х7 мм. Довжина 24 мм. Краї обламані.
80	Оковки залізної ф-т	--/--	--\--	У вигляді прямокутної в перетині пластини 10х1 мм. Довжина предмета 25 мм.
81	Скоба залізна	--/-- Дерновий шар	--/--	Виготовлена із підпрямокутного в перетині дроту 5х2 мм. Краї загнуті під прямим кутом. Довжина спинки 22 мм, довжина країв 6-7 мм.
82	Стрижень залізний	--/-- Дерновий шар	--/--	Підпрямокутний в перетині 3х3 мм. Довжина 32 мм. Поверхня патинована.

83	Блешні залізної ф-т	--/-- дерновий шар	--/--	Гачок круглий в перетині діаметром 3 мм. Край загострюється. Плaska частина блешні розклепана до товщини 1 мм. Максимальна ширина частини яка збереглась становить 9 мм.
84	Гачок залізний	--/-- Дерновий шар	--/--	Виготовлений із підпрямокутного в перетині дроту 2х3 мм. Жало гачка загострене. Край для прив'язування гачка потовщується.
85-94	Оплавів срібних 10	--/-- Дерновий шар	--/--	Краплеподібної форми розмірами 7х5х4 – 22х12х9 мм.
95	Нижньої частини сережки дунайського типу ф-т	--/-- Дерновий шар	--/--	Оплавлена. Довжина предмета 22 мм. Збереглась краплеподібна частина сережки оточена по колу псевдозернинами.
96	Сережки бронзової ф-т	--/-- Дерновий шар	--/--	Довжина предмета 24 мм. Товщина 1х2 мм – 3,5 мм. Край обламаний. Предмет частково оплавлений. Поверхня патинована.
97	Бубонця бронзового половинка	--/-- дерновий шар	--/--	Напівсферичної форми. Полий всередині. Діаметр 10 мм. Поверхня патинована. Товщина 1 мм. Вушко обламане.

98	Стрижня бронзового ф-т	--/-- Дерновий шар	--/--	Круглий в перетині. Діаметр 4 мм. Довжина 11 мм. Поверхня патинувана.
99	Бляшки поясної (?) залізної ф-т	--/-- Дерновий шар	--/--	У вигляді пластини злегка випуклої. Один край округлої форми. Другий обламаний. Розміри в плані 17х14 мм. Товщина 2 мм. Предмет сильно кородований.
100	Бляшка поясна залізна	--/-- Дерновий шар	--/--	Підквадратної в плані форми (17х17 мм). Пласка. Товщиною 3 мм. Два протилежні краї бляшки пласкі. Два інших протилежних країв мають 2 та на протилежному країв 3 трикутної форми вирізи, які утворюють 3 та 4 зубчасту форму країв. В центрі на зовнішній стороні випуклість – можливо, верхній край заклепки. На нижній стороні бляшки заклепка діаметром 6 мм та висотою 4 мм. Предмет сильно кородований.
101	Бляшки поясної ф-т срібної (?)	--/-- дерновий шар	--/--	На зовнішній поверхні стилізований рослинний орнамент. Розміри фрагмента, який зберігся 11х8 мм. Товщина 2 мм.
102	Бляшка поясна бронзова	--/--дерновий шар	--/--	Серцеподібної форми. Зовнішня ледь випукла поверхні. Внутрішня поверхня ледь ввігнута. Майже пласка. Висота бляшки 14 мм, ширина 12

				мм. Зовнішня поверхня прикрашена стилізованим рослинним орнаментом. На внутрішній поверхні три штіфти для кріплення на пояс. Два обламані (довжина 5 мм, діаметр 1-1,5 мм) на місці згинання. Один зігнутий під кутом 90 градусів. Довжина зігнутого краю 6 мм. Поверхня вкрита щільною патиною
103	Бляшка поясна бронзова	--/-- Дерновий шар	--/--	Серцеподібної форми в плані. Злегка вигнута назовні. Всередині ледь ввігнута. Майже пласка. Розмірами 15x17 мм. Товщина бляшки 1 мм. Ззовні рельєфний стилізований рослинний орнамент. На внутрішній стороні 3 припаяні штіфти довжиною до 3 мм, діаметром 2 мм. Поверхня патинувана.
104	Бляшка поясна срібна	--/-- Дерновий шар	--/--	Серцеподібної форми (17x19 мм. Відлита. Вигнутої в перетині форми. Ззовні бляшка випукла. Товщина 2 мм. На внутрішній стороні 3 штіфти для заклепування (?). кінцями. Довжина 3 мм. Діаметр 2 мм по всій довжині. Над 3 штіфтами 3 напів-округлої в плані форми виступи. В нижній частині бляшки по краям два

				додаткових виступи напів округлої форми. Поверхня білого кольору з жовтим відтінком. Вкрита шаром товстим окислів, в якому добре фіксуються необгорілі, обгорілі та насичені окислами зернини проса. Шар із включеннями проса присутній з обох боків.
105	Сокири (?) залізної заготовка	Гор.1, б.1, відвал р.2003 р.	--/--	Витягнутої трикутної форми в плані. Довжина 150 мм, ширина леза 70 мм. З боку має клиноподібну форму, яка потоншується до краю. Товщина становить 5-17 мм. На бокових поверхнях чіткі сліди проковування заготовки ковальським способом. Одна торцева поверхня леза сокири пряма, друга вигнута.
106	Пластина залізна	--/--	--/--	Підпрямокутна в плані 27х55 мм. Товщина 3 мм. Поверхня кородована.
107	Пластина залізна	--/--	--/--	Підтрикутної в плані форми 47х28 мм. Товщина 5 мм. Предмет сильно кородований
108	Залізний предмет	--/--	--/--	Має вигляд підпрямокутного в перетині стрижня 2х4 мм
109	Цвях залізний	--/--	--/--	Кований. Має вигляд підквадратного в плані стрижня (5х5 мм), який потоншується та

				загострюється до краю. Довжина 35 мм. Шляпка підокруглої форми діаметром біля 7 мм.
110	Вушко лунниці бронзової	--/--	--/--	Має циліндричну форму. Відлите. Довжина 6 мм. Діаметр 5 мм. Діаметр отвору 1 мм
111	Бляшка поясна бронзова	--/--	--/--	Серцеподібної форми. Висота 18 мм, ширина 14 мм. Зовнішня поверхня дещо випукла, внутрішня дещо ввігнута. Товщина пластини 1 мм. На зовнішній поверхні рельєфний орнамент із випуклим крупним медальйоном серцеподібної форми в центрі, оточений рельєфною лінією такої ж форми. По краях бляшки 4 краплеподібні виступи. На внутрішній поверхні 2 штифта для кріплення із розклепаними кінцями та шайбами на них. Висота 2 мм, діаметр шайб 5 мм. Предмет сильно патинований.
112	Бляшка поясна бронзова	--/--	--/--	Аналогічна за формою, орнаментацією, розмірами та конструкцією бляшці №111
113	Бляшка поясна бронзова	--/--	--/--	Підокруглої в плані форми. Ширина в плані 18 мм, висота 15 мм. По краях 4 напівокруглі краплеподібні виступи. Зовнішня поверхня

				злегка випукла, внутрішня злегка ввігнута. Товщина предмета 2 мм. На зовнішній поверхні стилізована рослинна композиція із випуклим медальйоном в центрі. На внутрішній поверхні розміщені 2 штіфти для кріплення до поясу із розклепаними краями та шайбами. Висота штіфтів 3 мм, діаметр 1-2 мм, діаметр шайб 4-5 мм. Поверхня патинована. За своїми розмірами, орнаментацією, технікою виготовлення та способом кріплення до поясу бляшка подібна бляшкам №№11-112, які були виявлені поруч із нею.
114	Ножа залізного ф-т	Гор.1, пос., відвал р.2018 р.	--/--	Довжина леза що збереглось 30 мм, ширина 11 мм, товщина спинки 5 мм. Край обламаний.
115	Обушок сокири залізної	--/--	--/--	Підовальної в плані форми із прямо зрізаними краями. Бокові поверхні, які переходять до леза сокири (?) (можливо, проушного тесла) обламані. Зовнішня поверхня випукла, внутрішні ввігнута. Довжина 47 мм, ширина 22 мм. Товщина предмета 4-8 мм
116	Залізний стрижень	--/--	--/--	В перетині підпрямокутної форми 6x8 – 5x5 мм.

				Звужується до одного краю. Поверхня кородована. Загальна довжина становить 67 мм
117	Оковки залізної ф-т	--/--	--/--	Підпрямокутної в перетині форми 3х6 мм. Загальна довжина становить 73 мм. Поверхня патинована.
118	Предмет залізний	--/--	--/--	Підтрикутної в плані форми. Довжина – 24 мм, ширина 17 мм. Сильно кородований. Товщина спинки 6 мм. Можливо, уламок кінчика ножа.
119	Предмет залізний	--/--	--/--	Має фому зігнутої в трубку пластини із розвальцьованим краєм. Довжина 54 мм. Діаметр 34 мм. Предмет сильно кородований. Частково залізна серцевина предмета втрачена.
120	Розподільник залізний	Гор.1, б.1, р.1, д.ш.	--/--	Кільце діаметром 34 мм. Виготовлене із підпрямокутного в перетині дроту 5х6 мм. На кільці рештки сильно-кородованих прикріплених до нього пластин обоймиць, трапецеподібної в плані форми, які кріпились до кільця вузькою стороною. Предмет сильно- кородований.
121	Залізний предмет	--/--	--/--	Має вигляд підпрямокутної в плані пластини розмірами 23-

				26x25 мм. Товщина 6-8 мм. Більш тонкий та вузький край заокруглений. Товщий і більш широкий обламаний. Можливо, предмет становить край інструмента.
122	Бубонця бронзового половинка	--/--	--/--	Сферичної форми діаметром 12 мм. Товщина стінки 1 мм. Діаметр вушка 5 мм. Поверхня патинувана.
123	Сережки волинського типу ф-т	--/--	--/--	Ф-т дужки оздобленої рядами напаяної зерні. Поверхня патинувана. Виготовлена із срібла. Діаметр дужки 3 мм. Довжина предмета, що збереглась становить 17 мм.
124	Сережки дунайського типу ф-т	--/--	--/--	Поверхня патинувана. Зберігся фрагмент дужки, прикрашений припаяними крупними зернинами. Дужка округла в перетині діаметром 2 мм. Довжина яка збереглась становить 11 мм.
125-127	Оплавів срібних 3 шт.	--/--	--/--	Поверхня білого кольору, вкриті місцями патиною. Дрібних розмірів.
128	Прясельце глиняне	Гор.1, пос., тр.1, к.ш.	--/--	Пласке. Діаметр 28 мм, висота 11 мм. Край округлий. По центру навколо отвору діаметром 8 мм незначне підвищення. Поверхня темно-сірого кольору.
129	Прясельце пірофілітове	--/--	--/--	Шайбоподібної форми. Діаметром 34 мм, висотою 13

				мм. Діаметр отвору 11 мм. Світло-рожевого кольору.
130	Залізний предмет	Гор.1, пос., р.1, к.ш.	--/--	Має вигляд пластини підтрикутної форми. Край округлий (спрацьований?). ширина частини, що збереглась становить 32 мм, висота 25 мм. Товщина 5 мм. Можливо, предмет представляє собою робочий ріжучий край наральника.
131	Оплав залізний	--/-- гл.0,7 м.	--/--	Розмірами 10x8x5 мм. Відходи виробництва заліза.
132	Ніж залізний	Гор.1, посад, р.1, об.1, гл.0,6 м, верхній шар	--/--	Загальна довжина 94 мм, довжина черешка 20 мм. В перетині підпрямокутної форми 6x3 мм. Лезо шириною 25 мм, товщина спинки 4 мм. Збережений повністю.
133	Намистина кришталева	Гор.1, посад, р.1, кв.Б/2, гл.0,7 м	--/--	Сферичної форми діаметром 11 мм. Діаметр отвору 2 мм.
134	Точильного каменю ф-т	Гор.1, посад, тр.1, гл.0,2-0,4 м	--/--	Розміри 32x51 мм, товщина 12 мм. Виготовлений із дрібнозернистого сланцю
135	Наконечник арбалетної стріли залізний	Гор.1., посад, «Дитинець»	--/--	Сильно кородований. В перетині підквадратної форми 10x10 мм. До краю загострюється. Черешок круглий в перетині. Довжиною 28 мм. Сильно ушкоджений корозією.
136	Накладка на руків'я меча залізна	--/--	--/--	Має вигляд овальної в плані пластини 58x30 мм,

				товщиною 7 мм. В центрі отвір невизначеної через сильну кородованість форми. Предмет потребує лабораторної розчистки. Залізний сердечник зберігся в задовільному стані.
137	Залізний предмет	--/--	--/--	Сильно кородований без збереженого металевого ядра. Розсипався під час розчистки
138	Ніж залізний	Гор.2, тр.1, к.ш.	--/--	Черешок обламаний. Довжина леза 68 мм. Ширина – 12-15 мм. Товщина спинки 5 мм.
139	Пряжка залізна поясна	--/--	--/--	Рамка підпрямокутної форми в плані - 41х31-28 мм. В перетині підпрямокутна 7х5 мм. Язичок загальною довжиною 45 мм. В перетині піпрямокутної форми 7х4 мм. Потоншується до краю.
140	Наконечник бронебійний залізний	--/--	--/--	Черешкового типу. Довжина черешка 45 мм. Лезо ромбоподібне в перетині (7х7 мм), загострюється до краю.
141	Наконечник стріли бронебійний залізний	--/--	--/--	Втульчатий. Діаметр втулки 10 мм, товщина стінки 1 мм. Довжина втулки 25 мм. Загальна довжина предмета 65 мм. Лезо кругле в перетині, діаметром 5 мм. До краю потоншується. Поверхня кородована із

				тонким шаром окислів червоного кольору.
142	Наконечник (?) стріли листоподібний залізний	--/--	--/--	Загальна довжина предмета 99 мм, довжина черешка підпрямокутного в перетині (6х5 мм, до кінця потоншується) 45 мм. Ширина леза 12 мм, в перетині пласке із вираженою гранню по центру. Товщина 1 мм. Край леза обламаний та дещо зігнутий. Поверхня обпалена у вогні – вкрита тонким шаром окислів червоного кольору.
143	Залізний предмет	--/--	--/--	У вигляді пластини розмірами 37х17 мм, товщиною 5 мм. Сильно кородований.
144	Скроневе кільце срібне	Гор.1, пос., р.1, кв.Б/1, гл.0,3 м.	--/--	Семипроменеве. Прикрашене псевдозерню. Дужка обламана. Збереженість задовільна. Предмет фрагментований.
145	Перстень срібний	--/--	--/--	Пластинчастий. Дужка округла в перетині діаметром 2 мм. Поверхня патинувана.
146	Масив обвугленої органічної речовини (Хліб?)	Гор.1, б.1, р.1, к.ш.	Х ст.	
147	Ллячки глиняної ф-т	--/--	Х ст.	На внутрішній поверхні декілька краплинок шлаку.

				Ширина 35 мм, висота 13 мм, довжина 50 мм (?).
148	Прясельце із стінки посудини ф-т	--/--	X ст.	Діаметр 25 мм, висота 7 мм. Отвір незакінчений – недосвердлений конусоподібної форми. Вірогідно предмет тріснув навпіл під час виготовлення центрального отвору. Свердління виконувалось, вірогідно пероподібним свердлом.
149	Каменю точильного ф-т	--/--	X ст.	Підпрямокутний в перетині 10х5-7 мм. Довжина предмета 20 мм. Один край обламаний. Виготовлений із дрібнозернистого сланцю.
150	Каменю точильного ф-т	--/--	X ст.	Виготовлений із дрібнозернистого сланцю. Збереглося частково дві поверхні вздовж бокової грані.
151	Намистина золотоскляна багаточасна	Гор.1, б.1, к.ш. біля зах в'їзду	X ст.	3-хчасна
152	Бляшка бронзова	--/--	IX-X ст.	Лита. Один край обламаний. На внутрішній частині круглий в перетині штифт для кріплення
153	Сокири залізної леза ф-т	--/--	IX-X ст.	Маленьких розмірів. Край леза клиноподібний в перетині. При вигляді збоку заокруглений 10 см діаметр.
154	Язичок пряжки залізної	--/--	IX-х ст.	Довжина 48 мм. Виготовлена із підпрямокутного в

				перетині дроту 2х5 мм. Кінчик язичка зігнутий
--	--	--	--	--

Польовий щоденник Житомирської археологічної експедиції під час археологічних досліджень в м.Коростені в 2019 р.

27.05.2019

Заїзд експедиції на місце розкопок 2019 р. Обстеження місця розташування табору поблизу городища №1 в м.Коростені. Місце для розташування було обране на посаді городища №1, тем де розташовувались табори попередніх років. Проводилась розчистка поверхні від упавших гілок дерев та побутового сміття, яке залишилось на місці табору внаслідок відвідування рибалками та місцевим населенням. Встановлено перші намети для проживання та розміщення експедиційного обладнання.

28.05.2019

Проводилась ревізія експедиційного обладнання, яке зберігається на складі комунального господарства м.Коростеня. В результаті огляду встановлено, що він зберігався в належних умовах, знаходиться в задовільному стані та може бути використаний для проведення археологічних досліджень. Для перевезення обладнання до місця розташування експедиції було використано бортову грузову автомашину надану міською радою м.Коростеня.

Частина обладнання: відра, щітки, нові черенки до лопат, упаковочний матеріал було докуплено в необхідній кількості в місцевому магазині. Проведено облаштування польової кухні та столової

29.05.2019

День приїзду студентів-практикантів історичного факультету Житомирського державного університету ім.І.Франка. Студенти прибули на проходження практики під керівництвом старшого викладача кафедри всесвітньої історії Хададової М.В.

Проводилось облаштування наметів для проживання та організаційна і господарча підготовка табору до роботи експедиції.

В табір для забезпечення освітлення і зарядки побутових приладів зв'язку, коп'ютерів та ін. було заведено електрику під наглядом представників господарства Житомирських електромереж.

В другій половині дня проведено огляд місця для археологічних досліджень та виконано розбивку розкопу на бермі городища №1 на місці скупчення грабіжницьких ям, а також на місці скупчення грабіжницьких ям на посаді городища №1 поблизу опори ЛЕП.

30.05.2019

В таборі експедиції продовжувались роботи по остаточному облаштування: прибирання території від побутового сміття, облаштування кухні, їдальні та камеральної лабораторії.

Для студентів-практикантів влаштовано оглядову екскурсію по археологічному комплексу городища №1 в м.Клростені.

Розпочато зняття дернового шару на розкопі берми 1 та посаді. Під час роботи на бермі 1 відзначено надзвичайно високу насиченість шару знахідками, які знаходились в самих верхніх горизонтах культурного шару – в дерні. Для їх виявлення дерн ретельно розбирався та ґрунт з нього пересіювався на тонких ситах.

1.06.2019

В цей день проовжувалиь роботи на розкопі на бермі 1. Було розпочато дослідження культурного шару нижче рівня залягання дерну. Ґрунт ретельно розбирався та пересіювався на ситах. Використання сит для ретельного обстеження ґрунту обумовлено не тільки значкою насиченостю культурного шару знахідками, а також геологічними особливостями даного регіону – наявність великої кількості виходів на поверхню граніту та його властивості: переважання різновидів, які легко вивітрюються і утворюють велику кількість продуктів вивітрювання. Останні у вигляді слюди, уламків породи середніх, дрібних розмірів та жорстви значно ускладнюють виявлення артефактів в культурному шарі, знижують можливість виявлення металевих дрібних виробів за допомогою металодетекторів. Виявлення дрібних намистин розмірами до 3 мм та бісеру, який може мати ще менші розміри без використання методів пересіювання ґрунту значно ускладнюється.

2.06.2019

Продовжувались роботи по дослідженню культурного шару розкопу на бермі 1. На посаді городища 1 в межах розкопу досліджувався культурний шар, а також зафіксовано темну пляму заповнення об'єкту в центральній частині розкопу та розпочато його вивчення.

Під час візуального огляду поверхні городища №2 ще в попередні роки було відзначено наявність на його північній частині відносно рівної ділянки, яка може являти собою частину збереженого майданчику оборонної берми. На противагу, на інших ділянках городища відзначаються виразні ознаки антропогенних втручань, наявність значних оголених масивів граніту із слідами підготовки для видобутку каміння. На вказаній дялянці відзначено також ями, залишені «скарбушукачами». На місці скіпчення ям було закладено пошукову траншею з метою встановлення стану збереженості та культурно-хронологічної належності археологічних нашарувань розмірами 10x1 м.

3.06.2019

Продовжувались роботи по дослідженню культурних нашарувань розкопу на бермі 1. Відначено значну насиченість культурного шару знахідками фрагментів гончарного посуду, дрібними кісточками із слідами обпалення (кальциновані), частина з яких має виразні антропогенні ознаки (фаланги пальців людини, фрагменти черепних кісток); предмети побуту та прикраси. Слід також відзначити значну кількість знахідок намистин.

Продовжувались роботи в розкопі на посаді городища 1. Досліджувалось заповнення об'єкту, який було виявлено в межах розкопу.

З метою ознайомлення із результатами попередніх археологічних досліджень на археологічному комплексі стародавнього Іскоростеня для студентів-практикантів історичного факультету було влаштовано екскурсію до місцевого краєзнавчого музею м.Коростеня.

4.06.2019

На розкопі берми 1 проводилась зачистка поверхні та стінок розкопу для фотофіксації. Під час розбирання культурного шару відначено, що деякі знахідки знаходились нижче основного рівня залягання в расселинах каміння на глибині нижче 0,4 м. Вони становлять поодинокі випадки.

В межах розкопу 1 на посаді городища і його північно-східному куті було зафіксовано ознаки обпаленості ґрунту. Після розчистки зафіксовано декілька плям обпаленої поверхні материка до червоного та сірого кольору. В межах вказаної ділянки розкопу було зафіксовано знахідки крупних і дрібних металургійних шлаків, що може свідчити про роботу на вказаному місці осередку по виготовленню чи обробці чорного металу. Слід також відзначити, що в об'єкті 1, який розташовується поруч із місцем обпаленого ґрунту було виявлено залізний ніж із практично не спрацьованим лезом. Можна зробити гіпотетичне припущення, що ніж, який майже не був у використанні (відсутність на лезі слідів спрацьованості та його значна ширина) міг бути воготовлений на місці.

5.06.2019

Проведено остаточну зачистку поверхні розкопів та виявленого об'єкту на посаді та бермі городища №1. Виконано фотофіксацію розкопів та виявлених об'єктів. Проведено графічну фіксацію стратиграфії культурних нашарувань в бровках. Відзначено, що західна частина розкопу на посаді городища вкрита перевідкладеними нашаруваннями, які вірогідно, утворились внаслідок вибуху боеприпасів в період Другої світової війни на захід від розкопу. Саме на цьому місці розташовуються дві воронки від вибухів, в яких попередніми дослідженнями було зафіксовано значну кількість залізних осколків. Викид із вказаних воронок, вірогідно, став причиною переміщення культурних нашарувань посаду городища та підстеляючих його материкових шарів, які утворили верхній шар західної частини розкопу. На користь такого припущення може також свідчити характер перетину цього шару. Його товщина – максимальна в західній частині поступово сходиться нанівець в напрямку на хід – в протилежний бік від епіцентру вибухів.

6. 06.2019

На протязі дня проводились роботи по впорядкуванню території, згортанню наметів та прибиранню території. Від'їзд студентів-практикантів з табору кеспедиції.

7. 06.2019

Проводилось обстеження поверхні території посаду городища №1. На східній ділянці посаду городища, на якій розташовуються перевідкладені нашарування дитинця городища №1, які потрапили туди внаслідок переміщення під час вскришних робіт на городищі в першій половині XX ст. Під час обстеження було виявлено декілька виробів з чорного металу. Серед них привертає увагу залізна пластина підовальної форми, яка має сліди отвору в центрі. Предмет дуже сильно кородований. В результаті обережної механічної розчистки отвору в центрі пластини встановлено, що він має підпрямокутну форму. Вказана особливість наближує його до залізних накладок на черенки мечів, які відділяють основну частину руків'я від яблука меча.

8. 06.2019

Проводилось обстеження поверхні відвалів розкопу 2003 р. та прилеглої до нього площі. Під час обстеження були виявлені декілька знахідок прикрас, облаштування поясу дружинника та залізних виробів невизначеного призначення. Площа розкопів попередніх років та прилеглої території вкрита ямами скарбошукачів, які шукають металеві вироби за допомогою металодетекторів.

Проведено обстеження поверхні розкопу 2018 р., відвалів та прилеглої до нього площі. В результаті обстеження на прилеглий площі розкопу було виявлено декілька знахідок з чорного металу. Знахідки мають поверхню сильно вкриту корозією. Деякі предмети повністю кородовані.

9-14. 06.2019

Розпочату камеральну обробку знахідок, які було виявлено під час досліджень 2019 р. на археологічному комплексі стародавнього Іскоростеня.

Проводилось нанесення шифрів на предмети кераміки, складання польового та інвентарного описів, фотографування та креслення знахідок.

15. 06.2019

На городищі проведено екскурсію для учасників міжнародної наукової конференції «Древлянські гради: ранні міста Східної Європи» присвяченої видатному археологу XX ст. С. С. Гамченко в рамках Першого міжнародного історико-культурного фестивалю Добрина Фест. Учасники конференції були ознайомлені із знахідками польового сезону 2019 р. в експозиції Коростенського краєзнавчого музею. На городищі №1 було проведено огляд та обговорення результатів розкопок на посаді та бермі городища №1.

16.06.2019

Проводились роботи по підготовці табору експедиції до згортання. Відключено лінію електромережі, яка було заведена до табору. Знахідки, виявлені в процесі роботи експедиції передані до фондів Коростенського краєзнавчого музею.

Обладнання експедиції: намети, лопати, розчисточні пристосування, сита для пересіювання ґрунту, столи та інші предмети експедиційного побуту складено та перевезено до бази комунального господарства Коростенської міської ради на зберігання.